

BIBLIOTHECA INDICA
A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

श्रीमद्बल्लालसेनदेवविरचितः

दानसागरः

DĀNASĀGARA
OF
BALLĀLA SENA

EDITED

BY

BHABATOSH BHATTACHARYA, M.A., B.L.,

Kāvyatirtha

*Sir William Jones Research Fellow,
The Asiatic Society.*

Work Number

274

Fasciculus I

Issue Number

1563

CALCUTTA :

Printed at the Calcutta Oriental Press Ltd.

Published by the Asiatic Society,

1, Park Street

1983

Price Rs. 9/-

NOTICE

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY

The Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text editions as well as translations into English, and also bibliographies; dictionaries, grammars, and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series. The New Series was begun in 1860, and is still running.

The issues in the series consisted originally of fascicles of 96 or 100 pages print, though occasionally numbers were issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works were published under a single issue number. Of late years the single issues are made as much as possible to constitute complete volumes. Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till January 1st, 1942, inclusive, 1,547 issues have been published. These 1,812 issues represent 265 different works; these works again represent the following literatures:—

Sanskrit, Prakrit.
Rājasthānī, Kāshmirī, Hindī.
Tibetan, Lushai.
Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out, others are still incomplete and in progress. A few works, though incomplete, have been discontinued.

Two price-lists concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application. One describes the Indian and the other the Islamic works published in the series. These lists are periodically revised.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are:—

Demy (or small) octavo.
Royal (or large) octavo.
Quarto.

SL no 22902

ॐ नमो गणेशाय ।

दानसागरः

[उपक्रमणिका]

(मङ्गलाचरणम्)

ये साक्षादवनीतलामृतभुजो वर्णाश्रमज्यायसो
येषां पाणिषु निक्षिपन्ति कृतिनः पाथेयमासुष्मिकम् ।
यद्वक्त्रोपनताः^१ पुनन्ति जगतीं पुरयास्त्रिवेदीगिर-
स्तेभ्यो निर्भरभक्तिसम्भ्रम-नमन्मौलि द्विजेभ्यो नमः ॥१॥

(ग्रन्थकृत्-परिचयः)

इन्द्रोर्विरवैकबन्धोः^२ श्रुतिनियमगुरुः क्षत्रचारित्रचर्या-
मर्यादागोत्रशैलः कलिचकित-सदाचार-सञ्चारसीमा ।
सद्रूपस्वच्छरत्नो^३ ज्ज्वल-पुरुषगुणाच्छिन्नसन्तानधारा-
बन्धैर्भुक्ता^४ मर^५ श्रीनिर्गमदवनेर्भूषणं सेनवंशः ॥२॥
तत्कालकृतसत्पथः स्थिरघनच्छायाभिरामः सतां
स्वच्छन्दप्रणयोपभोगसुलभः कल्पद्रुमो जङ्गमः ।
हेमन्तः परिपन्थिपङ्कजसरःसर्गस्य^६ नैसर्गिकै-
रुन्नीतः खगुणै^७ रुदात्तमहिमा हेमन्तसेनोऽजनि ॥३॥
तदनु विजयसेनः प्रादुरासीन्मरेन्द्रो
दिशि विदिशि भजन्ते यस्य वीरध्वजत्वम् ।
शिखर-विनिहिता^८ श्ला-वैजयन्तीं वहन्तः
प्रणतिपरिगृहीताः प्रांशवो राजवंशाः ॥४॥

1 I. O. ० गताः ;

2 A इन्द्रोभिर्बैकबन्धेन ; B इन्द्रो विरवै-
कबन्धोः ; I. O. इन्द्रो विरवैकबन्धः ;

3 I. O. ० वक्त्रो^१ ०

4 Con. A ० संज्ञा ० ;

B ० गणेशोच्छिन्नसन्तानधाराबन्धोसुता ०

5 A and B ० सर ० 6 I. O. ० सङ्घ

7 A ० वहीतः खगुणै ०

8 I. O. ० विनिहिता ०

सर्वाशाः परिपूरयन्नुपचितश्रीदानवारां धनै-
 रासारैरभिषिक्त-निर्मलयशः-शालेय^१-भूमण्डलः ।
 दैन्योत्तापभृता-म^२कालजलदः सर्वोत्तरः क्षमाश्रुतां
 श्रीवक्त्रालनृपस्ततोऽजनि गुणाविर्भावगर्भेश्वरः ॥५॥
 वेदार्थस्मृतिसंकथादिपुरुषः श्लाघ्यो वरेन्द्रीतले
 निस्तन्द्रोज्ज्वलधीविलासनयनः सारस्वतब्रह्मणि^३ ।
 षट्कर्माऽभवदार्थशीलनिलयः प्रख्यातसस्यव्रतो
 त्रत्रारेरिव गीष्पतिर्नरपतेरस्यानिरुद्धो^४ गुरुः ॥६॥
 अधिगत-सकल-पुराणस्मृतिसारः श्रद्धया गुरोरस्मात् ।
 कलिकल्मषावदानं^५ दाननिबन्धं विधातुकामोऽपि ॥७॥
 दुरधिगम-धर्मेनिर्णय-विषम^६ध्यवसाय-संशयस्तिमितः ।
 नरपतिरयमारेभे ब्राह्मणचरणारविन्द-परिचर्याम् ॥८॥
 शुश्रूषापरितोषितैरविरतं सम्भूय भूदैवतै-
 र्दत्तामोघवरप्रसाद-विशद-स्वान्तस्खलतुसंशयः ।
 श्रीवक्त्रालनरेश्वरो विरचयत्येतं गुरोः शिष्या
 स्वप्रज्ञावधि दानसागरमयं श्रद्धावतां श्रेयसे ॥९॥

(ग्रन्थकृत्-प्रार्थना)

भूयोभूयः प्रणम्य क्षितिबलय-मिलन्मौलि वन्द्या द्विजेन्द्राः
 श्रीमद्वक्त्रालसेनः स्थिरविनयनिबद्धाञ्जलिर्याचते वः ।
 काले काले भवद्भिः स्मृतसुकृतलवैः पालनीयो ममायं
 सामान्यः पुण्यभाजां भवजलधिमहासेतुबन्धो निबन्धः ॥१०॥

(संगृहीतग्रन्थनामानि)

ब्राह्मं वाराहमाग्नेयं भविष्यं मातृस्यमेव च ।

[वामनं वायवीयञ्च मार्कण्डेयञ्च वैष्णवम् ॥११॥

1 I. O. •शालेय०

2 I. O. •गु०

3 A सारभूतब्रह्मणि ; B सारस्वतब्रह्मण

4 B and I. O. •यस्यानिरुद्धो

5 B कलिकल्मषावसादं ;

I. O. •कल्मषावसादं

6 A •विषया०

शैवं स्कान्दश्च पाद्मश्च पुराणं कौर्ममेव च ।]¹
 पुराणानि तथा कूर्मपुराणादिपुराणयोः ॥१२॥
 उक्तान्युपपुराणानि व्यक्तदानविधीनि च ।
 आद्यं पुराणं शाम्बश्च कालिकाह्वयमेव च ॥१३॥
 नान्दमा²दित्यसंज्ञश्च नारसिंहं तथैव च ।
 मार्कण्डेयकृतं तद्वद् विष्णुधर्मोत्तराह्वयम् ॥१४॥
 शास्त्रश्च विष्णुधर्माख्यं गोपथब्राह्मणश्रुतिम् ।
 श्रीरामायणमाख्यानं महाभारतसंहिताम् ॥१५॥
 मनुं वशिष्ठं संवर्त्तं याज्ञवल्क्यश्च गोतमम्³ ।
 कात्यायनश्च जाबालं व्यासं दानबृहस्पतिम्⁴ ॥१६॥
 बृहद्वशिष्ठं हारीतं पुलस्त्यं विष्णुमेव च ।
 शातातपं यमं योगि-याज्ञवल्क्यश्च देवलम् ॥१७॥
 बौधायनश्चाङ्गिरसं दानव्यासं बृहस्पतिम् ।
 द्वौ शङ्खलिखिता-वापस्तम्बं शाव्यायनं तथा ॥१८॥
 महाव्यासं लघुव्यासं लघुहारीतमेव च ।
 छन्दोगपरिशिष्टश्च कात्यायनमशेषतः ॥१९॥
 इत्यालोच्य⁵ पुराणोप-पुराणस्मृति⁶संहिताः ।
 समाहृतानि दानानि निबन्धस्यास्य सिद्धये ॥२०॥

(दाननामानि)

महादानानि [कीर्त्यन्ते तत्तादौ]⁷ षोडश क्रमात् ।
 पर्वतानाश्च दानानि दशैव तदनन्तरम् ॥२१॥
 [ततो गुडादिधेनूनां चत्वारिंशदनुक्रमात् ।
 एकन्यूनानि दानानि कथ्यन्तेऽत⁸ यथाविधि ॥२२॥

1 A omits the bracketed portion
 2 I. O. नन्दिमा०
 3 I. O. गौतमं
 4 A संदानश्च बृहस्पतिम् ; I. O. ०दानं बृहस्पतिं

5 A इत्यालोच्य
 6 A and I. O. ०श्रुति०
 7 A तत्रादौ कथ्यन्ते for the bracketed portion
 8 B बध्यन्तेऽत ; I. O. बध्यन्तेव

अलङ्कृतानां पञ्चाशच्चत्वारि च^१ गवामथ ।
 दानान्यलङ्कृतगवी-समूहस्य ततस्त्रिधा ॥२३॥
 ततोऽनलङ्कृतगवी-दानानि दश पञ्च च ।
 तथानलङ्कृतगवी-समूहस्य च सप्तधा ॥२४॥
 अलङ्कृतानां दानानि वृषाणामष्टधा तथा ।
 ततोऽनलङ्कृतानान्तु दश दानानि पञ्च च ॥२५॥
 गवाह्निकप्रदानानि दशधा तदनन्तरम् ।]^२
 भूमेर्दानानि कीर्त्यन्ते पञ्चपञ्चाशदेव तु ॥२६॥
 आसनस्य प्रदानानि^३ षडेव तदनन्तरम् ।
 ततो वारिप्रदानानि षट्त्रिंशदिह संख्यया ॥२७॥
 तैजसानाश्च पात्राणां दश दानान्यनन्तरम् ।
 दानानि जलपात्राणां ततश्च नव संख्यया ॥२८॥
 ततोऽन्नस्य प्रदानानि त्रिचत्वारिंशदेव तु ।
 ततस्त्रीण्येव भक्ष्यस्य पञ्चधा^४ लवणस्य च ॥२९॥
 ततो घृतस्य सप्तैव त्रीणि दध्नस्त्वनन्तरम् ।
 क्षीरस्य च ततस्त्रीणि पञ्च चैक्ष्ववस्तुनः ॥३०॥
 पानकस्याथ चत्वारि फलानां नवधा ततः ।
 ततश्चत्वारि मधुनोऽभ्यङ्गस्य षडनन्तरम् ॥३१॥
 त्रयोदशाथ गन्धस्य ततो धूपस्य पञ्चधा ।
 अनुलेपनदानानि चत्वारि तदनन्तरम् ॥३२॥
 नव^५ पुष्पस्य वस्त्राणां षड् युक्ता^६ विंशतिस्ततः ।
 त्रीणि यज्ञोपवीतस्य दानानि तदनन्तरम् ॥३३॥
 सुवर्णस्याथ दानानि सप्तत्रिंशदनुकमात् ।
 रजतस्य च दानानि चत्वारि^७ तदनन्तरम्^८ ॥३४॥

1 B ० चत्वारिंशद् ; I. O. चत्वारिंशद्गवामथ

2 A omits the bracketed portion

3 I. O. षडे ततद० 4 A पञ्चाथ

5 B चष्टी ; I. O. first चष्टी and then corrects it by adding नव just below it.

6 I. O. षड् युक्त०

7 B त्रीण्येव

8 I. O. adds the following line after this:—सामान्यदेवता-
भ्यस्तु चतुर्विंशं यथाज्ञमात्

अलङ्कारस्य^१ चत्वारि रत्नस्य नवधा ततः ॥३५॥
 गृहाणाञ्चैव दानानि ततः सप्तदशैव तु ।
 नव प्रतिश्रयस्याथ शय्यायास्तु ततो नव ॥३६॥
 इन्धनस्याथ चत्वारि दीपस्यैकोनविंशतिः ।
 दानानि च पुराणाना-मेकोनविंशतिस्ततः ॥३७॥
 नानाविधानां विद्यानां चतुर्विंशतिरेव च ।
 विंशद्दानानि कन्यानां प्रैष्याणान्तु ततो दश ॥३८॥
 शस्यानामथ दानानि पञ्चविंशतिरेव च ।
 तिलस्य दश दानानि तथारामस्य पञ्चधा ॥३९॥
 कीर्त्यन्ते षोडशैवात्र वृक्षस्य तदनन्तरम् ।
 सम्भारस्याथ चत्वारि पशूनामष्टधा ततः ॥४०॥
 कृष्णाजिनस्य सप्ताथ छलस्य दश पञ्च च ।
 कीर्त्यन्ते पञ्चदशधा ततो दानान्युपानहः ॥४१॥
 तथा द्वादश^२ यानानां चत्वारि करिणामथ ।
 द्वादशाश्वस्य दानानि चत्वारि महिषस्य च ॥४२॥
 अष्टावारोग्यदानानि^३ कीर्त्यन्ते तदनन्तरम् ।
 अभयस्य च दानानि त्रयस्त्रिंशत्ततः क्रमात् ॥४३॥
 सूर्यादिवारविहिता^४-न्येकादश ततः परम् ।
 मासोपलक्षितेष्वत्र दिनेष्व^५नियतेष्वथ ॥४४॥
 सप्तसप्ततिरुच्यन्ते^६ दानानि तदनन्तरम् ।
 मासेष्वनियतेष्वत्र नियतास्तु तिथिष्वथ ॥४५॥
 क्रमाद्दानानि कीर्त्यन्ते नानारूपाणि विंशतिः ।
 मासतिथ्योर्नियतयो-स्त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ॥४६॥
 चतुर्दश च नक्षत्र-नियतास्तु तिथिष्वथ ।
 ततो नक्षत्रविहिता-न्यष्ट^७पञ्चाशदेव तु ॥४७॥

1 I. O. adds a च here.

2 B एकादश च

3 B and I. O. अष्ट चारीग्यदानानि

4 I. O. ०रहिता...मतःपरम्

5 I. O. दिनेषु०

6 Con. A and I. O. सप्ततिः
परिकीर्त्यन्ते ; B एकसप्ततिरुच्य

7 I. O. ०षष्टी

मासव्यापीनि दानानि षडेव तदनन्तरम् ।
 रविसंक्रमणेष्वेव-मेकोनविंश^१देव तु ॥४८॥
 ऋतूपदिष्टानि ततो दानानि दश पञ्च च ।
 वत्सरादिषु दानानि^२ सप्तैव तदनन्तरम् ॥४९॥
 विप्रकीर्णानि दानानि त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ।
 सामान्यदेवताभ्यस्तु चतुस्त्रिंशत् क्रमादिह^३ ॥५०॥
 एक^४न्यूनानि सूर्याय चत्वारिंशदनन्तरम् ।
 महेश्वराय दानानि ततः सप्तदशैव तु ॥५१॥
 विष्णवे चैव दानानि चतुर्विंश-शतं ततः ।
 विच्छिद्य पञ्चसप्तत्या-वर्त्तै^५रेव^६ पृथक् पृथक्^६ ॥५२॥
 नानामुनिप्रवचना-मृतनिर्यासराशिभिः ।
 पञ्चसप्तति^७संयुक्त-त्रयोदशशतीमितैः^८ ।
 दानैर्निरूप्य यत्नेन नानागमसमाहृतैः ॥५३॥
 विद्वत्समाक्रमलिनी-राजहंसेन भूभुजा ।
 श्रीमद्वक्त्रालसेनेन कृतोऽयं दानसागरः ॥५४॥

(अनुक्तदानानि)

जलाशयानां दानानि तथा च सुरवेश्मनाम् ।
 नोक्तानि सम्यगुक्तानि प्रतिष्ठासागरे यतः ॥५५॥
 श्रुतान्यादिपुराणे तु दानोन्यनु^९विभागतः ।
 आचारसागरोक्तत्वात् कीर्त्यन्तेऽत्र कृतज्ञशः ॥५६॥

(असंगृहीतग्रन्थनामानि)

भागवतश्च पुराणं ब्रह्माण्डश्चैव नारदीयश्च ।
 दानविधिश्चून्यमेतत् त्रयमिह न निबद्धमवधार्य ॥५७॥

1 I. O. ०विंश०

2 I. O. वत्सरादिप्रदानानि

3 B and I. O. चतुर्विंशतिषा ततः

4 I. O. एकौ

5 I. O. ०वर्त्तिरेका

6 B and I. O. ज्ञतैः

7 B चतुःसप्तति०

8 Cou. A ०शतं मितैः ; B and I. O. ०शता मितैः

9 I. O. ०श्व०

असंगृहीतग्रन्थनामानि

बृहदपि लिङ्गपुराणं मतस्यपुराणोदितैर्महादानैः ।
 अवधार्य तुल्यसार'¹ दाननिबन्धेऽन्न न निबद्धम् ॥५८॥
 सप्तम्यैव पुराणं² भविष्यमपि संगृहीतमतियन्मात् ।
 त्यक्त्वाष्टमीनवम्यौ³ कल्पौ पाषण्डभिर्ग्रस्तौ ॥५९॥
 लोक⁴प्रसिद्धमेतद्विष्णुरहस्यञ्च शिवरहस्यञ्च ।
 द्वयमिह न परिगृहीतं संप्रहूरूपत्वमवधार्य ॥६०॥
 भविष्योत्तरमाचार-प्रसिद्धमविरोधि च ।
 प्रामाण्यज्ञापकादृष्टे प्रन्धादस्मात् पृथक् कृतम् ॥६१॥
 प्रचरद्रूपतः स्कन्दपुराणैकांशतोऽधिकम् ।
 यत् खण्डलितयं पीण्डूरेरावन्तिकथाश्रयम् ॥६२॥
 तादर्यं पुराणमपरं ब्राह्ममाग्नेयमेव च ।
 तयोर्विंशतिसाहस्रं पुराणमपि वैष्णवम् ॥६३॥
 षट्सहस्रमितं लैङ्ग⁵ पुराणमपरं तथा ।
 दीक्षाप्रतिष्ठापाषण्डयुक्तिरूपपरीक्षणीः ॥६४॥
 मृषावंशानुचरितैः कौषव्याकरणादिभिः ।
 असङ्गतकथाबन्ध-परस्परविरोधतः⁶ ॥६५॥
 तन्मीनकेतनादीनां भण्डपाषण्डलिङ्गिनाम् ।
 लोकवञ्चनमालोक्य सर्वमेवावधोरितम् ॥६६॥
 तत्तत्पुराणोपपुराणसंख्याबहिष्कृतं कश्मल⁷कर्मयोगात् ।
 पाषण्डशास्त्रानुमतं⁸ निरूप्य देवीपुराणं न⁹ निबद्धमत्र ॥६७॥
 ये दानधर्मविधिसंस्तुतये पुराणपुण्यागमस्मृतिगिरां बहवो विवर्त्ताः ।
 ते ग्रन्थविस्तरभयादवचित्य¹⁰ केचिदस्माभिरत्र कलिताः¹¹ कलयन्तु सन्तः ॥६८॥

1 Con. A अवधार्यालम्बसार' ;
 B °तच्च सार' ; I. O. अवधार्य लम्ब-
 सारदाननिबन्धेतरनिबद्धं
 2 Con. A सप्तमं वायुपुराणम् ;
 B सप्तम्यैवपुराणं ; I. O. सप्तम्यवधिपुराणे
 3 I. O. °नवम्योः कल्पौ
 4 A and I. O. लोके°
 5 I. O. °लैङ्गम्°
 6 I. O. लिङ्ग

7 I. O. सुक्ति
 8 I. O. °विरोधितः
 9 I. O. कल्प°
 10 A °गत'
 11 A न तत्पुराणम्
 12 I. O. °विचिन्त्य
 13 Con. A and B कलिताः ;
 I. O. कथितः

(मुखबन्धः)

एवं निरूप्य यत्नेन प्रारब्धे दानसागरे ।
 आदौ ब्राह्मणमाहात्म्यं ततो दानगुणस्तुतिः ॥६६॥
 पालप्रशंसा पात्राणामपवादस्ततः परम् ।
 दानस्वरूपं कर्त्ता च श्रद्धा दानविधिं प्रति ॥७०॥
 दानस्य^१ कालदेशाश्च देयस्य च निरूपणम् ।
 अपवादश्च दानानामसद्दान^२निरूपणम् ॥७१॥
 ततो दानस्य च विधिः प्रतिग्रहविधिस्ततः ।
 सर्वत्र^३ परिभाषा चेत्यथाः पञ्चदश क्रमात् ॥
 निरूप्य मुखबन्धा^४ वक्ष्यन्तेऽत्र महोक्ता ॥७२॥

१ I. O. दानस्य

२ I. O. असम्मानः

३ B and I. O. सर्वत्र

अथ ब्राह्मण-प्रशंसा ।

तत्र मनुः—

ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधि जायते ।

ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोषस्य गुप्तये ॥१॥ (१।६६)

प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथामिदैवतं महत् ।

एवं विद्वानविद्वान् वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥२॥ (६।३१७)

श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति ।

हृयमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्द्धते ॥३॥ (६।३१८)

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तते सर्वकर्मसु ।

सर्वथा ब्राह्मणः पूज्यो दैवतं परमं महत् ॥४॥ (६।३१९)

परामप्यापदं प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ।

ते ह्येनं कुपिता हन्युः सद्यः सबलवाहनम् ॥५॥ (६।३१३)

यैः कृतः सर्वभक्षोऽग्निरपेयश्च महोदधिः^१ ।

क्षीयी चाप्यायितश्चन्द्रः को न नश्येत् प्रकोप्य तान् ॥६॥ (६।३१४)

लोकानन्यान् सृ^२जेयुर्ये लोकपालाश्च कोपिताः ।

देवान् कुर्युरदेवांश्च कः क्षिण्वंस्तान् समृन्तुयात् ॥७॥ (६।३१५)

यान् समाश्रित्य तिष्ठन्ति देवा लोकाश्च सर्वदा ।

ब्रह्म एव^३ धनं येषां को हिंस्यात्तान् जिजीविषुः ॥८॥ (६।३१६)

याज्ञवल्क्यः (१।१६८)—

तपस्तप्त्वासृजद् ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।

तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च ॥९॥

‘यमः’—

ब्राह्मणा देवता लोके ब्राह्मणा दिवि देवताः ।

लैलोक्ये ब्राह्मणाः श्रेष्ठा ब्राह्मणाः सर्वकारणम्^४ ॥१०॥

1 I. O. पशोनिधिः

2 Corrected from Manu. A and B सजेयाय ; I. O. पूजयेयुर्लोकपालाश्च पूजिताः

3 I. O. ब्रह्मैव च...तेषां

4 A and B omit it.

5 A ब्राह्मणा एककारणम्. I. O. ब्राह्मणा एव कारणम्

ब्राह्मणाश्चैव देवाश्च तेज एकं द्विधाकृतम् ।

प्रत्यक्षं ब्राह्मणा देवाः परोक्षं दिवि देवताः ॥११॥

ब्राह्मणा यत् नान्त्रन्ति तत् नान्त्रन्ति देवताः ।

ब्राह्मणेषु च तुष्टेषु सन्तुष्टाः सर्वदेवताः^१ ॥१२॥

पैत्रे नियुक्ताः पितरो भवन्ति क्रियासु दैवीषु भवन्ति देवाः ।

द्विजोत्तमा हस्तनियुक्ततोयास्तेनैव देहेन भवन्ति देवाः ॥१३॥

यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा^२ वदन्ति तद्देवताः कर्मभिराचरन्ति ।

तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥१४॥

(= विष्णुधर्मोत्तरम् ३।२६०।६)

यथा रुद्रा यथादित्या मरुतो वसवोऽश्विनौ ।

ब्रह्मा यमः सोमसूर्यौ तथा लोके द्विजोत्तमाः ॥१५॥

एते पुराणदेवा वै धारयन्ति प्रजा इमाः ।

पवित्रं परमं लोके तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥१६॥

यद् वै हविर्दुर्गतं मन्त्रैर्ब्राह्मणा नैव भुञ्जते ।

न प्रीणयन्ति तद्देवानतिदेवा हि ब्राह्मणाः ॥१७॥

देवाधीनाः प्रजाः सर्वा यज्ञाधीनाश्च देवताः ।

ते यज्ञा ब्राह्मणाधीनास्तस्माद्देवा द्विजोत्तमाः ॥१८॥

शक्यं हि कवचं भेत्तुं नाराचेन शरेण वा ।

अपि वज्रसहस्रेण ब्राह्मणाशीस्तु दुर्भिदा^३ ॥१९॥

आसन्नो हि दहत्यग्निर्दूराद्दहति ब्राह्मणः ।

प्ररोहत्यग्निना^४ दग्धं विप्रदग्धं^५ न रोहति ॥२०॥

ब्राह्मणानाश्च शापेन सर्वभक्षो हुताशनः ।

समुद्रश्चाप्यपेयश्च विकलश्च पुरन्दरः ॥२१॥

विकलो वृषणश्चान्यः ।

चन्द्रमा राजयक्ष्मी च पृथिव्यामूषराणि च ।

वनस्पतीनां निर्यासो दानवानां पराजयः ॥२२॥

१ A सप्तसुषानि देवताः

२ A यद्ब्राह्मणाः पूज्यतमा

३ A and I. O. ब्राह्मणाग्नीः सुदुर्भिदा

४ I. O. चारोहत्यग्निना

५ A ब्रह्मदग्धं

अनन्तान्येव तेजांसि ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।

तस्माद्विप्रेषु नृपतिः प्रणमेन्नित्यमेव तु^१ ॥२३॥

वामनपुराणे (६५।७-६) :—

पूजितेषु द्विजेन्द्रेषु [^२पूजितः स्याज्जनार्दनः] ।

यस्तान् द्विषति^३ मूढात्मा स याति नरकं ध्रुवम् ॥२४॥

तानर्चयेन्नरो भक्त्या^४ ब्राह्मणान् विष्णुतत्परः ।

एवमाह हरिः पूर्वं ब्राह्मणो मामकी तनूः ॥२५॥

ब्राह्मणो नावमन्तव्यो बुधो वाप्यबुधोऽपि वा ।

^५सोऽपि दिव्या तनूर्विष्णोस्तस्मात्ता^६नर्चयेद्बुधः ॥२६॥

श्रीरामायणे—

ब्राह्मणा हि महात्मानः श्रियो मूलं भवस्य च ।

स्युश्चैव सर्वकार्येषु ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥२७॥

देवाः पुत्रभवार्थाय प्रजानां विबुधोत्तमैः ।

प्रेषिता मानुषं लोकं भूमिदेवा द्विजातयः ॥२८॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२६०।१-५) :—

ब्राह्मणा दैवतं भूमौ ब्राह्मणा दिवि देवताः ।

ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति भूतं किञ्चिज्जगत्त्रये^७ ॥२९॥

अदैवं दैवतं कुर्युः कुर्युर्देवमदैवतम् ।

ब्राह्मणा हि महाभागाः पूज्यास्ते^८ सततं द्विजाः ॥३०॥ (२।३२।१४)

ब्राह्मणेभ्यः समुत्पन्ना देवाः पूर्वमिति श्रुतिः ।

ब्राह्मणेभ्यो जगत् सर्वं तस्मात् पूज्यतमाः सदा ॥३१॥

येषामश्रन्ति वक्त्रेण देवताः पितरस्तथा ।

ऋषयश्च महाभागाः किं भूतमधिकं ततः ॥३२॥

1 I. O. च

2 Vāmana P. पूजितस्तु जनार्दनः
for the b. p.

3 Vāmana P. द्वेष्टि च

4 A तानर्चयेन्नरो भक्तो

5 Corrected from Vāmana P
I. O. and A स हि

6 Vāmana P. 'न' लक्षणेनरः

7 I. O. किञ्च जगत्त्रये

8 A, I. O. and V. D. पूज्यते

यदेव मनुजो भक्त्या ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
तदेवाप्नोति धर्मज्ञा बहु जन्मनि जन्मनि ॥३३॥

अथ दानप्रशंसा ।

तत्र व्यासः :—

यद्दासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्रासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥१॥ (४।१६)
यद्दाति यदश्राति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥२॥ (४।१७)
अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा^१ ।
मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिने दिने ॥३॥
आयासशतलब्धस्य^२ प्राणेभ्योऽपि गरीयसः ।
गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥४॥
किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गुराश्रयाः ।
यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥५॥ (४।१८)
यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्तये^३ ।
यत् परित्यज्य गन्तव्यं^४ तद्धनं किं न^५ दीयते ॥६॥ (४।२०)
जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ।
सफलं जीवितं तस्य ह्यात्मार्ये^६ को न जीवति ॥७॥ (४।२१)
किं कायेन सुपुष्टेन बलिना चिरजीविना । (४।२२ख)
यन्न सर्वोपकाराय^७ तज्जीवितमनर्थकम् ॥८॥
प्रासादार्द्धमपि प्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥९॥ (४।२३)
अदाता पुरुषस्यागी धनं सन्यज्य गच्छति ।
दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥१०॥ (४।२४)

1 A तथा

2 B उपायशतलब्धस्य

3 B कामये

4 A गच्छति

5 I. O. न

6 A and I. O. चात्माय

7 A सर्वोपकाराय

यमः—

यमिनां^१ परमो धर्मस्त्वनाहारो वनौकसाम् ।
दानमेव गृहस्थानां शुश्रूषा ब्रह्मचारिणाम् ।
^२[यतीनाम्नाप्यु]परमः^३ संसारस्य निवर्तकः ॥११॥

बृहस्पतिः—

द्वावेवाप्सु प्रवेष्टव्यौ गले बद्ध्वा दृढां शिलाम् ।
धनवन्तमदातारं दरिद्रश्चातपस्विनम् ॥१२॥

मत्स्यपुराणे (२७४।१) :—

न्यायेनार्जनमर्थस्य^४ वर्धनश्चाभि^५रक्षणम् ।
सत्पात^६प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥१३॥

नन्दिपुराणे—

दानं परं प्रशंसन्ति दानमेव परायणम् ।
दानं बन्धुर्मनुष्याणां दानं कोषमनुत्तमम् ॥१४॥
दानं कामफला वृक्षा दानं चिन्तामणिर्नृणाम् ।
दानं पुत्रकलत्रार्थं^७ दानं माता तथा पिता^८ ॥१५॥
न दानेन विना^९ किञ्चित् प्रार्थितं फलमाप्यते ।
अपि बाणाग्रमालस्य लाभो नैवेह विद्यते ।
अदानशालिनां पुंसां तस्माद्दानं समाश्रयेत् ॥१६॥
बाणावृत-^{१०}पताकौघ-ध्वजेमेन्द्रप्रयायिनम् ।
राजानं बुद्धिमान्^{११} बुध्येद् दानस्यानन्तरं फलम् ॥१७॥
धावतो^{१२} देहि देहीति क्वचित् क्वचिदितस्ततः ।
दृष्ट्वा दानं प्रयत्नेन मतिमानाश्रयेन्नरः ॥१८॥

1 A and I. O. यतीनां

2 I. O. omits the bracketed portion

3 A परिचर्या यतीनाम्

4 M. P. ०मर्षाणां

5 I. O. ०चापि

6 I. O. सनीव०

7 Con. A, B and I. O. ०पुत्रं परत्रायं

8 B and I. O. ०पिता तथा

9 I. O. adds another विना here

10 I. O. बाणाच्छिद्रत०

11 A and I. O. मतिमान्

12 Con. I. O. याचन्तो, A & B याचन्ते ०

हारनूपुरनिर्घोषपूरितोत्तममन्दिरम् ।

लावण्यगुणसम्पत्तिसर्वस्वनिलयाः स्त्रियः ।

एकस्य भुक्तये^१ तस्माद्दृष्ट्वा दानं समाश्रयेत् ॥१९॥

इति दृष्ट्वा दानं समाश्रयेदित्यर्थः ।

दुर्भगान् मलिनान् क्रूरान् स्वदारैरपि निर्धुतान् ।

विलोक्य पुरुषो बुध्येद्दानस्यापदमुत्तमाम् ॥२०॥

महाभारते (अनुशासनपर्व-दानधर्मे)—

अद्भिर्गात्रान्मलमिव^२ तमो ह्यग्निभयाद् यथा ।

दानेन तपसा चैव सर्वपापमपोह्यते ॥२१॥

धने खिद्यन्ति पुरुषा न च तत् कस्यचिद्धनम् ।

श्रद्धधानस्ततो लोके दद्याच्चैव यजेत च ॥२२॥

^३हुतेन शाम्यते पापं स्वाध्यायैः शान्तिरुत्तमा ।

दानेन भोगा इत्याहुस्तपसा सर्वमाप्यते ॥२३॥

यानि यान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशंससि ।

तेषां श्रेष्ठतमं दानमिति मे नास्ति संशयः ॥२४॥

दानकृद्भिः कृतः पन्था येन यान्ति मनोषिणः ।

ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥२५॥

यथा वेदाः स्वधीताश्च यथा चेन्द्रियसंयमः ।

सर्वत्यागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमम् ॥२६॥

धनेन किं यन्न ददाति चार्थिने

बलेन किं येन रिपुं न बाधते ।

श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरेत्

किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत्^४ ॥२७॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३०।१-२)

दानं देवाः प्रशंसन्ति मनुष्याश्च तथा द्विजाः ।

दानेन कामानाप्नोति यान् कांश्चिन्मनसेप्सितान्^५ ॥२८॥

१ Con. A and B सुक्तये

२ I. O. ० मलानोव

३ I. O. दानेन

४ A and I. O. वशी

५ I. O. ० मनसेप्सितं,
V. D. ० मनसेप्सितं

अदत्तदानान् कृपणान् दृष्ट्वा परतर्ककान् ।

पारत्निकं विधिं कुर्याद्दानं विप्रेषु मानवः ॥२६॥

परतर्ककान् प्रार्थनाशीलान् ।

^१काले देशे तथा पात्रे धनं म्यायगतं तथा ।

यद्दत्तं ब्राह्मणश्रेष्ठास्तदनन्तं प्रकीर्तितम् ॥३०॥ (३।३००।१४)

अथ पात्रप्रशंसा

तल्ल मनुः (७।८६)—

पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धाधानतयैव च ।

अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्यावाप्यते फलम् ॥१॥

शातातपः—

वेदविद्याव्रतज्ञाते श्रोत्रिये गृहमागते ।

कीदृन्त्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥२॥

श्रोत्रियश्च यमेनोक्तः ।

अकारपूर्विकास्तिस्रः सावित्री यश्च विन्दति ।

चरितब्रह्मचर्यश्च स वै श्रोत्रिय उच्यते ॥३॥

तिस्र इत्यत्र व्याहृतीरिति शेषः ।

यमः—

वेदेन्धनसमिद्धेषु हुतं विप्रमुखामिषु ।

सन्तारयति दातारं महतः किल्बिषादपि ॥४॥

दानव्यासः—

यत् सिद्धं^२ वेदविदभुङ्क्ते षट्कर्मनिरतः शुचिः ।

दातुः फलमसंख्येयं जन्म जन्म तदक्षयम् ॥५॥ (Cf. व्यास ४।५.५)

शीलं संवसता ज्ञेयं शौचं सद्ब्रह्महारतः^३ ।

प्रज्ञा संकथया^४ज्ञेया लिभिः पालं परीक्ष्यते ॥६॥

शीलञ्च हारीतेनोक्तम् । तथाच हारीतः—

1 I. O. adds तथा ॥ here.

2 I. O. सिक्तं

3 I. O. संव्यवहारतः

4 B संकथनाञ्

ब्रह्मण्यता देवपितृभक्तता समता सौम्यता अपरोपतापिता अनसूयता मृदुता अपारुष्यं
मैत्रता प्रियवादिता^१ कृतज्ञता शरण्याता प्रशान्तिश्चेति त्रयोदशविधं शीलम् ॥७॥

याज्ञवल्क्यः (१।२००)—

न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।

यत्र युक्ते^२ इमे चाभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥८॥

यमः—

विद्यायुक्तो धर्मशीलः प्रशान्तः

ज्ञान्तो दान्तः^३ सत्यवादी कृतज्ञः ।

वृत्तिरलानो गोहितो गोशरण्यो^४

दाता यज्वा ब्राह्मणः पात्रमाहुः ॥९॥

प्रशान्तो जितेन्द्रियः । ज्ञान्तो वाग्दण्डपारुष्यादौ अक्लुषचित्तः । दान्तो व्रतादि-
क्लेशसहिष्णुः । गोहितो गवां^५ प्रासस्य दाता । ^६गोशरण्यो गवामुपद्रवस्य बाधकः ।

अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वानो^७ जातवेदसम् ।

स्वदारनिरतो दान्तः^८ स वै ब्राह्मण^९ उच्यते ॥१०॥

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।

असम्भिन्नार्यमर्यादः स वै ब्राह्मण उच्यते ॥११॥

श्रुतञ्च हारीतेनोक्तम् । तथाच हारीतः—

वेदा^{१०} वेदाङ्गानि धर्मोऽध्यात्मं विज्ञानं स्थितिश्चेति षड्विधं श्रुतमिति ॥१२॥

आशिषोऽन्वर्थपूजायां^{११} प्रसङ्गं न करोति यः ।

निवृत्तो लोभमोहाभ्यां तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥१३॥

[प्रसङ्गो निर्वाहयुक्तस्यापि पुनः पुनः प्रतिग्रहानुष्ठानम् ।

सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दया घृणा ।

दृश्यते यत्न लोकेऽस्मिंस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥१४॥^{१२}

1 B and I. O. प्रियवादित्वं

2 A, I. O. and Yaj. इत्तम्

3 A and B प्रशान्तो दान्तः ज्ञान्तः

4 I. O. गोसनायो

5 A गवार्थे

6 I. O. गोसनायो...वारकः

7 I. O. जज्वालौ

8 B दाना

9 B श्रोत्रिय

10 A, B and I. O. omit वेदा

11 A आशिषोन्वर्था पूजास्ततः ; B
अशिषोन्वर्था पूजाश्च ; I. O. अशि-
षोन्वर्थापूजाश्च

12 I. O. omits the bracketed-
portion

तपो धर्मो दया दानं सत्यं ज्ञानं भुतिवृत्तौ ।

विद्याविनयमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥१५॥

सत्यादिकञ्च महाभारते उक्तम् । तथा च^१ महाभारतम्—

सत्यं भूतहितं प्रोक्तं मनसो दमनं दमः ।

तपः स्वधर्मवृत्तिर्वं^२ शौचं सङ्करवर्जितम् ॥१६॥

सन्तोषो विषयत्यागो हीरकार्यनिवर्तनम् ।

क्षमा द्वन्द्वसहिष्णुत्वमार्जवं समचित्तता ॥१७॥

ज्ञानं तत्त्वार्थं^३ सम्बोधः शमश्चित्तप्रसन्नता ।

दया सर्वसुखैषित्वं^४ ध्यानं निर्विषयं मनः ॥१८॥ इति ।

विनयश्च हारीतेनोक्तः । तथाच हारीतः—

इन्द्रियदोषोपनिवृत्तिर्विनयः ॥१९॥ इति ।

आनृशंस्यं परापकारेच्छानिवृत्तिः । असत्क्रियासु लज्जा घृणा । भुतिवेदः । विद्या
वेदव्यतिरिक्तविद्यास्थानानि ।

विद्यावन्तश्च ये विप्राः सुव्रताश्च^५ तपस्विनः ।

सत्यसंयमसंयुक्ता ध्यानवृत्ता जितेन्द्रियाः ।

पुनन्ति दर्शनं प्राप्ताः^६ किं पुनः सङ्गतिं गताः ।

तेषां दत्त्वा च भुक्त्वा च प्राप्नुयुः^७ परमां गतिम् ॥२०॥

सुव्रता यथाविधि चरितव्रताः । ध्यानवृत्ता आत्मध्यानपराः । भुक्तेति^८ भोजनं
दत्त्वेत्यर्थः । वशिष्ठः—

ये ज्ञान्तदान्ताः धृतपूर्णकर्णा

जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ।

प्रतिग्रहे सङ्कुचिताग्रहस्ता-

स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥२१॥

किञ्चिद् वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।

पात्राणामपि तत् पात्रं शूद्राग्रं यस्य नोदरे ॥२२॥ (= व्यास ४।३२)

शूद्राग्रं यस्य नोदर इति साक्षाच्छूद्रदत्तं^९ धृततण्डुलाद्यनुपयोगीत्यर्थः ।

1 I. O. omits च

2 I. O. ० वसिष्ठं 3 I. O. तत्त्वान् ०

4 I. O. भूतचित्तैषित्वं

5 I. O. सव्रताश्च

6 B दर्शनप्राप्ताः

7 A and I. O. प्राप्नुयुः

8 B भुक्तेति तत्कृते I. O. इत्यालोषा

भुक्तेति

9 I. O. omits दत्त

दानव्यासः (Cf. ४।३२)—

किञ्चिद् वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं^१ तपोमयम् ।

असङ्कोर्णन्तु^२ यत् पात्रं तत् पात्रं तारयिष्यति ॥२३॥

असङ्कोर्णं स्वाश्रितैकवृत्तिव्यतिरिक्तवृत्त्यव्यवहारि^३, पापिष्ठासंसर्गि वेत्यर्थः ।

महाभारते—

साक्षांस्तु चतुरो वेदान् योऽधीते वै द्विजर्षभः ।

षड्भ्यो निवृत्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ॥२४॥ (अनु—२२।३६)

षड्भ्यो निवृत्त इति सङ्कुचितवृत्तिरध्यापनमात्रोपजीवी ।

यथा हि स्वकृते क्षेत्रे फलं विन्दति मानवः ।

एवं दत्त्वा श्रुतवति फलं दाता समश्रुते ॥२५॥

देवलः—

मातृश्च ब्राह्मणश्चैव श्रोत्रियश्च ततः परम् ।

अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प ऋषिर्मुनिः ॥२६॥

इत्येतेऽष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणा प्रथमं श्रुतौ ।

तेषां परः परः श्रेष्ठो विद्यावृत्त^५विशेषतः ॥२७॥

ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत् ।

अनुपेतः क्रियाहीनो मातृ इत्यभिधीयते ॥२८॥

अनुपेतः वेदसन्निधिमगतः सर्वथा वेदाभ्यासशून्य इत्यर्थः ।

एकोद्देशमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृत्युः ।

स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निवृत्तः^६ सत्यवाग् धृणी ॥२९॥

एकोद्देशमतिक्रम्येति वेदस्यैकदेशमतिशयेन ज्ञात्वा, क्रमेर्गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात् ।

एतेन मन्त्रमात्राध्यायीत्युक्तं भवति । निवृत्तो^७ विनीतः ।

एकाश्च शाखा सकला^८ षड्भिरङ्गैरधीत्य च ।

षट्कर्मनिरतो विप्रः श्रोत्रियो नाम धर्मवित् ॥३०॥

1 I. O. हतं

2 I. O. ०च

3 I. O. आश्रितैकवृत्तिव्यतिरिक्तावृत्त्यव्यवहारि

4 B and I. O. चित्तवन्ति मानवाः

5 Supplied from quot. in Dānakāṇḍa. B ०हन्तो, I. O. ०कर्ण

6 A, B and I. O. निवृत्तः

7 B निवृत्तो, I. O. निवृत्तो

8 D. K. एकां शाखां सकलां वा

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ।

शेषं श्रोत्रियवत् प्राप्तः सोऽनूचान इति स्मृतः ॥३१॥

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञ इति वेदवेदाङ्गार्थतत्त्वज्ञः । शुद्धात्मा पापसङ्कल्परहितः ।

अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययन्त्रितः ।

अणु इत्युच्यते शिष्टैः शेषभोजी जितेन्द्रियः ॥३२॥

यज्ञस्वाध्याययन्त्रित इति बहुयज्ञयाजी स्वाध्यायनिरतश्च । शेषभोजी पञ्चयज्ञशेष-
भोजी^१

वैदिकं लौकिकञ्चैव सर्वं ज्ञानमवाप्य यः ।

आश्रमस्थो वशी नित्यमृषिकल्प इति स्मृतः ॥३३॥

आश्रमस्थो गृहस्थाश्रमस्थः । वशी जितेन्द्रियः ।

ऊर्द्ध्वरेतास्तपस्युग्रो^२ नियताशी न संशयी ।

शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो भवेदृषिः ॥३४॥

निर्ग्रतः^३ सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ।

ध्यानस्थो^४ निष्क्रियो दान्तस्तुल्यमृतकाश्चनो मुनिः ॥३५॥

एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः^५ ।

त्रिशुक्ला नाम विप्रेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु^६ ॥३६॥

तथा—

प्रतिग्रहमसद्ग्रथोऽपि कृत्वा विप्रो यथाविधि ।

निस्तारयति दातारमात्मानश्च स्वतेजसा^७ ॥३७॥

मनुः (११।१-३)—

सान्तानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सार्ववेदसम् ।

गुर्वर्थं पितृमातृर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनौ ॥३८॥

सान्तानिकं कन्यादातारं विवाहस्य कर्तारश्च । यक्ष्यमाणं पीण्डरीकादियागस्य कर्ता-
रम् । सार्ववेदसं कृतसर्वस्वदक्षिणयागम् । उपतापिनं व्याधिपोषितम् ।

1 B यज्ञशेषभोजी

2 B ऊर्द्ध्वरेतास्तपस्युग्रो विप्रो, I. O ऊर्द्ध्व-
रेतास्तपस्युग्रो विप्रो

3 I. O. निवृत्तः

4 A ध्यानस्थो

5 A समन्वितः, I. O. समन्वितः

6 A सर्वकर्मसु

7 I. O. सुतेजसा

नवैतान् ज्ञातकान् विद्याद् ब्राह्मणान् धर्मभिक्षुकान् ।

निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः ॥३६॥

एतेभ्यो हि द्विजाप्रभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।

इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नन्तु विधीयते ॥४०॥

अस्यार्थः—एतेभ्यो नवभ्यः सदक्षिणं कृतान्नमकृतान्नञ्च यज्ञमध्ये देयम् । इतरेभ्यस्तु कृतान्नमात्रं यज्ञप्रयोगव्यतिरेकेण देयम् ।

बृहस्पतिः—

सर्वत्र गुणवद्दानं श्वपाकादिष्वपि स्मृतम् ।

देशकालविधानेन पाले दत्तं विशेषतः ॥४१॥

तथा—

शूद्रे समगुणं दानं वैश्ये तु द्विगुणं स्मृतम् ।

क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः षड्गुणं ब्राह्मणे स्मृतम् ॥४२॥

श्रोत्रिये चैव साहस्रमाचार्यं द्विगुणं ततः ।

आत्मज्ञे ^१नवसाहस्रमनन्तं त्वमिहोत्रिणि ॥४३॥

अत्र च ब्राह्मणस्य पूर्वपूर्वरूपसम्भवे सति उत्तर उत्तर उत्कर्षः । वैश्यक्षत्रिययोस्तु ^२द्वैगुण्यं त्रैगुण्यं जातिमात्रयोः । ^३उत्कृष्टवैश्यक्षत्रियविषयकः फलोत्कर्षो यमेनोक्तः ।

तथा च यमः—

शूद्रे समगुणं दानं वैश्ये त्रिगुणमुच्यते ।

षड्गुणं क्षत्रिये प्राहुर्विप्रे दशगुणं पुनः ॥४४॥

मनुः (७।८५)—

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ।

सहस्रगुणमाचार्यं ^४अनन्तं वेदपारगे ॥४५॥ (=व्यास ४।४०=दत्त ३।२६)

आचार्यः साङ्गसरहस्य-वेदाध्यापकः । वेदपारगः ^५साङ्गवेदार्थ-तत्त्वज्ञः ।

अब्राह्मणलक्षणो दानव्यासः (४।४१)—

ब्रह्मबीजात् समुत्पन्नो मन्त्रसंस्कारवर्जितः ।

जातिमालोपजीवी च भवेद्ब्राह्मणस्तु सः ^६॥४६॥

ब्राह्मणब्रुवलक्षणेऽपि ^७दानव्यासः (४।४२)—

१ I. O. ज्ञत०

२ A क्षत्रियवैश्ययोश्च, I. O. ०श्च

३ A I. O. उत्कृष्टवैश्यक्षत्रिययोस्तु उत्कृष्ट-क्षत्रियवैश्ययोश्च,

४ Manu प्राधीते शतसाहस्रम्

५ I. O. वेदाध्यापकः

६ B and I. O. भवेद्ब्राह्मणः स तु

७ B and I. O. omit क्षत्रिय

गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च ।

न कर्मकृत् चाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः ॥४७॥

न कर्मकृत् अग्निसाध्यकर्मरहितः ।

विष्णुधर्मोत्तरे (३।३००।३-४) :—

अमनुष्ये समं दानं गोषु ज्ञेयं महाफलम् ।

द्विगुणश्च तदेवोक्तं तथा वै वर्णसङ्करे ॥४८॥

अमनुष्ये गोमनुष्यव्यतिरिक्तप्राणिमात्रे ।

शूद्रे चतुर्गुणं प्रोक्तं वैश्ये^१ चाष्टगुणं भवेत् ।

क्षत्रिये षोडशगुणं ब्रह्मबन्धो तदेव तु ॥४९॥

शूद्रे तु^२ उत्कृष्टशूद्रे । वैश्ये क्षत्रिये च वेदामियुक्ते ।

ब्रह्मबन्धुश्च हारीतेनोक्तः—

शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ।

वधबन्धोपजीवी च षड्वेते ब्रह्मबन्धवः ॥५०॥ इति ।

वृषलश्च वेदभ्रष्टारहितः कृतधर्मपरित्यागश्च रजस्वलायाः परिणोता चेति ।

द्वाविंशद्वं^३ श्रुतं^३ दानं वेदाध्ययनतत्परे ।

शतमन्तु विनिर्दिष्टं प्राधीते लक्षसम्मितम् ॥५१॥ (=वि. ध. ३।३००।५)

द्वाविंशद्वं^३ द्वाविंशद्गुणितम् ।

अनन्तश्च तदेवोक्तं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥५२॥ (=वि. ध. ३।३००।६क)

याज्ञवल्क्यः (१।१६६)—

सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः^४ ।

तेभ्यः क्रियापरा श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥५३॥

अत्र पूर्वपूर्वसम्भवे सति उत्तरोत्तरसम्भवादुत्कर्षः ।

वशिष्टः—

य न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम् ।

न सुश्रुतं न दुश्रुतं वेद कश्चित् स ब्राह्मणः ॥५४॥

1 I. O. and V. D. निष्ठा

2 A and I. O. omit तु

3 I. O. स्मृतं

4 A उत्तमपराः, I. O. अध्याध्ययनतत्पराः

एतेन तत्त्वज्ञोऽभिहितः ।

कूर्मपुराणे (२।२६।५६) :—

^१स्वर्गप्रभृतिकामेन तथा पापोपशान्तये ।

^२मुमुक्षुणा च दातव्यं ^३ब्राह्मणेभ्यस्तथान्वहम् ॥५५॥

शातातपः—

सन्निकृष्टमधीयानं व्यतिक्रमेत यो द्विजम् ।

भोजने चैव दाने च स हन्यासप्तमं^४ कुलम् ॥५६॥ (Cf. व्यास ४।३६)

यस्त्वासन्नमतिकम्य ब्राह्मणं पतिताहते ।

दूरस्थं भोजयेन्मूढो गुणाढ्यं नरकं व्रजेत् ॥५७॥

तस्मान्नातिक्रमेत् प्राज्ञो ब्राह्मणान् प्रातिवेशिकान् ।

सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् दौहित्रं विट्पतिं तथा ॥५८॥

भागिनेयं विशेषेण तथा बन्धून् गृहाधिपः^५ ।

नातिक्रामेन्नरस्त्वेतान्^६ सुमुखानपि गोपते ॥

अतिकम्य महारौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत् ॥५९॥

महाभारते (अनु—२३।५१, ५७, ५४, ५८)—

तद्भक्तास्तद्धना राजस्तद्गृहास्तदपाश्रयाः ।

अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे^७ तेषु दत्तं महाफलम् ॥६०॥

कृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः ।

स्पृहयन्ति सुभक्तानां^८ तेषु दत्तं महाफलम् ॥६१॥

सुभक्तानां शोभनभक्तानाम् ।

1 K. P. स्वर्गप्रभृतिकामेन, I. O.
स्वर्गात्

2 I. O. मुमुक्षुणा च

3 I. O. ब्राह्मणेभ्यो यथान्वहम्

4 A and I. O. हन्यात् सप्तमं, B हन्या
सप्तमं

5 A गृहाधिपान्

6 A •नरास्तेतान्, I. O. •नरास्तेतान्
सम्बन्धानपि

7 I. O. भवन्त्येते

8 I. O. सुभक्तानाम्

हतस्वा हतदाराश्च ये विप्रा देशसंभवे^१ ।

^२अर्थार्थमभिगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं^३ महाफलम् ॥६२॥

तपस्विनस्तपोनिष्ठा^४स्तथा भैक्षचराश्च ये ।

अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषां दत्तं^५ महाफलम् ॥६३॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।६ख—१०क, ३०ख—३१ख)

आत्मनस्तु भवेत् पालं नान्यस्य तु पुरोहितः ।

पुरोहिते तु खं दत्तं^६ दानमक्षयमुच्यते ॥६४॥

याजके ऋत्विजे चैव गुरावपि च मानवैः^७ ।

वर्णापेक्षा न कर्तव्या मातरं पितरं प्रति ॥६५॥

मातृष्वसां स्वसाञ्चैव तथैव च पितृष्वसाम् ।

मातामहीं भागिनेयं मातुलम्^८ तथैव च ॥६६॥

दीहितं विट्पतिञ्चैव तेषु दत्तमथाक्षयम् ।

श्रीभ्रष्टे च तथा दत्तं तदप्यक्षयमुच्यते ॥६७॥

दीनान्धरूपणानाथवाग्विहीनेषु यत्तथा ।

विकलेषु तथान्येषु जङ्गवामनपङ्क्तुषु ।

रोगार्तेषु च यद्दत्तं तत् स्याद्बहुफलं धनम् ॥६८॥

शातातपः—

दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा^९ ब्राह्मणा हविरमयः ।

अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥६९॥ (Cf. लिखित ४०)

अयातयामान्यतिशयवीर्यशालीनि ।

याज्ञवल्क्यः (१।२०१)—

गोभूतिलहिरण्यादि पाले दातव्यमर्चितम् ।

नापाले विदुषा [देयमात्मनः श्रियमिच्छता]^{१०} ॥७०॥

1 B देशविप्रवे

2 I. O. अर्थार्थमभि०

3 A दानं

4 A ०स्तपोनिष्ठा०

5 A पुरोहितेषु स्वदत्तं

6 A and I. O. मानवः, B मानवाः

7 B, I. O. and V. D. भागिनेयौ
भागिनेयं

8 A ब्राह्मणाय विशेषतः

9 Yāj. the bracketed portion .

as किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता .

अथ पात्रापवादः

तल व्यासः (४१६२)—

ऊषरे^१ पतितं बीजं भिन्नभाण्डे च दोहनम् ।

भस्मन्यपि हुतं हव्यं तद्वह्निमसाधुषु ॥१॥

दत्तः (३१२७)—

विधिहीने तथाऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।

न केवलं हि तद् याति शेषमप्यस्य^२ नश्यति ॥२॥

मनुः—

यथा श्वेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।

तथा निमज्जतेऽधस्तादग्नौ दातृप्रतीच्छकौ ॥३॥ (४१९६४)

अज्ञाविति दातुरज्ञत्वं^३ दानविधिज्ञानशून्यत्वं प्रतिग्रहीतुरज्ञत्वं प्रतिग्रहविधिज्ञानशून्यत्वम् ।

तथा—

पात्रभूतोऽपि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ।

असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न किञ्चन ॥४॥

सञ्चयं कुरुते यश्च^४ प्रतिगृह्य समन्ततः ।

धर्मार्थं नोपयुङ्क्ते च न तं तस्करमर्चयेत् ॥५॥

तथा—

न वार्यपि प्रयच्छेत्तु वैकालव्रतिके द्विजे ।

न वक्रव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥६॥ (४१९६२)

त्रिष्वप्येतेषु दत्तं हि विधिनाप्यर्जितं धनम् ।

दातुर्भवत्यनर्थाय परत्वादातुरेव च ॥७॥ (४१९६३)

धर्मध्वजो सदा लुब्धश्छाद्रिको लोकदम्भकः ।

वैकालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥८॥ (४१९६५)

वैकालव्रतलक्षणश्च यमेनाप्युक्तम् । तथाच यमः—

यस्य धर्मध्वजो नित्यं सुराध्वज इवोच्छ्रितः ।

प्रच्छन्नानि च पापानि वैकालं नाम तद्व्रतम् ॥९॥

अनेनैवार्थाद्धर्मध्वजोऽपि व्याख्यातः ।

१ I. O प्रकुरे

२ A and I. O. शेषमप्यस्य

३ I. O. दानविधिषु०

४ I. O यस्तु

बकव्रतिकश्च^१ मनुनैवोक्तः । तथाच मनुः—

अधोदृष्टिनैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।

शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतधरो^२ द्विजः ॥१०॥ इति । (४।१६६)

वशिष्टः—

ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।

ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि ह्वयते ॥११॥

(=कात्यायन १५।६=व्यास ४।३५)

यथा काष्ठमयो^३ हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।

यथा^४ विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः^५ ॥१२॥

(=मनु २।१५७=महाभारत-शान्ति ३६।४६=व्यास ४।३७)

लघुव्यास^६—

न वेदपाठमात्रेण सन्तोषं कारयेद्ब्रधः ।

पाठमात्रावसानस्तु पक्वे गौरिव सीदति ॥१३॥

यथा पशुर्भारवाही^७ न तस्य लभते फलम् ।

द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥१४॥

वेदस्याध्ययनं^८ सर्वं धर्मशास्त्रस्य वापि^९ यत् ।

अजानतोऽर्थं तत् सर्व्वं तुषाणां कण्डनं यथा ॥१५॥

योऽधीत्य विधिवद् विप्रो वेदार्थं न विचारयेत् ।

स सान्वयः शूद्रसमः पाततां न प्रपद्यते^{१०} ॥१६॥

अधीत्य यत् किञ्चिदपि वेदार्थाधिगमे रतः ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति धर्मानुष्ठानविद्धि सः^{११} ॥१७॥

धृतहीनमधीतं यन्नेह नामुत्र तद्भवेत् ।

धृतन्तु केवलमपि समुद्धाराय कल्पते ॥१८॥

तथा—

1 A बकव्रती च

2 Manu ०चरी

3 M. bh. दाबमयो

4 I. O. वच

5 A, I. O. Manu and M. bh.

नाम विधति

6 A and B omit it

7 A ०भारवाही

8 I. O. वेदस्याध्यापनं

9 I. O. वापि

10 I. O. प्रपद्यति

11 B ०विद्धि जः

पाठमावरतान् नित्यं द्विजातींश्चार्थवर्जितान्^१ ।
पशूनिव तु तान् प्राज्ञो बाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥१६॥

हारीतः—

स्थानुरेष भारहरो यो ज्ञानमधीत्यार्थं न विजानाति । ज्ञानविज्ञानधूतपाप्मा इह चासुत
चानन्तं भद्रमश्नुते ॥२०॥ इत्याचार्याः ।

ज्ञानं वेदः^२ स्मृतिशास्त्रश्च । विज्ञानमर्थज्ञानम् ।

शातातपः—

मन्त्रपूर्वेन्तु यद्दानममन्त्राय प्रदीयते ।

दातुर्निकृष्य हस्तं तद् भोक्तुर्जिह्वां निकृन्तति ॥२१॥

मन्त्रपूर्वं समुत्सर्गपूर्वम् ।

तथा—

वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।

न तु मूर्खं निराहारं षड्राजमुपवासिनम् ॥२२॥ (=व्यास ४।५२)

यमः—

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम्^३ ।

नैषां प्रतिग्रहो देयो न शिला तारयेच्छिलाम् ॥२३॥

अपविद्धामिहोत्तस्य^४ गुरोर्विप्रियकारिणः ।

द्रविणं नैव दातव्यं सततं पापकर्मणः^५ ॥२४॥

अपविद्धामिहोत्तस्य स्वेच्छापरिहृतामिहोत्तस्य^६ ।

वशिष्टः—

उपरुन्धन्ति दातारं गौरश्वः काश्चनं क्षितिः ।

अश्रोत्रियस्य^७ विप्रस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृतेः ॥२५॥

निराकृतेः निराकृतेश्चेत्यर्थः ।

निराकृतिश्छन्दोगपरिशिष्टे नोक्तः । तथा च छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यस्त्वाध्यायामिमाशास्य^८ देवादीन्नैव^९ चेष्टवान् ।

निराकर्तामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥२६॥

1 I. O. ०. याजुर्वेजितान्

2 A बद्धं

3 A यस्य धर्मेष्वञ्जो नित्यं जातिमात्रोपजीविनः,
I. O. यस्य धर्मेष्वञ्जो नित्यं जातिमात्रोपजीविनः

4 A अपविवाग्निहोत्तस्य

5 A पापकारिणः, I. O. पापकर्मिणः

6 A अपविवाग्निहोत्तस्य स्वेच्छापरिवृत्ताग्नि-
होत्तस्य, B ०स्वेच्छापरिवृत्ताग्निहोत्तस्य

7 I. O. श्रोत्रियस्य च

8 B and I. O. ०. मालस्याद्

9 I. O. देवादीन्नैव

देवलेनाप्ययमुक्तः—

अधीत्य विस्मृतो वेदं भवेद्विप्रो निराकृतिः ॥२७॥

तथा—

उदक्यन्नादनं येषां ये च केचिदनमयः ।

^१कुलञ्चाश्रौतियं येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥२८॥

यमः—

न प्रतिग्रहमर्हन्ति वृषलाध्यापका द्विजाः ।

शूद्रस्याध्यापनाद्विप्रः^२ पतत्यत्र न संशयः ॥२९॥

यश्च लिङ्गुयचितां वृत्तिमलिङ्गेभ्यः^३ प्रयच्छति ।

घोरायां ब्रह्महत्यायां पच्यते नात्र संशयः ॥३०॥

लिङ्गुयचितां पारमार्थिकलिङ्गुयचिताम् । अलिङ्गेभ्यः^४ कपटकृतलिङ्गेभ्यः ।

दत्तः (३।१६)—

धूर्ते वन्दिनि मल्ले च कुविये^५ कितवे शठे ।

चाटुचारणचौरेभ्यो दत्तं भवति निष्फलम् ॥३१॥

शातातपः—

अब्राह्मणास्तु ते प्रोक्ता ऋषिः शातातपोऽब्रवीत् ।

आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीयः कयविकर्यो ॥३२॥

कयविकर्यो स्वल्पमून्येन कीत्वा बहुमून्येन विकीणीत इत्यर्थः ।

तृतीयो बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थो ग्रामयाजकः ।

पञ्चमस्तु भृतस्तेषां ग्रामस्य नगरस्य च ॥३३॥

बहुयाज्यः सर्ववर्णयाजो । ग्रामयाजकः एकवर्णबहुजनयाजकः ।

अनादित्यान्तु^६ यः पूर्वां सादित्याश्चैव पश्चिमाम् ।

नोपासीत द्विजः सन्ध्यां स षष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः ॥३४॥

प्रातःसन्ध्यां सायंसन्ध्याश्च यो न करोतीत्यर्थः ।

व्यासः—

नष्टशोचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविर्वर्जिते ।

रोदित्यन्नं दीयमानं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥३५॥

१ I. O. कुलं वा०

२ Con. A, B and I. O. शूद्रस्याध्यापनाद्विप्रः

३ A and I. O. अलिङ्गेभ्यः

४ I. O. अलिङ्गेभ्यः

५ I. O. and Dakṣa कुविये

६ A and I. O. अनागतान्

शीचहीनाश्च^१ ये विप्रा न च यज्ञोपवीतिनः ।

हुतं दत्तं तपस्तेषां नश्यत्यत्र न संशयः ॥३६॥

न च यज्ञोपवीतिन इति ब्रह्मसूत्रशून्या नित्यैकवस्त्राश्च ।

महाभारते—

पङ्कन्धबधिरा मूका व्याधिनोपहृताश्च ये ।

भर्तव्यास्ते महाराज न तु देयः प्रतिग्रहः ॥३७॥

सदैव याचमानेषु सर्वेषु श्रुतवर्जिषु ।

एतेषु दक्षिणा दत्ता दावामाविष्य दुर्लभा ॥३८॥

ये च धर्मादपेतेभ्यः प्रयच्छन्त्यल्पमेधसः ।

शतं वर्षाणि ते^२ ग्रेत्य पुरीषं भुञ्जते जनाः ॥३९॥

एवञ्च पात्रप्रशंसायामब्राह्मण-ब्राह्मणबु-व-ब्रह्मबन्धुप्रभृतीनां दानपात्रत्वेनोक्तानामपि प्रतिग्रहविधिना न किञ्चिद्देयम् । कृपया नट-नर्तक-याचकवत्तेषु^३ दद्यात् । अतएव तेषां शूद्रादिसमभिव्याहारेणोपादानं प्रायशो मुनयश्चक्रुः ॥

अथ दानस्वरूपम् ।

तत्र देवलः—

अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् ।

दानमित्यभिनिर्दिष्टं^४ व्याख्यानं तस्य वक्ष्यते ॥१॥

द्विहेतु षडधिष्ठानं षडङ्गं षड्विपाकयुक् ।

चतुष्प्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं^५ दानमुच्यते ॥२॥

नाल्पत्वं वा बहुत्वं वा दत्तस्या^६भ्युदयावद्दम् ।

श्रद्धाऽभक्तिश्च^७ दानानां वृद्धिस्तयकरे हि ते ॥३॥

धर्ममर्थश्च कामश्च त्रीडा^८हर्षभयानि च ।

अधिष्ठानानि दानानां षडेतानि प्रचक्षते ॥४॥

पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् ।

केवलं त्यागबुद्ध्या यद्धर्मदानं^९ तदुच्यते ॥५॥

१ I. O. ०स्तु

२ I. O. च

३ B नटपाठकवत्तेषु

४ I. O- त्रिनाशं

५ A and I. O. दानस्या०

६ A श्रद्धा भक्तिश्च

७ A कोडा०

८ A न केवलं त्यागबुद्ध्या धर्मदानं, I. O. न केवलं दानबुद्ध्या धर्मदानं

प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसङ्गाद् यत् प्रदीयते ।

^१तदर्थदानमित्युक्तमैहिकं फलहेतुकम् ॥६॥

प्रयोजनमपेक्ष्यैवेति ममाप्ययं ^२किञ्चिद्दास्यतीति ^३फलमपेक्ष्येत्यर्थः ।

स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसङ्गाद् यत् प्रदीयते ।

अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥७॥

संसदि ब्रीडयाधृत्य योऽर्थोऽर्थिभ्यः प्रयाचितः ।

प्रदीयते च तद्दानं ब्रीडादानमिति श्रुतम् ^४ ॥८॥

दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद् यत् प्रदीयते ।

हर्षदानमिति प्राहुर्दानं तद्धर्मचिन्तकाः ॥९॥

आक्रोशानर्थहिंसानां प्रतीकाराय यद्गयात् ।

दीयते भयकर्तृभ्यो ^५ भयदानं ^६ तदुच्यते ॥१०॥

दाता प्रहिण्वीता च श्रद्धा देयश्च धर्मयुक् ।

देशकालौ च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदुः ॥११॥

अपापरोगी धर्मात्मा वित्तसुरव्यसनः शुचिः ।

अनिन्द्याजीवकर्मा च षडभिर्दाता प्रशस्यते ॥१२॥

अपापरोगी अष्टविधपापरोगरहितः ।

तथा च देवलः—उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्मा श्वासो मधुमेहो भगन्दरो महोदरमश्मरी-
त्यष्टौ पापरोगाः ॥१३॥

अनिन्द्याजीवकर्मा अनिन्द्यमाजीवनकर्म यस्य ।

विशुद्धः कृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ।

निर्मुक्तो ^७ योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ॥१४॥

विशुद्धो ^८ विद्यावृत्तान्वययुक्तः ।

सौमुह्याद्यभिसम्प्रीतिरर्थिनां दर्शने यदा ।

सत्कृतिश्चानसूया च तदा ^९ श्रद्धेति कीर्तयते ॥१५॥

1 I. O. तदर्थं०

2 A omits किञ्चित्

3 I. O. प्रयोजनं०

4 I. O. स्मृतम्

5 A and I. O. तापकर्तृभ्यो

6 I. O. भयाद्दानं

7 A निवृत्तो, I. O. विमुक्तो

8 A and I. O. विशुद्ध इति

9 A and B सदा

अनसूया असूयाभावः । असूया च गुणे दोषाविष्कारः ।

अपराबाधमकलेशं ^१प्रयत्नेनार्जितं धनम् ।

अल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभिधीयते ॥१६॥

यत्त यहुर्लभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि वा पुनः ।

दानाहौं देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥१७॥

अवस्थादेशकालानां पातदातोश्च सम्पदा ।

हीनं वापि भवेच्छ्रेष्ठं श्रेष्ठं वाप्यन्यथा भवेत् ॥१८॥

अन्यथेति अवस्थादिसम्पदा हीनमित्यर्थः ।

दुष्फलं निष्फलं हीनं तुल्यं विपुलमक्षयम् ।

षड्विपाकं समुद्दिष्टं षडेतानि विपाकतः ॥१९॥

नास्तिकस्तेन हिंसेभ्यो जारोपपतिताय ^२ च ।

पिशुनभ्रूण ^३हन्तृभ्यां प्रदत्तं दुष्फलं भवेत् ॥२०॥

उपपतिताय उपपातकयुक्ताय ।

महदप्यफलं दानं श्रद्धया परिवर्जितम् ।

'परबाधाकरं दानं परमप्यूनतां ^४ व्रजेत् ॥२१॥

यथोक्तमपि यदत्तं चित्तेन क्लृपेण तु ।

तत्तु सङ्कल्पदोषेण दानं तुल्यफलं ^५ भवेत् ॥२२॥

'युक्ताङ्गैः सकलैः षडभिर्दानं स्याद् विपुलोदयम् ।

अनुकोशवशादत्तं ^६ दानमक्षयमुच्यते ॥२३॥

ध्रुवमाजस्रिकं काम्यं नैमित्तिकमनुकमात् ^७ ।

वैदिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते बुधैः ^८ ॥२४॥

प्रपारामतङ्गागादि सर्वे ^९ कामफलं ध्रुवम् ।

तदाजस्रिकमित्याहुर्दायते यद्दिने दिने ॥२५॥

१ I. O. सु०

२ A and I. O. जडोपपतिताय

३ A 'हन्तृणां दत्त' तद

४ I. O. धेनू for पर

५ B परमप्यूनतां

६ A तस्याफलं

७ I. O. लभेत्

८ I. O. युक्ताङ्गैः

९ I. O. दानमक्षयतां व्रजेत्

१० B 'नैमित्तिकमात्

११ B and I. O. विज्ञैः

१२ D. K. 'कालः'

अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं^१ यदिज्यते ।
 १इज्यासंस्थन्तु तद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ॥२६॥
 कालापेक्षं^२ कियापेक्षं^३ मर्थापेक्षमिति स्मृतौ ।
 त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सहोमं^३ होमवर्जितम् ॥२७॥
 नवोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ।
 अधमानोति शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ॥२८॥
 अन्नं दधि मधु त्राणं गोभूरुक्माश्वहस्तिनः ।
 दानान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥२९॥
 विद्याच्छादनमावासः परिभोगौषधानि च ।
 दानानि मध्यमानोति मध्यमद्रव्यदानतः ॥३०॥
 उपानद्रथयानानि छलपात्रासनानि च ।
 दीपकाष्ठफलादीनि चामरं बहुवार्षिकम् ॥३१॥
 बहुत्वादर्थजातानां संख्या शेषेषु नेष्यते ।
 अधमान्यवशिष्टानि सर्वदानान्यतो विदुः ॥३२॥
 इष्टं दत्तमधीतं वा विनश्यत्यनुकीर्तनात् ।
 श्लाघानुशोचनाभ्याश्च भग्नतेजो विपद्यते ॥३३॥
 तस्मादात्मकृतं पुण्यं वृथा न^४ परिकीर्तयेत् ।
 भुक्तवानिति तं प्राहुस्तमेव कृतवादिनम् ॥३४॥
 एवं सर्वगुणोपेतमुक्तदोष^५ विवर्जितम् ।
 कामधुक्तेन यद्दानं फलत्यात्मेप्सितं फलम् ॥३५॥
 इह^६ [कीर्त्तिं वदान्याख्यां] स्फीतान् भोगान् त्रिपिष्टपे ।
 ७ [दानश्रद्धां तृतीयेऽपि] जन्मनि प्रसवोत्तमे ॥३६॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२६६।१क-४क, ५ख—६ख)—

- 1 I. O. १इज्यासंस्थन्तु यद्दानं
- 2 I. O. ०इज्यापेक्षं
- 3 A and I. O. सततं
- 4 I. O. न वृथा
- 5 I. O. दोषैर्वि०

- 6 Corrected from D. K. A, B and I. O. कीर्त्तिश्च दानाख्यां for the b. p.
- 7 Corrected from D. K. A, B and I. O. दानश्रद्धाजतां येऽपि for the b. p.

चतुर्धा सर्वपुण्यानां फलमुक्तं मनीषिभिः ।
 कृतानि विधिहीनानि वञ्चनार्थं परस्य च ॥३७॥
 क्रोधलोभाभिभूतेन तामसानि विनिर्दिशेत् ।
 कृतानि परमानेन^१ राजसानि भवन्ति तु ॥३८॥
 सात्त्विकानि भवन्तीह श्रद्धया परया द्विजाः ।
 गुणोत्तराणि विज्ञेयान्यथाकामकृतानि तु^२ ॥३९॥
 तामसानां फलं भुङ्क्ते तिर्यक्ते प्रेत्य मानवः ।
 राजसानां फलं भुङ्क्ते मानुषत्वे द्विजोत्तमाः ॥४०॥
 सात्त्विकानां फलं भुङ्क्ते देवत्वे नात्र संशयः ।
 गुणोन्तरकृतानान्तु फलं मोक्ष उदाहृतम् ॥४१॥

अथ कर्त्ता ।

तत्र भविष्यपुराणे—

आचारयुक्तः श्रद्धावान् वेदज्ञो धर्मवित्तमः ।
 कर्मणां फलमाप्नोति न्यायजितधनश्च यः ॥१॥
 वेदज्ञ इति वेदार्थानुष्ठानपरस्योपलक्षणं शूद्रस्यापि दानोपदेशात् ।
 तथाच शिवपुराणम्—

एतान्येव च सर्वाणि दानानि च तपांसि च ।
 विना मन्त्रेण सततं शूद्राणामिह सर्वशः ॥२॥
 विधीयन्ते न सन्देह एवमाह प्रजापतिः ।
 अमन्त्रास्ते स्मृताः सर्वे शूद्रा विगतकल्मषाः ॥३॥

अमन्त्रा दानोक्ततत्त्वोमायुचितवैदिकमन्त्रशून्या इत्यर्थः । अतएव ब्राह्मणद्वारा वैदिकमन्त्रपाठनमिति ।

अथ श्रद्धा ।

तत्र मनुः—

श्रद्धयेष्टश्च पूर्णश्च नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः^३ ।
 श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतेर्धनेः ॥१॥ (४।२२६)

1 A and I. O. परसारेण, B and V. D. परमानेन.

2 I. O. च

3 Manu अतन्द्रितः

दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् ।
 परितुष्टेन भावेन ^१पात्रमासाद्य शक्तिः ॥२॥ (४।२२७)
 यत् किञ्चिदपि दातव्यं याचितेनानसूयया^२ ।
 उत्पत्स्यते हि तत् पात्रं यत्तारयति सर्वशः ॥३॥ (४।२२८)
 येन येन तु भावेन यद् यद् दानं प्रयच्छति ।
 तत्तत् तेनैव भावेन^३ प्राप्नोति ^४प्रतिपूजितः ॥४॥ (४।२३४)
 दानं हि बहुमानाद् यो गुणवद्भूयः प्रयच्छति ।
 स तु^५प्रेत्य धनं लब्ध्वा पुत्रपौत्रैः सहाश्रुते ॥५॥

याज्ञवल्क्यः (१।२०३)—

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
 याचितेनापि दातव्यं श्रद्धापूतन्तु शक्तिः ॥६॥

यमः—

मन्त्राज्यदोषाद्धोमे तु^० तपसीन्द्रियदोषतः ।
 न्यूनता स्यान्न दाने तु श्रद्धायुक्ते भवेत् क्वचित् ॥७॥

देवलः—

अपि न्यायागतां दत्त्वा सकलां पृथिवीमपि ।
 श्रद्धावर्जमपात्राय न काञ्चिद्भूतिमाप्नुयात् ॥८॥
 प्रदाय शाकमुष्टिं वा श्रद्धाभक्तिसमायुताम्^७ ।
 महते पात्रभूताय सर्वाभ्युदयमाप्नुयात् ॥९॥

महाभारते—

द्रव्यागमो नृणां सूक्ष्मः पात्रे दानं^८ ततः परम् ।
 कालः परतरो दानाच्छ्रद्धा चापि ततः परम् ॥१०॥

1 A and I. O. श्रद्धासाधाय

2 A. and I. O. ० नानसूयता

3 A तत्तद् भावेन तेनैव

4 I. O. इव पू०

5 I. O. च

6 I. O. ० होमिन

7 I. O. ० ससूयता

8 I. O. पात्रदानं

अथ दानकालाः ।

तत्र मनुः—

जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।

हिरण्यधान्यगोवासस्तिक्ष्णान्नगुडसर्पिषाम् ॥१॥

शङ्खलिखितौ—

कुमारप्रसवे नाज्यामच्छिन्नायां तिल^१तैलहिरण्यवस्त्रप्रावरणगोधान्यप्रतिग्रहेष्वदोषस्तदह-
रित्येके गुर्वर्थं कुर्वतः ॥२॥

यमहारीतौ—

द्विपदचतुष्पदधान्यहिरण्यदक्षिणासु न दोषः ॥३॥

पैठीनसिः—

दानप्रतिग्रहेष्विति विकल्पो^२ हिरण्यमश्व^३ गाव इत्यदोषस्तदहः ॥४॥

शातातपः—

अयनादौ सदा देयं द्रव्यमिष्टं गृहेषु यत् ।

षडशीतिमुखे चैव विमोक्षे चन्द्रसूर्ययोः ॥५॥

संक्रान्तौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः ।

तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥६॥

शतमिन्दुक्षये दत्तं सहस्रन्तु दिनक्षये ।

विषुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकम् ॥७॥

अयनेषु च यदत्तं षडशीतिमुखेषु च ।

चन्द्रसूर्योपरागे च दत्तं भवति चाक्षयम् ॥८॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००। १५—२४)

द्वादशीषु च यदत्तं [शुक्लासु तु विशेषतः ।

श्रवणेन तु युक्लासु तत्रापि द्विजसत्तमाः ॥९॥

विशेषाद्भयुक्लासु^४ पक्ष्मीषु च यत्तथा ।

तृतीयासु तु सर्वासु शुक्लासु तु विशेषतः ॥१०॥

1 A and B omit तैल

2 A and B विकल्पा

3 A and B अश्व

4 B विशेषाद्भयुक्लासु

वैशाखशुक्लपक्षे तु विशेषेण तु मानवैः^१ ।
 आषाढे कार्तिके चैव फाल्गुने च विशेषतः ॥११॥
 तिष्वस्त्वेताः पौर्णमास्यो दाने विप्रा महाफलाः ।
 व्यतीपातेषु यद्वत्^२] जन्मर्क्षे च द्विजोत्तमाः ॥१२॥
 ग्रहसंक्रमकाले च तिग्म^३रश्मेर्विशेषतः ।
 तुलामेषप्रवेशे तु त्यागे तु^४मिथुनस्य च ॥१३॥
 'रवेर्महाफलं दत्तं तेभ्योऽपि स्यान्महाफलम् ।
 यदा प्रविशते भानुर्मकरं द्विजसत्तमाः ॥१४॥
 आषाढेऽश्वयुजे पौषे चैले शुक्ले^५ तथैव च ।
 द्वादशीप्रभृति प्रोक्ता पुण्यं दिनचतुष्टयम् ॥१५॥
 मिथुनश्च तथा कन्या धन्विनं मीनमेव च ।
 प्रविष्टे भास्करे पुण्यं प्रत्येकं कथितं द्विजाः ।
 षडशीतिमुखं नाम दाने दिनचतुष्टयम् ॥१६॥
 अच्छिन्ननाभ्यां यद्वत् पुत्रे जाते द्विजोत्तमाः ।
 संस्कारेषु च पुत्रस्य तदक्षयं प्रकीर्तितम् ॥१७॥
 चन्द्रे वा यदि वा सूर्ये दृष्टे राहौ महामहे ।
 अक्षयं कथितं पुण्यं तत्ताप्येकं विशेषतः ॥१८॥

अथ पुण्यदेशाः ।

^६विष्णुपुराणे (२।३।१, २३-२४) —

उत्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।
 वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥१॥
 अथ जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि सत्तम ।
 कदाचिन्नभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसम्भयात् ॥२॥

1 B and I. O. मानवाः, V. D.
मानदाः

2 B omits the bracketed portion

3 I. O. लीला

4 A ० प्रवेशे च त्यागे च

5 I. O. च

6 A and I. O. दानं महाफलं प्रोक्तं

7 A शुक्ले

8 I. O. omits विष्णुपुराणे

गायन्ति देवाः ^१किल गीतकानि

धन्यास्तु ते ^२भारतभूमिभागे ।

स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते

भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥३॥

मनुः (२।२३)—

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ।

स ज्ञेयो यज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्ततः परम् ^३ ॥४॥

भविष्ये (१।१८१—३३) :—

ब्रह्मावर्तः परो देश ऋषिदेशस्ततः परम् ^४ ।

मध्यदेशस्ततो [^५ज्यायानार्यावर्तस्ततः परम् ^६] ॥५॥

व्यासः—

सर्वे सूर्याश्रमाः पुण्याः सर्वा ^७नद्यश्च पर्वताः ।

गोसिद्धमुनिवासाश्च देशाः पुण्याः प्रकीर्तिताः ॥६॥

सूर्यायतनसंस्थानं यदल्पमपि ^८ दीयते ।

तदनन्तफलं प्रोक्तं सूर्यक्षेत्रानुभावतः ॥७॥

विष्णुः—

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

तं म्लेच्छदेशं जानीयादार्यावर्तमतः ^९ परम् ॥८॥

तथा—

पुष्करेष्वक्षयं श्राद्धं जपहोमतपांसि च ।

पुष्करे स्नातमात्रस्तु सर्वपापेभ्यः मुच्यते ॥९॥

एवमेव गयशोषवटे ^{१०}अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत्र कचन, नर्मदातीरे, यमुनातीरे, गङ्गातीरे, विशेषतो गङ्गाद्वारे प्रयागे ^{११} गङ्गासागरसङ्गमे कुशावर्ते बिन्दुके

1 I. O. कलगीतकानि

2 I. O. धे

3 Manu ० स्ततःपरः

4 Bh. P. ० अस्तसुननरः

5 I. O. नून

6 Bh. P. ० अस्तसुननरः for the b. p.

7 I. O. नद्यः सपर्वताः

8 I. O. यदल्पमपि

9 A ० वर्तन्तः

10 I. O. मर्कटपर्वते

11 I. O. adds च here

जीलपर्वते कनखले कुचजाग्रे भृगुतुङ्गे केदारे महालये 'ललितिकायां सुगन्धायां शाकम्भर्या'^१ कल्गुतीर्थे महागङ्गायां तदुलिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्न कचन, सरस्वत्यां विशेषतः । सततं नैमिषारण्ये वाराणस्याम् अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्य ज्योतीरसायाश्च सङ्गमे । श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे मतङ्गवाण्यां 'सप्तार्धे विष्णुपदे स्वर्गमार्गप्रदेशे गोदावर्यां गोमत्यां वेलवत्यां विपाशायां वितस्तायां शतद्रुतीरे चन्द्रभागायाम् इरावत्यां सिन्धोस्तीरे पञ्चनदे औजसेषु'^२ । एवमादिष्वन्येषु तीर्थेषु सरिद्रासङ्गमेषु प्रभवेषु पुलिनेषु^३ प्रसवणेषु पर्वतनिकुञ्जेषु^४ वनेषूपवनेषु च । गोमयेनोपलिप्तेषु गृहेषु मनोहरेषु च ॥१०॥

लिङ्गपुराणे (१।७७।३३ख—३५) :—

अर्धक्रोशं शिवक्षेत्रं शिवलिङ्गात् समन्ततः ।

यस्यजेद् दुस्त्यजान् प्राणान् शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥११॥

'स्वायम्भुवस्य मानं हि तथा वाणस्य सुव्रताः ।

स्वायम्भुवे तदर्धं' स्यादार्धये च तदर्धकम् ।

'मानुष्ये च तदर्धं' स्यात् क्षेत्रमानं द्विजोत्तमाः ॥१२॥

तथा (१।७७।५२ख-५४क) :—

शिवक्षेत्रसमीपस्था नद्यः सर्वा द्विजोत्तमाः^५ ।

वापीकूपतडागाश्च शिवतीर्था इति स्मृताः ॥१३॥

ज्ञात्वा तेषु नरो भक्त्या तीर्थेषु मुनिपुङ्गवाः^६ ।

ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥१४॥

मत्स्यपुराणे (२।२।२७ख-२८, ३०ख-३६, ४६-५५क, ५७-५६, ६८-७०, ७३ख-७५क, ७९क) :—

ओङ्कारं पितृतीर्थञ्च कावेरी कपिलोदकम् ।

सम्भेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् ।

कुरुक्षेत्राच्छतगुणम्^७ स्मिन् दानादिकं^८ भवेत् ॥१५॥

1 I. O. नमितिकायां

2 I. O. सप्तर्ध

3 A औसव्ये, B औजसे

4 I. O. सलिलेषु

5 I. O. पर्वतेषु निकुञ्जेषु

6 I. O. स्वयम्भूतस्य मानं

7 L. P. स्वात् स्वादावे

8 L. P. मानुषे

9 L. P. सुशोभनाः

10 I. O. मुनिपुङ्गवाः, L. P. विज्ञ-
सत्तमाः

11 M. P. अन्तरिमम्

12 B, I. O. and M. P. ज्ञानादिकं

कायावरोहणं नाम तथा चर्मवती नदी ।

गोमती वरणा तद्वत् तीर्थं ¹हौताशनं परम् ॥१६॥

भैरवं भृगुतुङ्गश्च गौरीतीर्थमनुत्तमम् ।

तीर्थं वैनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम् ॥१७॥

तथा पापहरं नाम ²पुण्या च तपती नदी ।

³शूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसङ्गमस्तथा ॥१८॥

महाबोधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ।

तथा वेणा नदी पुण्या महाशालन्तथैव च ॥१९॥

महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णा च नदी शुभा ।

शतरुद्रा ⁴शताह्वा च तथा विश्वपदं परम् ॥२०॥

अङ्गारवाहिका तद्वन्नदी तौ शोणघर्घरी ।

कालिका च नदी पुण्या वितस्ता ⁵ च नदी शुभा ⁶ ।

एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते ज्ञानदानयोः ॥२१॥

तथा—श्रीपर्णी [⁷च नदी पुण्या व्यास]तीर्थमनुत्तमम् ।

तथा मत्स्यनदी ⁸कारा शिवधारन्तथैव च ॥२२॥

भद्रतीर्थश्च विख्यातं पम्पातीर्थश्च शाश्वतम् ।

पुण्यं रामेश्वरं तद्वदेलापुरमलंपुरम् ॥२३॥

अङ्गभूतश्च विख्यातमामर्दकं ⁹मलम्भुषम् ।

आम्नातकेश्वरं तद्वदेका ¹⁰प्रकमतः परम् ।

गोवर्धनं हरिश्चन्द्रं कृपुचन्द्रं ¹¹पृथूदकम् ॥२४॥

सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ।

¹²रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसङ्गमः ॥२५॥

1 M. P. श्रीमत्सं

2 A and M. P. पुण्या

3 M. P. शूलतापी

4 I. O. शताक्ष

5 I. O. पितरा

6 M. P. तथा

7 M. P. तावपि च जाया for the bracketed portion.

8 M. P. पुण्या

9 I. O. ० कमलं सुखं

10 M. P. य for स

11 I. O. पृथूदक

12 I. O. वाचा०

^१इन्द्रकीलं महानादं ^२तथैव प्रियमेलकम् ।

एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि च^३ ॥२६॥

एतेषु सर्वदेवानां सान्निध्यं दृश्यते^४ यतः ।

दानमेतेषु सर्वेषु [भवेत् कोटिगुणाधिकम्]^५ ॥२७॥

तथा —

तथैव पितृतीर्थन्तु यत्न गोदावरी नदी ।

^६युता लिङ्गसहस्रेण सर्वोत्तरजलावहा^७ ॥२८॥

^८[जामदग्न्यकृतं तीर्थं] क्रमादायात^९मुत्तमम् ।

प्रतीकस्य भयाद्भिन्ना^{१०} यत्न गोदावरी नदी ॥२९॥

^{११}तीर्थं तद्व्यकव्यानामप्सरोयुगसंज्ञितम् ।

श्राद्धामिकार्यं^{१२}[दानञ्च तत्र^{१३}] कोटिगुणाधिकम् ॥३०॥

अट्टहासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च ।

तथा [^{१४}वशिष्ठतीर्थञ्च^{१५} हारीतञ्च] ततः परम्^{१६} ॥३१॥

ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं ^{१७}हंसतीर्थं तथैव च ।

पिण्डारकञ्च विल्यातं ^{१८}शाङ्खोद्धारं तथैव च ॥३२॥

घण्टेश्वरं विल्वकञ्च नीलपर्वतमेव च ।

तथा च ^{१९}बदरीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥३३॥

1 I. O. इन्द्रकीलजलच्छेत्तु

2 M. P. तथा च

3 M. P. तु

4 I. O. पश्यते

5 M. P. दत्तं कोटिगुणाधिकम् for the bracketed portion.

6 I. O. युता

7 A and I. O. ० जलोद्वाहा, M. P. सर्वात्तरजलावहा

8 M. P. जामदग्न्यस्य तृतीयं for the b. p.

9 I. O. ० पात०

10 M. P. भयाद्भिन्नं

11 M. P. तृतीयं for तीर्थं तद्

12 M. P. दानेषु तथा for the b. p.

13 A यत्न

14 M. P. वशिष्ठं तीर्थं तु हारीतं तु for the b. p.

15 B. ० तीर्थन्तु I. O. तीर्थञ्च

16 A and I. O. हारीतं तत्परं स्मृतम्

17 M. P. हंसतीर्थं

18 I. O. शङ्खोद्धारकमेव च

19 M. P. धरणीतीर्थं

जयन्त¹[मुज्जयन्तश्च ²शुक]तीर्थं तथैव च ।

श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा ॥३४॥

तथैव शारदं तीर्थं³ ⁴भद्रकालेश्वरं तथा ।

वैकुण्ठतीर्थश्च [तथा ⁵निर्जरेश्वरमेव च]⁶ ।

अश्वतीर्थश्च विख्यातमनन्तं श्राद्धदानयोः ॥३५॥

अथ देयस्वरूपम् ।

तत्र मनुः (१०।११५)—

सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः कयो जयः ।

प्रयोगः कर्मयोगश्च सत्प्रतिग्रह एव च ॥१॥

दायः पित्रादिकमागमः⁷ । लाभः प्रीतिदानम्⁸ । कयजयो प्रसिद्धो । प्रयोगः ऋणादिप्रयोगः । कर्मयोगः शुभूषादिरूपः⁹ । सत्प्रतिग्रहः प्रसिद्धः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।२६६।७-२०)

कर्मणां धनसाध्यानां धनश्च त्रिविधं स्मृतम् ।

कृष्णश्च शवलश्चैव शुक्लश्च द्विजसत्तमाः ॥२॥

त्रिविधस्य फलं तस्य त्रिविधं परिकीर्तितम् ।

कृष्णेन यत् कृतं कर्म तिर्यक्त्वे तद्धि भुज्यते¹⁰ ॥३॥

शवलेन कृतं कर्म मानुष्ये द्विजसत्तमाः ।

शुक्लेन यत् कृतं कर्म देवत्वे तद्धि भुज्यते¹¹ ॥४॥

वर्णानां हि धनं शुक्लमर्जितं यत् स्वकर्मणा¹² ।

शवलन्तु समुद्दिष्टं तथानन्तरकर्मणा ॥५॥

1 M. P. विजयं चैव शक्त for the b. p.

2 I. O. शुक्लतीर्थं

3 B, I. O. and M. P. शारदातीर्थं

4 I. O. तत्र०

5 I. O. निर्जने०

6 M. P. परं भौमेश्वरमथापि वा for the b. p.

7 I. O. ०गतः

8 I. O. प्रीतिदायलभ्यः

9 I. O. शुभूषादयः

10 I. O. तद्विभुज्यते

11 I. O. तद्विभुज्यते, V. 4 not found in V. D.

12 I. O. सुकर्मणा

वर्णोत्तमस्य हीनस्य कर्मणा कृष्णमुच्यते ।
 तत्रापि शुक्रं वक्ष्यामि वर्णानां द्विजसत्तमाः ॥६॥
 प्रतिग्रहेण यत्नब्धं याज्यतः शिष्यतस्तथा ।
 गुणान्वितेभ्यो विप्रस्य शुक्रन्तु त्रिविधं स्मृतम् ॥७॥
 युद्धोपलब्धं कारश्च दण्डार्थव्यवहारतः ।
 क्षत्रियस्य धनं शुक्रं त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥८॥

कारं करलब्धम् ।

कृषिं वाणिज्यं गोरक्षां कृत्वा शुक्रं तथा विशः ।
 द्विजशुभ्रूषया लब्धं शुक्रं शूद्रस्य कीर्तितम् ॥९॥
 न कदाचन कुर्वीत ब्राह्मणः कर्म वर्षलम् ।
 वृषलः कर्म वा ब्राह्मं पतनायेतरेतरम् ॥१०॥
 उत्कृष्टश्चापकृष्टश्च तयोः कर्म न विद्यते ।
 मध्यमे कर्मणि हित्वा सर्वसाधारणो हि ते ॥११॥
 सर्वेषामथ वर्णानां वक्ष्यामि त्रिविधं धनम् ।
 पार्श्विकदूतचौर्यार्ति^१प्रतिरूपकसाहसैः ।
 व्याजेनोपार्जितं यत्तत् सर्वेषां कृष्णमुच्यते ॥१२॥

पार्श्विकं राजपार्श्वस्थानेन परिज्ञायते अमुकस्येदं प्रयोजनं भविष्यतीति, तत्रास्मीय-
 प्रयोजकतो^२पदर्शनेन धनार्जनम् । चौर्यम् अपरिज्ञातपरधनग्रहणम् । प्रतिरूपकं कूटद्रव्य-
 निर्माणम् । साहसं बलेन परद्रव्यहरणम्^३ । व्याजो दम्भतपस्यादिः ।

शिल्पानुवृत्त्या^४ यत् प्राप्तं कुशीदेन^५ तथा धनम् ।
 कृतोपकारादाप्तञ्च शवलं समुदाहृतम्^६ ॥१३॥
 प्रीतिलब्धं तथा दायं^७ प्राप्तञ्च सह भार्यया ।
 अविशेषेण सर्वेषां धनं शुक्रमुदाहृतम् ॥१४॥

प्राप्तञ्च सह भार्ययेति यौतुकलब्धमित्यर्थः ।

शुक्लेन वित्तेन कृतं दानं बहुफलं भवेत्^८ ॥१५॥

1 I. O. ०दि०

2 I. O. ०लो०

3 I. O. ०ग्रहणं

4 I. O. ०वृत्ती

5 I. O. कुशीदे च

6 I. O. परिकीर्तितं

7 I. O. and V.D. क्षमागतं प्रीतिदायं

8 I. O. लभेत्

न्यायागतेनाथ धनेन विद्वान्पुण्यानि कृत्वा दिवि देवभोगान् ।
चिरं समश्नाति महानुभावो न्यायेन तस्माद्धनमर्जनीयम् ॥१६॥

अथ दानापवादः ।

तत्र मनुः (११।६-१०)—

शक्तः परजने दाता स्वजने^१ दुःखजीविनि ।
मध्वापातो विषाखादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥११॥
भृत्यानामुपरोधेन यत् करोत्यौद्धर्देहिकम् ।
तद्भवत्यसुखोदरकं जीवतश्च मृतस्य च ॥१२॥

बृहस्पतिः—

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं यदतिरिच्यते ।
मध्वाखादो विषं पश्चादातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥३॥

कात्यायनः—

सर्वस्वं गृहवर्जन्तु^२ कुटुम्बभरणाधिकम्^३ ।
[यद्द्रव्यं तत् स्वकं देयमदेयं स्यादतोऽन्यथा ॥४॥
विक्रयञ्चैव दानञ्च न नेयाः स्युरनिच्छदः ।
दाराः पुत्राश्च सर्वस्वमात्मन्येव तु योजयेत् ॥५॥
आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विक्रय एव च ।
अन्यथा न प्रवर्तेत इति शास्त्रेषु निश्चयः ॥६॥

दत्तः (३।१७-१८)—

सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दाराश्च तद्धनम् ।
अन्याहितञ्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥७॥

अन्याहितं परहस्तेन यदन्यस्य प्रस्थापितम् ।]^४

आपत्स्वपि न देयानि नव^५ वस्तूनि सर्वदा^६
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥८॥

1 I. O. स्वजनेः

2 A गृहवर्ज्यं च

3 B and I. O. कुटुम्बभरणादिकम्

4 A and I. O. omit the bracketed portion

5 I. O. न च

6 A and I. O. पश्चित्तेः

यमः—

परिभुक्तमवज्ञातमपर्याप्तमसंस्कृतम् ।

यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तद्भस्मन्यवतिष्ठते ॥६॥

परिभुक्तं पुरातनं वस्त्रादि^१ । अपर्याप्तं यथाभूतमन्नीकृतं^२ तदसमर्थम् । प्रयच्छति उत्सृज्य ददातीत्यर्थः ।

[यो ददात्युपयुक्ताथीं जीर्णां धेनुञ्च निष्फलाम् ।

तमसि प्रविशेद्दाता द्विजं क्लेशेन योजयेत् ॥१०॥

कलायं ब्राह्मणे दत्त्वा दाता^३ यात्यशुभां गतिम् ।

कीर्तिनिर्माकनिर्मुक्तः पन्नगेन्द्रः क्षिती यथा^४ ॥११॥]

तथा—

सुवर्णं रजतं ताम्रं यतिभ्यो यः प्रयच्छति ।

न स तत्फलमाप्नोति तलैव परिवर्तते ॥१२॥

गृहस्थस्यान्नदानेन वानप्रस्थस्य गोरसैः ।

यतीनाञ्च हिरण्येन दाता स्वर्गं न गच्छति ॥१३॥

शातातपः—

वेदविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रीषु यच्चार्जितं धनम् ।

अदेयं पितृदेवेभ्यो^५ यच्च क्लीबादुपागतम् ॥१४॥

वेदपाठनापूर्विका^६ अभ्यर्थना वेदविक्रयः । क्लीवश्च देवलेनोक्तः । तद् यथा—

शण्डको वातजः पण्डः पण्डः क्लीवो नपुंसकम् ।

कीलकश्चेति^७ षड्भायं क्लीवभेदो विभावितः^८ ॥१५॥

तेषां स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्टः^९ स्त्रीधर्मा शण्डको भवेत् ।

पुमान् कृत्वा खलिङ्गानि पश्चाद्विन्द्यात्तथैव च ॥१६॥

1 A and I. O. पुरातनवस्त्रादि

2 A and B यद्.

3 I. O. ततो

4 A omits the bracketed portion

5 I. O. विप्रेभ्यो

6 I. O. वेदपाठपूर्विका

7 I. O. कीलकश्चैव

8 A षड् भायं क्लीवभेदा विभाविताः

9 A स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्टः, B स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्टः, I. O. स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्टः

यः पुमान् लिङ्गान्तराणि कृत्वा खलिङ्गं भिन्यात् स वातजो नाम शण्ड^१ इति सम्बन्धः । एतावता दाक्षिणात्यप्रसिद्धं विरुद्ध^२प्रजननमुक्तम् ।

स्त्री च पुंभावमास्थाय पुरुषाचारवद्गुणा^३ ।

वातजो नाम शण्डः स्यात् स्त्रीशण्डो वापि नामतः ॥१७॥

[या गृहीतपुरुषलिङ्गा स्त्री^४] स्थान्तरमुपगच्छति^५, स वातजो नाम शण्डः स्त्रीशण्डो वा^६ नामेति सम्बन्धः ।

असंलिङ्गोऽथ शण्डः स्यात् शण्डस्तु ग्लानमेहनः ।

अमेध्याशी पुमान् स्त्रीवो नष्टरेता नपुंसकम् ॥१८॥

स कीलक इति प्रोक्तो यः क्लै^७व्यादात्मनः स्त्रियम् ।

अन्येन सह संयोज्य पश्चात्तामेव सेवते ॥१९॥ इति ।

तथा—

द्रव्येणान्यायलब्धेन^८ यः करोत्यौर्द्धदेहिकम् ।

न स तत्फलमाप्नोति तस्यार्थस्य दुरागमात् ॥२०॥

प्रश्नपूर्वेन्तु यो दद्याद् ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम् ।

स पूर्व^९ नरकं याति ब्राह्मणस्तदनन्तरम् ॥२१॥

प्रश्नपूर्वमिति दानसमय एव यद्यमुं वेदभागं जानासि तदा ते^{१०} दास्यामीति प्रश्नं कृत्वे^{१०}त्यर्थः । अतः^{११} पूर्वमेव ब्राह्मणपरीक्षा कर्तव्या ।

हारीतः—

असह्यप्रदानमस्वर्ग्यं यच्च दत्त्वा^{१२} परितप्यते । ^{१३}तच्च दानमफलं यच्चोपकारिणे ददाति । तन्मालं परिक्लिष्टं यच्च सोपध^{१४} ददाति । असूयितमफलं^{१५} यच्चापात्त्राय

1 I. O. omits शण्ड

2 I. O. सिद्धं

3 A पुरुषाचारवद्गुणाः, I. O. पुरुषावा-
वद्गुणाः

4 A and I. O. स्त्री च या पुरुषलिङ्गा

5 B ०मधिगच्छति, I. O. स्वावन्तमुप-
गच्छति

6 I. O. omits वा

7 I. O. क्लैवा०

8 A तथाद्रव्येण न्यायेन

9 A and I. O. तव

10 I. O. omits the bracketed
portion

11 A and I. O. अतश्च

12 I. O. adds तत् here

13 I. O. यच्च

14 I. O. सोपधश्च

15 I. O. असूयितमर्थफलं

ददाति । अनिष्टदानं भवति^१ यच्च दत्त्वा परिकीर्त्यते । ^२स्मयदानमाधुरं यच्चाश्रद्धया ददाति । क्रोधाद्वाक्त्रसं यच्चाऽऽकुश्य^३ ददाति दत्त्वा वाऽऽक्रोशति^४ । असंस्कृतं पैशाचं यच्चावज्ञातं ददाति दत्त्वा वाऽवजानीते ।^५ सुमृष्टुस्तामसं यच्चाप्रकृतो ददाति । एते दानोपसर्गाः यैरुपसृष्टं दानमसिद्धमसमर्थमस्वर्ग्यं^६ भयशस्यमध्रुवमफलं भवत्यफलं वा ॥२२॥

अस्यार्थः—

सोपधं^७ यद् दृष्टहेतुपुरस्कारेण दीयते । अप्रकृत उन्मत्तादिः ।

अङ्गिराः—

बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्यृहं शयनं स्त्रियः ।

विभक्तदक्षिणा ह्येता दातारं न भजन्ति हि ॥२३॥

एका एकस्य दातव्या न बहुभ्यः कथञ्चन ।

सा तु^८ विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम् ॥२४॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।३५-३६)

स्त्रियं मेषमजश्चैव गामश्वं तुरगं नरम् ।

एकमेकस्य^९ दातव्यमेकस्य बहवोऽपि वा ॥२५॥

एकं बहूनां [तद्वत्तं ध्रुवं नरकमृच्छति]^{१०} ।

आदातुर्नरकाय स्यात्तथा दातुर्द्विजोत्तमाः ॥२६॥

अथासहानम् ।

कृष्णाजिनमु^{११} भयतोमुखी च । तत् कृष्णाजिनप्रतिग्रहीतारमधिकृत्य मतस्यपुराणम्

(२०६।२३ख-२४क)—

न [१^२स्पृश्यः स] द्विजो राजंश्चितियूपसमो^{१३} हि सः ।

[दाने च]^{१४} श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत् ॥१॥

1 A and B सवति

2 I. O. समतद्दानं

3 I. O. यच्चावक्रुश्य

4 I. O. चावक्रोशति

5 I. O. चारजानीते

6 I. O. ०सवत्यं

7 I. O. सोपवत्यं

8 I. O. ल

9 I. O. and V. D. ०न

10 A दत्तं हि नरकं गच्छति ध्रुवम्

11 I. O. कृष्णाजिनं तु०

12 M. P. स्पृष्टोऽसी

13 Corrected from M. P. A

and I. O. राजन् चितिप्रायसमो ; B

राजन् चितिपसमो

14 M. P. तं दाने

उभयतोमुख्याः प्रतिग्रहीतारमधिकृत्या^१ दिल्यपुराणम्—

किं करिष्यत्यसौ मूढो गृह्णन्^२भयतोमुखीम् ।

सहस्रं वारुणाः पाशाः क्षुरधाराभिसन्निभाः ॥२॥

तस्य वर्षशते^३ पूर्णं पाश एकः प्रमुच्यते ।

एतामवस्थामाप्नोति गृह्णन्^४भयतोमुखीम् ॥३॥

अग्निपुराणे—

हस्त्यश्वरथयानानि मृतशय्यासनानि यः ।

कृष्णाजिनश्च गृह्णाति अनापतसु गतो द्विजः ॥४॥

अथोभयमुखीं लोभात्^५ सशैलां मेदिनीं द्विजः ।

कूटमायेन^६ तौल्येन क्रयं क्रीणाति [वै द्विजः]^७ ।

मद्यकृदधमो लोके स प्रेतो जायते नरः ॥५॥

एकादशाहे देयशय्याधिकारे पद्मपुराणम् (सृष्टिखण्डम् १०।१६ख-१८क) :—

तेन दुष्टा तु सा शय्या न प्राप्या द्विजसत्तमैः ।

गृहीतायान्तु^८ शय्यायां पुनः संस्कारमर्हति ॥६॥

[^९वेदेषु च पुराणेषु] शय्या सर्वत्र गर्हिता ।

गृहीतायान्तु^{१०} जायन्ते सर्वे नरकगामिनः ॥७॥

देवलः—

न शूद्राय हविर्दद्यात् स्वस्ति क्षीरं तिलान् मधु ।

न शूद्रात् प्रतिगृह्णीयात् तेषामन्यन्निवेदयेत् ॥८॥

वशिष्ठः(१५।३-५)—

न त्वेकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा । स हि सन्तानार्थं पूर्वेषाम् । न^{११}तु स्त्री पुत्रं दद्यात्
गृह्णीयाद्वाऽन्यत्प्राप्तुं भर्तुः ॥९॥

तथा—

शस्त्रं विषं सुरा चाप्रतिप्राप्याणि^{१३} ब्राह्मणस्य ॥१०॥

1 I. O. ०ल्लव्य चादित्य०

2 I. O. गृह्णन्तु०

3 I. O. वर्षशतैः

4 I. O. गृह्णन्तु

5 I. O. लोला

6 I. O. कूटमाय्येन

7 B विनायम्

8 Padma P. तस्या हि

9 Padma P. वेदे चैव पुराणे च

10 Padma P. गृहीतारस्तु

11 I. O. omits तु

12 I. O. अन्यथापुत्रायदद्याद्

13 I. O. चाप्रतिप्राप्याणि ; A चाप्रतिप्राप्या

अथ दानविधिः ।

मनुः (४।२३५) —

योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितमेव च ।

तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकन्तु विपर्यये ॥१॥

व्यासः —

गोभूतिलहिरण्याश्ववासोघृतादि न्यायागतं देयं द्रव्यं भद्रासमन्वितः शक्तितो दयातपः-
शीलादिसम्पन्नाय^१ ब्राह्मणायानुपकारिणे दरिद्राय माल्यादिभिरर्चिताय स्तस्तिवाच्योदकपूर्वकं^२
दद्यात् । ग्रहोपरागादिनिमित्तेषु विशेषतः ॥२॥

हारीतः —

देवताः पितरश्चैव तपोयज्ञदानानामीशते । अहर्देवानां रात्रिः पितृणाम् । रात्रावेताः
स्वापहेतोः संविशन्ति । देवा रात्रिस्तस्मान्नक्तं शुक्ला अहं कृष्णा इति भुतिः । अथ
यद्विवाऽद्विर्यजति ददाति तपस्यति वा नक्तम्भूताभिरद्विरहर्भूतेभ्यो देवेभ्यो गमयति । अथ
यन्नक्तमद्विर्यजति ददाति तपस्यति वाऽहर्भूताभिरद्विरनक्तम्भूतेभ्यः पितृभ्यो गमयति । तदप्येता-
द्वेवोक्तं फलम् — 'ये रात्र्यहोभ्यां विज्ञायैवं देवान् पितृन् यजन्ति भूयः पुराणाः । भद्राभिता
धारयन्ति यज्ञभूतास्ता नो देवीरुपतिप्रन्त्यापः' इति । वरुणगृहपतयो देवा, दक्षिणायनं
तस्माद् वारुणं सर्वत्रानुयातीति । मन्त्रा मन्त्रवत्सर्वकार्यसाधकानामर्तिभयोपसर्गेभ्यो रक्षितारो
भवन्ति । मन्त्रा देवतास्तद् य एवं विद्वान् मन्त्रवत् करोति, देवताभिरेव तत् करोति,
यद्ददाति, देवताभिरेव तद्ददाति ; यत् प्रतिगृह्णाति, देवताभिरेव तत् प्रतिगृह्णाति । तस्मान्ना-
मन्त्रवत् प्रतिगृह्णीयात् । यत्तु मन्त्रः प्रतिपादयेत्, प्रतिपादिता हि देवतास्तूर्ण्यं प्रतिग्रहीतुर-
हिंसिका भवन्ति । तस्मादप्यद्विरवोक्ष्य दद्यादालभ्य च ।^३ ३ ॥

1 A शीलादिगुणसम्पन्नाय, I. O. दद्यात् यः शीलादिगुणसम्पन्नाय

2 I. O. स्तस्तिवाच्योदकं

3 A देवाश्च पितरश्चैव...रात्रावेता अपहरणं संविशन्ति । देवारात्रिस्तस्मान्नोक्तं शुक्लाः कृष्णा
इति । अतएव यद्विवा अद्विर्यजति.....तदप्येताद्वेवोक्तं फलं ये रात्र्यहोभ्यां विज्ञानं देवानापहन्
यजन्तु भूयः पुराणा...वरुणगृहपतयो देवा दक्षिणायनं तस्माद् वारुणं सर्वत्रानुपयजातिः ; .....साधकानाम-
र्चितायोपसर्गेभ्यो.....स्तव्य एवं विद्वान् मन्त्रवत् करोति देवताभिरेव तद्ददाति यत् प्रतिगृह्णाति...तस्मान्नाम-
मन्त्रवत्.....यत्तु मन्त्रः प्रतिपादयेत्.....रक्षिंसका भवन्ति । तस्मादप्यद्विरवोक्ता दद्यादालभ्य च ।

B ... रात्रावेता अपहरेव संविशति । देवारात्रि...कृष्णा इति । अतएव...यजते...रहर्भूतेभ्यो
गमयति...नक्तमभियजति...रक्षिभूतेभ्यो देवेभ्यो...तदप्येतद्वोक्तं फलं । ये रात्र्यहोभ्यां विज्ञानं...यज्ञ-
भूतास्तनो...दक्षिणास्त्रयं साधकं सर्वत्रानुयाति । स्वमन्त्रमन्त्रवत् सर्वकार्यसाधकानामर्तिभयोपसर्गेभ्यो
रक्षितारी भवति । ...विद्वान् करोति .....यन्मन्त्रः प्रतिपादयेत् प्रतिपादिता हि देवा...रक्षिंसका भवन्ति ।
तस्मादप्यद्विरवोक्ष्य दद्यादालभ्य वा ।

आपस्तम्बः (आप. ध. सू., २।४।६।८-६) —

सर्वगुणद्वर्कपूर्णानि दानानि । यथाश्रुति विहारे^१ ॥४॥

गोतमः (गौ. ध. सू. १।५।१६-१७) —

स्वस्तिवाच्य भिक्षादान [म^२पूर्वम् । ददातिषु] चैवं धर्म्येषु ॥५॥

विष्णुधर्मोत्तरे —

द्रव्यस्य नाम गृहीयाद् ददानीति ततो^३ वदेत् ।

तोयं दद्यात्तथा दाता दाने विधिरयं स्मृतः ॥६॥ (३।३०१।१०क)

एतेन दानवाक्ये ददानीतिपदं निवेश्य^४ दातव्यमिति प्रतिपादितम् ।

तथा कृष्णाजिनदाने पुलस्त्यः —

सर्वगुणविशिष्टं कृष्णाजिनं ददानीति ॥७॥

अथ प्रतिग्रहविधिः ।

विष्णुधर्मोत्तरे — (३।३०१।१०ख-३६ख, ३६, ४०ख-४१क, ४३ख-४४क)

प्रतिग्रहीता सावित्रीं सर्वतैव तु कीर्तयेत् ।

ततस्तु कीर्तयेत् साद्धं द्रव्येण द्रव्यदैवतम्^५ ॥१॥

समापयेत्ततः पश्चात् कामस्तुत्या प्रतिग्रहम् ।

प्रतिग्रहं पठेदुच्चैः प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् ॥२॥

मन्दं पठेत् राजन्यादुपांशु च तथा विशः ।

मनसा च तथा शूद्रात्^६ स्वस्तिवाचनकं तथा ॥३॥

सोङ्कारं ब्राह्मणे कुर्यान्नरोङ्कारं महीपतौ ।

उपांशु च तथा वेश्ये स्वस्ति शूद्रे प्रकीर्तयेत् ॥४॥

I. O. देवाश्च पितरश्चैव तपोयज्ञेभ्यो दानानामौघते । ...र. वाचिता अपोहरण संविशन् । दिवाराति-
लक्ष्मणान् गुह्यान् लब्ध्वा इति । अत्रिथ यद्वा अद्वियंजति...ये रावाहोभ्यां विज्ञानं देवान् पितृन्
यजन्तु यज्ञभूतास्वा ना देवी...सभेवानुपयजति । सुसन्नामन्नाश्च सर्वकार्यसाधकानामार्ति...मन्ना देवतास्तु
एवं विद्वान् मन्त्रवत् करोति देवताभिरेव तद्ददाति यत् प्रतिगृह्णाति...यत्तु मन्त्रतः...तस्मादप्यदभिरौघता...

1 A and B नौहारे

3 I. O. तथा

2 Corrected from Gautama.

4 A and B omit it

A and B पूर्ववद्ददाति तेषु and I.

5 A and I. O. ०देवताम्

O. पूर्वं ददाति तेषु

6 B and I. O. मनसा तु तथा शूद्रे

अभयं सर्वदैवत्यं भूभिर्वै^१ विष्णुदेवता ।
 कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्याः प्रकीर्तिताः ॥५॥
 [प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यमदैवतः ।]^२
 तथा चैकशफं सर्वं कथितं यमदैवतम् ॥६॥
 महिषश्च तथा याम्य उष्ट्रा वै नैऋतो भवेत् ।
 रौद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा ह्यग आग्नेय उच्यते ॥७॥
 मेषन्तु वारुणं विद्याद् वराहो वैष्णवः स्मृतः ।
 आरण्याः पशवः सर्वे कथिता वायुदैवताः ॥८॥
 जलाशयानि सर्वाणि वारिधानी कमण्डलुः ।
 कुम्भश्च करकञ्चैव वारुणानि विनिर्दिशेत् ॥९॥
 समुद्रजानि रत्नानि सामुद्राणि तथैव च ।
 आग्नेयं कनकं प्रोक्तं सर्वलोहानि यान्यथ^३ ॥१०॥
 प्राजापत्यानि शस्यानि पक्वान्नमपि च द्विजाः ।
 ज्ञेयानि सर्वगन्धानि गान्धर्वाणि विचक्षणैः ॥११॥
 बार्हस्पत्यं स्मृतं वासः सौम्यान्यथ रसानि च ।
 पक्षिणश्च तथा सर्वे वायव्याः परिकीर्तिताः ॥१२॥
 विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा विद्योपकरणानि च ।
 सारस्वतानि ज्ञेयानि पुस्तकाद्यानि पण्डितैः ॥१३॥
 सर्वेषां शिल्पभाग्डानां विश्वकर्मा तु दैवतम् ।
 द्रुमाणामथ पुष्पाणां शाकानां हरितैः^३ सह ॥१४॥
 फलानामपि सर्वेषां तथा ज्ञेयो वनस्पतिः ।
 मत्स्यमासे विनिर्दिष्टे प्राजापत्ये तथैव च ॥१५॥
 छत्रं कृष्णाजिनं शय्यां रथमासनमेव च ।
 उपानहौ तथा यानं यन्त्रान्यत् प्राणवर्जितम् ।
 औत्तानाङ्गिरसे त्वेतत् प्रतिगृहीत मानवः ॥१६॥

1 V. D. omits the b. p.

2 I. O. and V. D. लोहानि चाप्यथ

3 A and B आकङ्कितकैः, I. O. आक

ङ्कितकैः, V. D. आकङ्कारितकैः

पर्जन्यीयं तथोषीरं शस्त्रवर्मध्वजादिकम्^१ ।
 रणोपकरणां सर्वं कथितं शक्रदैवतम् ॥१७॥
 गृहन्तु सर्वदैवत्यं यदनुक्तं द्विजोत्तमाः ।
 तज्ज्ञेयं विष्णुदैवत्यं सर्वं वा विष्णुदैवतम् ॥१८॥
 भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद् [भूमिं कृत्वा प्रदक्षिणाम्]^२ ।
 करे गृह्य तथा कन्यां दासदास्यौ द्विजोत्तमाः ॥१९॥
 करन्तु हृदि विन्यस्य धर्म्यो^३ ज्ञेयः प्रतिग्रहः ।
 आरुह्य च गजस्योक्तः कर्णो चाश्वस्य कीर्तितः ।
 तथा चैकशफानान्तु सर्वेषामविशेषतः ॥२०॥
 प्रतिगृहीत गां पुच्छे पुच्छे कृष्णाजिनं तथा ।
 कर्णेऽजाः पशवश्चान्ये ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः ॥२१॥
 प्रतिग्रहमथोष्टस्य आरुह्यैव तथा चरेत् ।
 बीजानां मुष्टिमादाय रत्नान्यादाय सर्वतः ॥२२॥
 वस्त्रं [दशान्त आदद्यात्]^४ परिधाय तथा पुनः ।
 आरुह्योपानहौ यानमाहृत्यैव च^५ पादुके ॥२३॥
 ईशायान्तु रथं ग्राह्यं छतं दण्डेन धारयेत् ।
 द्रुमाणामथ सर्वेषां मूले न्यस्तकरो द्विजः ॥२४॥
 आयुधानि समादाय तथाऽऽभूष्य विभूषणम् ।
 वर्मध्वजौ तथा स्पृष्ट्वा प्रविश्य च तथा गृहम् ॥२५॥
 अथतीर्थं च सर्वाणि जलस्थानानि वै द्विजाः ।
 द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा वा ब्राह्मणः पठेत् ॥२६॥
 प्रतिग्रहस्य यो धर्म्यं न जानाति द्विजो विधिम् ।
 द्रव्यस्तेन्यसमायुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ॥२७॥

1 I. O. पर्जन्याय तथा सोमं वस्त्रकर्मध्वजा-

दिकं; V. D. पर्जन्याय तथा सोमं

2 B कृत्वा भूमिप्रदक्षिणम्

3 I. O. धर्म्यो

4 I. O. and V. D. दशान्तादादद्यात्

5 I. O. यन्त्रं

6 I. O. तु

[विधिन्तु धर्म्यं विज्ञाय ब्राह्मणस्तु प्रतिग्रहे]^१ ।

आत्मनः श्रेयसो योगं कुर्याद्वातुस्तथैव च ॥२८॥

[विधिं धर्म्यमविज्ञाय यस्तु कुर्यात् प्रतिग्रहम्]^२ ।

[स तमस्यज्ञवे घोरे दात्रा सह निमज्जति ॥२९॥

विधिं धर्म्यमथ ज्ञात्वा यस्तु कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।]^३

दात्रा सह तरत्येव नावा^४ दुर्गाण्यसौ द्विजः ॥३०॥

हारीतः—

प्रतिग्रहमाग्नेयेन प्रतिगृह्णीयात् ॥३१॥

आग्नेयतीर्थञ्च^५ हारीतेनोक्तम्—मध्य आग्नेयः ॥३२॥

मध्यः करमध्यमः ।

अथ परिभाषा ।

तत्र कर्तृधर्मेषु दत्तः (२।६)—

ऊषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथाविधि^६ ।

ततः ज्ञानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥१॥

नरसिंहपुराणे—

अलामे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धे तथा दिने ।

अपां द्वादशगणहृषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति^७ ॥२॥

विष्णुः—

ज्ञातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि ।

पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिचोदिते ॥३॥

अग्निपुराणे^८—

ज्ञानानामथ सर्वेषां वारुणेनैव मानवः ।

कर्तुं मर्हति कर्माणि विधिवत् सर्वदा द्विज^{१०} ॥४॥

1 A विधिन्तु तत्तद विज्ञाय ब्राह्मणस्तु तथा
यद्दे for the b. p.

2 B धर्म्यं विधिमथाज्ञात्वा यस्तु गृह्णात् प्रति-
ग्रहम् for the b. p.

3 V. D. omits the b. p.

4 I. O. नीवद् ; V. D. नैव

5 A आग्नेयञ्च

6 I. O. and Dakṣ a यथायथं च

7 I. O. दृश्यं

8 I. O. अविधीयते

9 I. O. आग्नेयं

10 I. O. द्विजः

असामर्थ्याच्छरीरस्य कालशक्त्यापेक्षया^१ ।

[मन्त्रज्ञानादितः पञ्च केचिदिच्छन्ति सूरयः]^२ ॥५॥

अशक्तौ हि भवेत् ज्ञानमशिरस्कं हि कर्मिणाम् ।

आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं नित्यकर्मसु^३ ॥६॥

शक्ताशक्तस्त्वोपुंससाधारणश्च दक्षिणगोशृङ्ग^४ प्रक्षालनजलज्ञानं हरिवंशोक्तं व्रतसागरीय-
स्त्रीमतचर्यायामनुसन्धेयम् ॥

^५याज्ञवल्क्यः—

न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्मणा मनसा गिरा ।

आचरन्नभिषेकन्तु कर्माण्यन्यानि चाचरन् ॥७॥

मार्कण्डेयपुराणे (१६।३७) :—

सूर्योदयं विना नैव^६ [ज्ञानदानादिकाः क्रियाः]^७ ।

अग्नेर्विहरणश्चैव कत्वभावश्च लक्ष्यते ॥८॥

दत्तः (२।२३)—

देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।

पितृणामपराह्णे तु [कुर्यादेतानि नित्यशः]^८ ॥९॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः^९—

सदोपवीतिना भाव्यं^{१०} सदा बद्धशिखेन च ।

विशिखो व्युपवीतश्च^{११} यत् करोति न तत् कृतम् ॥१०॥

शाम्बपुराणे—

क्रियां यः कुरुते मोहा^{१२} दनाचम्येह नास्तिकः ।

भवन्ति हि^{१३} वृथा तस्य क्रियाः सर्वा^{१४} न संशयः ॥११॥

1 I. O. कालशक्तिव्यपेक्षया

2 I. O. मन्त्रज्ञानादयः पञ्च एते इच्छन्ति
शूरयः for the b. p.

3 B and I. O. सर्वकर्मसु

4 A and I. O. 'स्त्रीपुरुषसाधारणश्च
गोशृङ्ग'

5 Brahmacāri—Kānda of
Kṛtyakalpataru (p. 64) the
following verse as of Yogi-
yājñavalkya.

6 I. O. देव०

7 A ज्ञानदानादिकाः क्रियाः

8 A कार्याणि च विनिययः, I. O. कार्या-
णीति विनिययः, Dakṣa कार्याण्येतानि
यज्जतः

9 I. O. omits the entire line

10 A and I. O. कार्यम्

11 I. O. द्युपवीतश्च

12 A, B and I. O. लोभा०

13 I. O. च

14 I. O. सर्वं

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यत्र दिङ्नियमो नास्ति जपहोमादिकर्मसु ।

तिस्त्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौ^१भ्याऽपराजिताः ॥१२॥

आसीन ऊर्ध्वः^२ प्रहो वा नियमो यत्र नेदशः ।

तदासीनेन^३ कर्तव्यं न प्रह्णेण न तिष्ठता ॥१३॥

यत्नोपदिश्यते कर्म कर्तुं रङ्गश्च नोच्यते^४ ।

दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणा पारगः करः ॥१४॥

वामनपुराणे—

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं देवतार्चनम् ।

साङ्गुष्ठेन सदा कार्यमसुरेभ्योऽन्यथा भवेत् ॥१५॥

लघुहारीतः—

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।

अशून्यन्तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥१६॥

कूर्मपुराणे (२।१८।५०) :—

विना दर्भेण यत् कर्म विना सूत्रेण^५ यत्^६ पुनः ।

राक्षसं तद् भवेत् सर्वं नामुत्तेह फलप्रदम् ॥१७॥

योगियाज्ञवल्क्यः—

परिधानाद्बहिः कक्षा निबद्धा ह्यासुरी मता ।

धर्म्यं कर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥१८॥

बहिः कक्षा [असंवृतः परिधानवस्त्राञ्चलः]^६ ।

बोधायनः (१।१०।१८) —

[कर्मयुक्तो नाभिरधः स्पर्शं वर्जयेत्]^७ ॥१९॥

1 A and B ०सौम्य०

2 B and I. O. तत्रासीनेन

3 B and I. O. न तृच्यते

4 A मन्त्रेण

5 I. O. and K. P. वा

6 I. O. असंवृतपरिधानवस्त्राञ्चलाः

and adds कर्मयुक्तो न नाभिर before

बहिःकक्षा

7 A नाभिरधः कृते सम्यक् न दोषो बह्मवास-
सा for the b. p. and omits
the word विष्णुपुराणि just below.
Baudh. नाभिरधस्पर्शजनं कर्मयुक्तो
वर्जयेत्

विष्णुपुराणे (३।१२।२०) :—

होमदेवार्चनायासु क्रियास्वाचमने तथा ।

नैकवस्त्रः प्रवर्तेत [द्विजवाचनके^१ जपे^२] ॥२०॥

द्विवस्त्रस्याप्येकवस्त्रत्वे शातातपः—

सव्यादंसात्^३ परिभ्रष्टं कटिदेश^४ धृताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तं विद्याद् दैवे पित्र्ये^५ च वर्जयेत् ॥२१॥

शाठ्यायनः—

दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।

प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥२२॥

आसनारूढपादश्च जान्वोर्वा जङ्घयोस्तथा^६ ।

कृतावसक्तिको^७ यश्च प्रौढपादः स उच्यते ॥२३॥

बौधायनः (२।१५।५)—

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहम्^८ ।

न तद्देवगमं भवति हव्यकव्येष्वथो^९ हविः ॥२४॥

^{१०} व्यासः—

आर्द्रवासास्तु यः^{११} कुर्याज्जपं होमं प्रतिग्रहम् ।

सर्वं तद्राक्षसं विद्याद् बहिर्जानु च यत् कृतम् ॥२५॥

एतच्च काषायवाससार्द्रवाससा च जपादिप्रतिषेधनमश्रुतविशेषे । यत् तु^{१२} कर्मविशेषे काषाय-
वाससैवार्द्रवाससैवानुष्ठानं श्रूयते, तत् तथैवानुष्ठानं कर्तव्यम् ।

वशिष्ठः—

जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरो भवेत् ।

अलङ्कृतः शुचिर्मौनी श्राद्धादौ विजितेन्द्रियः ॥२६॥

श्राद्धादावि^{१३} त्यादिशब्देन दानव्रतादिग्रहणम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ।

1 Visṇup. द्विजपादावनेत्रने and

I. O. वाचनिके०

2 A तथा

3 I. O. ०शात्

4 I. O. ०देशे

5 I. O. पैत्र्ये

6 I. O. ०रपि

7 I. O. कृतावसक्तिको

8 I. O. ०शङ्खान्

9 I. O. ०सुखो

10 A and B omit it

11 I. O. ०सपः

12 A and B omit it

13 Corrected from K. R. A, B
and I. O. ०द्विरि०

एतेष्वेवावसक्तस्तु यथागच्छेद्विजोत्तमः ।

अभिभाष्य ततो^१ विप्रं योगक्षेमन्तु कीर्तयेत् ॥२७॥

बौधायनः (२।१८।१६)—

अत्र मौनयुक्तस्त्वैविद्यवृद्धैराचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वा सुमतिभिर्बहुश्रुतैर्दन्तैर्दन्तान् सन्धार्यान्त-
मु^२खमेव^३ यावदर्थं सम्भाषेत^४ । न मन्त्रलोपो भवतीति विज्ञायते ॥२८॥

मन्त्रो नियमः ।

योगियाज्ञवल्क्यः^५—

स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव रासभश्च रजस्वलाम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु^६ च ॥२९॥

अत्र स्त्रीशूद्रपदमसच्छुद्रामत्स्त्रीपरं स्त्रीशूद्रयोरपि व्रताद्युपदेशात् पतितमभि-
व्याहाराच्च^७ ।

तृष्णीमासीत तु जपश्चाण्डालपतितादिकान् ।

दृष्ट्वा तान् वार्युपस्पृश्याभाष्य स्नात्वा पुनर्जपेत् ॥३०॥

छागलेयः—

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा वै नाचरेत् काममोहितः ।

जीवन् भवति चाण्डालो^८ मृतः श्वा चैव जायते ॥३१॥

योगियाज्ञवल्क्यः^९—

विधिदृष्टन्तु यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।

फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमार्त्वं हि तस्य तत् ॥३२॥

श्रद्धाविधिसमायुक्तं कर्म यत् कियते नृभिः ।

सुविशुद्धेन^{१०} भावेन तदानन्त्याय कल्पते^{११} ॥३३॥

विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रद्धया च यत् ।

तद्^{१२}रन्त्यसुरास्तस्य मूढस्य दुष्कृतात्मनः^{१३} ॥३४॥

1 A and I. O. अभिवाद्य तथा

2 I. O. and Baudh. ० एव

3 I. O. सम्भाषेत्, Baudh. सम्भाषीत

4 I. O. योगं

5 I. O. व्रतहोमादितादिकेषु

6 A and B पतिताभिव्याहाराच्च, I. O.
omits it

7 I. O. जपन् चण्डालम्

8 I. O. चण्डालो

9 I. O. योगं

10 I. O. सुविद्धेन

11 I. O. कल्पते

12 I. O. तद्वदन्त्यं

13 A. न कृतात्मनः, I. O. त्वकृतात्मनः

अथ प्रमादकर्तृधर्माः^१ ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

पित्र्यमन्त्रानुहरणे आत्मात्मभे ह्यवेक्षणे^२ ।

अधोवायुविसर्गं च^३ प्रहासेऽनृतभाषणे ॥१॥

अनुहरणे पाठे^४ । आत्मात्मभे आत्महनने आत्मप्रशंसायाश्च^५ ।

मार्जारमूषिकस्पर्शं आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।

निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत्^६ ॥२॥

तथा—

प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।

यतस्तदन्यथा भूतं^७ तत एव समापयेत् ॥३॥

प्रवृत्तमनुग्रीयमानं प्रधानाङ्गभूतं कर्म ।

समाप्ते यदि जानीयान्ममैतदन्यथा^८ कृतम् ।

तावदेव^९ पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥४॥

प्रधानस्याक्रियायान्तु साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।

तदङ्गस्याक्रियायान्तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥५॥

तदङ्गस्य अङ्गाङ्गस्योपवीतित्वादेः ।

अत्र च प्रायश्चित्तविशेषाभ्रुतेर्विष्णुस्मरणमेव कार्यम् । एवञ्च ^{१०}कर्तृधर्मादिषु अज्ञान-
मोहाभ्यामज्ञाननुष्ठाने अनुक्तप्रायश्चित्ते विष्णुस्मरणमेव कार्यम् ।

तथा च ^{११}याज्ञवल्क्यः—

यदि वार्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।

व्याहरेद्वैष्णवं मन्त्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥६॥

1 I. O. प्रमादकर्तृधर्माः

2 I. O. श्रुतिभेदो

3 A and I. O. अधोवायुससुत्सर्गं

4 I. O. पाठे

5 A and B आत्मप्रशंसायाम्

6 Corrected from K. R. and Raghunandana's Srāddha-tattva, (p. 210). A, B and I. O. कुर्वन्नपस्य ज्ञेत्.

7 B जातम्

8 I. O. मयैतदयथा०

9 I. O. तावदेव

10 I. O. कर्तृधर्मत्वादिषु अज्ञानं, अज्ञानानु-
ष्ठाने च प्रायश्चित्तो०

11 Brahmācārikāṇḍa of Kṛtya-
kalpataru (pp. 63-64) the
following two verses as of
Yogiyājñavalkya.

अज्ञानाद् [यदि वा]^१ मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।

स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥७॥

विष्णुधर्मे—

पाषण्डिनो विकर्मस्थान् नालपेचैव नास्तिकान् ।

पाषण्डिनो वेदविपरीतधर्मोपदेष्टारः । विकर्मस्था दम्भेन वैदिककर्मानुष्ठातारः । नास्तिका धर्मासत्त्ववक्ताः ।

सम्भाष्यैतान् शुचिपदं चिन्तयेदच्युतं बुधः ।

इदञ्चोदाहरेत् सम्यक् कृत्वा तत्प्रवणं मनः^२ ॥८॥

शरीरमन्तःकरणं तथाद्यो वाचश्च विष्णुर्भगवानशेषम् ।

शमं नयत्वस्तु^३ ममेह शर्म पापादनन्ते हृदि सन्निविष्टे ॥९॥

अन्तःशुद्धिं बहिःशुद्धिं शुद्धान्तर्मानसो^४ऽच्युतः ।

करोतु विमले तस्मिन् शुद्ध एवास्मि सर्वदा ॥१०॥

बाह्योपघातमनघो बुद्धेश्च^५ भगवानजः ।

शुद्धिं नयत्यनन्तात्मा विष्णुश्चेतसि संस्थितः ॥११॥

एतत् सम्भाष्य जप्तव्यं पाषण्ड्या^६ दीनुपोषितैः ॥१२॥

उपोषितैर्नियमस्थैः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

उपविष्टो जपन् स्नातः क्षुत्तृप्तस्खलितादिषु^७ ।

पूजायां नाम कृष्णस्य सप्त वारान् प्रकीर्तयेत् ॥१३॥

आदिपदेन कासजृम्भादिग्रहणम् ।

अथाशक्तकर्तृ^८धर्माः ।

तत्र ब्रह्मपुराणे—

व्रतस्थः^९ प्राणरक्षार्थं कदाचिदुदकं पिबेत् ।

फलमूलेऽथवा क्षीरं यज्ञशिष्टञ्च वा हविः ॥१॥

1 A and I. O. अथवा

2 I. O. ततः

3 I. O. नयत्वस्तु

4 Corrected from K. R. A and

B शुद्धान्तर्मानसि, I. O. शुद्धोऽन्तर्मानसो

5 A and B बुधेयत् सः

6 I. O. पाषण्ड्यो

7 I. O. क्षुत्तृप्तस्खलितादिषु

8 I. O. शक्तं क०

9 A and B व्रतस्था

व्रतमध्ये च रोगार्तो वैद्यप्रोक्तमथौषधम् ।
 करोति च गुरोर्वाक्यं 'व्रतस्थस्तत्क्षणादपि ॥२॥
 ब्राह्मणस्याभिलषितं साधयेदविचारयन् ।
 एतान्यष्टौ व्रतस्थानां न व्रतघ्नानि कुतश्चित् ॥३॥

देवलः—

[सर्वभूतभयं व्याधिः]^१ प्रमादो गुरुशासनम् ।

अव्रतघ्नानि पठ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥४॥

अथोपवासग्रहण-परिभाषा ।

तत्र भविष्ये (१।६।४=१।१०।३।२०) :—

उपावृत्तस्य दोषेभ्यो^१ यस्तु वासो गुणैः सह ।

उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥१॥

वासो गुणैः सहेति^४ क्षमादिभिः सह वासो नियमेनावस्थानम् ।

तथा—

यां तिथिं नियमं कर्तुं भक्त्या समनुगच्छति ।

तस्यां तिथौ विधानं यत् तन्निबोध जनाधिप ॥२॥

यदा तु प्रतिपद्यन्ते गृह्णीयान्नियमं नृप^५ ।

चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्पं परिकल्पयेत् ॥३॥

एतेन निदर्शनेन सोपवासदानेषु उपवासपूर्वदिने प्रथमभोजनानन्तरं सङ्कल्पपरि^६ग्रहणं प्रति-
 पादितम् ।

अमावस्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं सावित्रीं शिरसा सह ॥४॥

अमावस्यामिति दानपूर्वतिथि^७निदर्शनार्थं 'यदा त्व'त्यादिना निदर्शनस्यैवोपक्रान्तत्वात् ।

सावित्रीजपश्च तैवर्णिकस्य, स्त्रीशूद्रयोस्तु पौराणिकस्तुतिपाठः, तदशक्तौ नारायणस्मरणम् ।

देवलः—

1 I. O. व्रतस्तुत०

2 I. O. सर्वव्याधिभयं भूतः

3 Bh. P. पापेभ्यो

4 I. O. adds गुणैः here

5 I. O. नृपः

6 I. O. प्रति०

7 I. O. omits तिथि०

अभुक्त्वा प्रातराहारं ज्ञात्वाऽऽचम्य समाहितः ।

सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥५॥

देवताभ्य इति सूर्यस्य स्वपदोपात्तत्वात् तद्व्यतिरिक्तदेवलोक-सकल^१कर्म-साक्षिसोमादि-
देवताभ्यः ।

तथा च—

सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च वै^२ ।

देवतानि हि जानन्ति वृत्तं^३ जन्तोः शुभाशुभम् ॥६॥ इति ।

मत्स्यपुराणे (११५।१४) :—

[तस्मात् कृतोपवासेन]^३ ज्ञानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।

वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपम्^४ तत् परं स्मृतम्^४ ॥७॥

श्रद्धशातातपः—

गन्धालङ्कारवस्त्राणि पुष्पमाल्यानुलेपनम् ।

उपवासेन दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् ॥८॥

गन्धः सुगन्धिज्ज्ञानीयद्रव्यम् । अलङ्कारवस्त्राणि प्रसिद्धानि । अनुलेपनं सुगन्धा-
द्यु^५द्वर्तनम् । उपवासेन दुष्यन्तीति उपवासेन हेतुना दोषतां यान्तीत्यर्थः । व्रतसागरीय-
मुखबन्ध-स्त्रीव्रतचर्यायामञ्जनदन्तधावनादिनिषेधात् ।

देवलः—

उपवासो विनश्येत् दिवास्वप्नाक्षमैथुनैः ।

अत्यये^६ जलपानेन नोपवासः प्रणश्यति ॥९॥

जलपानेनेत्युपलक्षणम्, अशक्तकर्तृ^७धर्मस्थ^७-फलादीनाम[प्यत्र ग्रहणं]^८ बोद्धव्यम् ।

अथ नक्तपरिभाषा ।

भविष्ये—

उपवासात् परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात् परमयाचितम् ।

अयाचितात् परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्तयेत् ॥१०॥

1 I. O. ०फल०

2 I. O. च

3 M. P. उपोषितैर्नरैस्तस्मात्

4 M. P. रूप

5 I. O. omits ०दृ०

6 I. O. अत्यये०

7 I. O. ०धर्मस्थ

8 I. O. प्येतद्

तथा—

नक्षत्रदर्शनाश्रक्तं केचिद्विच्छन्ति मानवाः ।

मुहूर्त्तोनं दिनं केचित् प्रवदन्ति मनीषिणः ।

नक्षत्रदर्शनाश्रक्तमहं मन्ये गणाधिप ॥२॥

तथा—

हविष्यभोजनं क्षानं सत्यमाहारलाघवम् ।

अभिकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥३॥

अथ होमपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

[आज्यं गव्यमनादेशे]^१ [जुहोतिषु विधीयते]^२ ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥१॥

[पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका

रसादिना च स्रुवमात्रपूरिका]^३ ।

दैवेन तीर्थेन च हूयते हविः

स्वर्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥२॥

आदित्यपुराणे^४—

क्षुत्तृट्कोधत्वरायुक्तो हीनमन्त्रैर्जुहोति यः ।

अप्रवृद्धे सधुमे वा सोऽन्धः स्यादन्यजन्मनि ॥३॥

[क्षुत्तृट्कोधत्वरायुक्त इति बुभुक्षापिपासाकोधनिमित्तकत्वरायुक्तः ।^५] एतच्च दृष्टप्रयोजन—
निमित्तक-त्वरूपलक्षणं^६ तेन लोभादिनापि त्वरा न कर्तव्या । जुहोतीत्युपलक्षणं तेन^७ पूजा-
दिव्यपि अदृष्टप्रयोजनेन त्वरा न कार्यति बोद्धव्यम् ।

स्वल्पे हृत्ते^८ सस्फुल्लिङ्गे वामावर्ते भयानके ।

आर्क्षकाष्टैः सुसम्पूर्णं फुत्कारवति पावके ॥४॥

कृष्णार्चिषि सु^९दुर्गन्धे तथा लिहति मेदिनीम् ।

आहुतीर्जुहुयाद् यस्तु तस्य नाशो भवेद् ध्रुवम् ॥५॥

1 B and I. O. आज्यद्रव्यमनादेशे

2 I. O. जुहोति प्रतिधीयते

3 I. O. पाण्याहुतिर्द्वादशरक्ति कारिका रसादिना
चेतत् स्रुवपूर्वमात्रिका

4 A आदित्यपुराणे

5 A and B omit the b; p.

6 I. O. अनिमित्तं कर्तृरुपलक्षणं

7 A and B omit it

8 A and B स्वल्पकवे

9 I. O. सु०

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।

मन्दामिरामयावी^१ च दरिद्रश्चोपजायते ॥६॥

तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ।

आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकी तथा ॥ ७॥

जुहुषंश्च हुते^२ चैव पाणि-सूर्प-स्फ्य-दारुभिः ।

न कुर्यादमिधमनं [न कुर्याद्]^३ व्यजनादिना ॥८॥

तथा—

नाकुप्रादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।

न विमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥९॥

प्रादेशान्नाधिका नोना न सशाखा^४ विशाखिका ।

विशाखिका^५ शुचिशाखाविनिर्गतशाखाप्रभवा ।

न सपर्णा न निर्वाया होमेषु च विजानता ॥१०॥

मरीचिः—

प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्येष्व^६ पाटिताः ।

शान्त्यर्थेषु सशलकाद्वा^७ विपरीता जिघांसतः ॥११॥

विशीर्णा विदला हस्ता वक्राः सशुषिराः^८ कृशाः ।

दीर्घाः स्थूला घुणैर्जुष्टाः कर्मसिद्धिदिनाशिकाः ॥१२॥

आदिपुराणे^९—

पलाशाश्वत्थन्यमोध-वृक्षैकैकतोद्भवाः ।

अश्वत्थोऽम्बरी^{१०} विल्वश्चन्दनः सरलस्तथा ।

अश्वत्थन्यमोधः अश्वत्थसंयुक्तो वटः, अश्वत्थस्य^{११} पुनरुपादानात् ।

शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति यज्ञियाः^{१२} ॥१३॥

1 I. O. °पाटी

2 I. O. कृते

3 B and I. O. कुर्याद्.

But Raghunandana (Samis-kāratattva, p. 872) न कुर्याद्

4 K. R. and Sm. T. तथा स्याद्

5 K. R. and Sm. T. विविशाखायुक्ता

6 I. O. and K. R. °३

7 I. O. मङ्गान् कार्या

8 I. O. समशिराः

9 B आदित्यपुराणे, K. R. ब्रह्म°

10 I. O. and K. R. °उम्बरी

11 I. O. add ° च here

12 I. O. बाह्यिकाः

हारीतः—

नाशुचिक्लिन्नपूति^१भिर्दार्भिरमिमिन्धेत ॥१४॥

आपस्तम्बः(आप. ध. सू. १।५।१५।१२)—

नाप्रोक्षितमिन्धनमभावादध्यात् ॥१५॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२८।७८-११) :—

दूर्वाहोमः परः प्रोक्तस्तेन स्वर्गे महीयते ।

तस्माद्दशगुणं पुण्यमिधमभिः प्राप्नुयात् कृते ॥१६॥

तस्माद्दशगुणं शस्यैर्वाहिभिर्द्विगुणं ततः ।

तावदेव तथा पुण्यं होमे सिद्धार्थकैः स्मृतम् ॥१७॥

यवैश्चतुर्गुणं तस्मात् तिलैर्दशगुणं स्मृतम् ।

तावदेव फलैर्ज्ञेयं विल्वैर्दशगुणं ततः ॥१८॥

पद्मैश्च^२ तावदेवोक्तं दध्ना क्षीरेण च द्विजाः ।

परमान्नेन धर्मज्ञा घृतेनाष्टगुणं ततः ॥१९॥

एवं छन्दोगपरिशिष्टकृताऽत्यन्तप्रचुरफलत्वात् अनादिष्टहविर्विशेषे होमे गव्यमाज्य^३मुप-
न्यस्तम् । तस्मात् अनादिष्टद्रव्यविशेषेषु होमेषु^४ दूर्वादीनामन्यतमस्य हविष्ट्व^५ बोद्धव्यम् ।

मन्त्रेणोक्त्वापूतेन स्वाहान्तेन विचक्षणः ।

स्वाहावसाने जुहुयाद्धयायन् वै^६ मन्त्रदेवताम् ॥२०॥ (३।२८।७।१२)

अथ जपपरिभाषा ।

नरसिंहपुराणे—

त्रिविधो जपयज्ञः स्यात् तस्य भेदान् निबोधत^७ ।

वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधा मतः ।

तयाणां जपयज्ञानां श्रेयान् स्यादुत्तरोत्तरैः ॥१॥

यदुच्चनोचस्वरितैः स्पष्टशब्दवदक्षरैः ।

मन्त्रमुच्चारयेद्वयक^८ जपयज्ञः स वाचिकः ॥२॥

१ I. O. ०पूती०

२ I. O. पद्मैश्च

३ I. O. गव्यमाज्य०

४ I. O. ०विशेषी दानेषु

५ I. O. हविस्त

६ I. O. ज्यायेत इ

७ I. O. निबोधते

शनरुच्चारयेन्मन्त्रमीषदोष्टो प्रचालयेत् ।

किञ्चिच्छब्दं स्वयं^१ विद्यात् स उपांशुरिति स्मृतः ॥३॥

धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात् पदम् ।

शब्दार्थचिन्तनाभ्यासः स उक्तो मानसो जपः ॥४॥

योगियाहुवल्क्यः—

उपांशुजपयुक्तस्य [शंस्या^२च्छतगुणं भवेत् ।

साहस्रो मानसः^३ प्रोक्तो यस्माद्वयानसमो हि सः ॥५॥

शंस्यात् वाचिकात्, उच्चैः पठनीयादित्यर्थः ।]^५

[न चक्रमन्न च हसन्न पार्वमवलोकयन्^६ ।]

[नापाश्रितो न जल्पश्च]^७ न प्रावृत्तशिरास्तथा ॥६॥

न पदा पादमाक्रम्य न चैवं हि^८ तथा करौ ।

न चासमाहितमना न च संश्रावयन् जपेत् ॥७॥

प्राक्^९लेषु कुशेष्वेवमासीनश्चासने शुभे ।

प्राक्^{१०}लेषु आसनोद् प्रागप्रारोपितेषु ।

नात्युच्छिद्धे नातिनीचे दर्भपाणिः सुसंयतः ॥८॥

स्फाटिकेन्द्राक्षरद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ।

अक्षमाला तु कर्तव्या उत्तमा^{११} ह्युत्तरोत्तरा ॥९॥

कोट्य^{१२}धिका भवेद् वृद्धिरक्षमाला विशेषतः ।

जपस्य कियमाणस्य तस्माच्छ्रेष्ठः परः परः ॥१०॥

[अभावे त्वक्षमालायाः कुशप्रन्थ्याऽथ पाणिना ।

जप एव हि कर्तव्य एकाग्रमनसैव हि ॥११॥]^{१३}

1 I. O. नृपं

2 I. O. ०जपकश्च स्वयां

3 I. O. ०स

4 I. O. यस्याभ्यासः

5 A यस्माच्छतगुणो भवेत् । यस्माद्वयानसमो हि सः । यस्मादुच्चैः पाठावाचिकादित्यर्थः for the b. p.

6 Supplied from K.R. and A.T. A, B and I.O. omit the b.p.

7 I. O. नापाश्रितो न जल्पश्च

8 I. O. चैवेह

9 I. O. ०कृ०

10 I. O. ०कृ०

11 I. O. ०दृ०

12 I. O. ०क्या०

13 Supplied from K. R. A, B and I. O. omit the b. p.

कोट्य^१धिका भवेद्वृद्धिरिति [स्फटिकमालाया^२ इन्द्राक्षमालया] ^३जपे कोटिगुणमतिरिक्तं
फलम्, एवमुत्तरोत्तरायाः पूर्वपूर्वापेक्षया [कोटिगुणं फलाधिक्यम्] ^४।

कूर्मपुराणे (२।१८।७६-८०) —

जपकाले न भाषेत [न चान्यत्] ^५ प्रेक्षयेद्बुधः ^६।

न कम्पयेच्छिरोग्रीव^७ दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥१२॥

गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं भयात् ^८।

[एकान्ते सुशुभे] ^९ देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥३॥

अङ्गिराः —

विना दर्भे^{१०}यत् ज्ञानं यच्च दानं विनोदकम्।

असंख्यातश्च [यज्जप्यं तत् सर्वं] ^{११} निष्फलं भवेत् ॥१४॥

असंख्यातम् [अज्ञातसंख्यकं जप्यं^{१२}, तथाच यज्जपितव्यं^{१३}, तद् विज्ञातसंख्यमेव कर्तव्यम्^{१४}]।
[अनेनैवा^{१५} नत्युच्छ्रितानतिनीच^{१६}, प्रागप्रकुशास्तीर्णशोभनासनोपविष्टेन दर्भपाणिना संयत-
चित्तेन उत्तरो^{१७} त्तराल्यन्तप्रशस्तस्फटिकेन्द्राक्षरुद्राक्ष^{१८} पुलञ्जीवसमुद्भवाक्षमालावता किमप्यनव-
लोक्यता शिरोग्रीवमकम्पयता संवृतनयनेन शुभे विविक्ते देशे जप्यं^{१९} संख्याज्ञानपूर्वकमेव
कर्तव्यमित्युक्तम्] ^{२०}

अथ द्रव्यगण-परिभाषा।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः —

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः।

समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥१॥

1 I. O. °ग्या°

2 I. O. omits वा

3 A स्फटिकमणिना for the b. p.

4 A कोटिकोटिगुणीकौत्सः

5 A and K. R. नाभ्यानि and K. P. व्यङ्गानि

6 K. P. प्रवेष्टुः

7 I. O. and K. P. °श्रीवा

8 K. P. यतः

9 I. O. एकान्तेषु शुभे and K. P. एकान्तेषु शुभी

10 I. O. and K. R. °स्तु

11 A and K. R. यज्जप्यं सर्वं तत्

12 I. O. जपं

13 I. O. याज्जपितव्यं

14 A °विज्ञातसंख्यं तथा च यज्जपितव्यं तत् विज्ञातसंख्यं माव' कर्तव्यम् for the b. p.

15 I. O. चनेर°

16 B अनेननत्युच्छ्रितानतिनीच°

17 I. O. omits °उत्तरो

18 I. O. omits रुद्राक्ष

19 I. O. जपः

20 A omits the entire prose extract, bracketed above.

अथौषधिगणः ।

विष्णुपुराणे—

ब्रीहयः सयवा माषा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः^१ ।

प्रियङ्गुसप्तमा ह्येते अष्टमास्तु कुलत्थकाः^२ ॥१॥

श्यामाका अथ^३ नीवारा जर्तिलाः सगवेधुकाः^४ ।

तथा वेणुयवाः प्रोक्तास्तथा मर्कटका मुने ॥२॥

जर्तिलाः स्वयंजातास्तिलाः । वेणुयवा वेणुबीजानि ।

प्रामारण्याः स्मृता एता^५ ओषध्यस्तु चतुर्दश ॥३॥

अथाष्टादशधान्यानि ।

वायुपुराणे—

ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ।

प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः^६ ॥१॥

माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः^७ ।

आढक्यश्चणकाश्चैव गणाः सप्तदश स्मृताः ॥२॥

ब्रीहिः षष्टिका, प्रियङ्गुः फलिनो^८, उदारो देवधान्यम्, कोरदूषः कोद्रवः, सचीनकः^९ कलायः, निष्पावः श्वेतशिम्बी, आढकी मोटरी । एत^{१०} एव मुख्यधान्येन समम् अष्टादश धान्यानि भवन्ति ।

अथ सर्वौषधिगणः ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

ब्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।

यवाश्चोषधयः सप्त विपदो घ्नन्ति धारिताः ॥१॥

1 A and K. R. चणवस्तिलाः

6 I. O. सतीनकाः

2 I. O. कुलत्थिका

7 I. O. सकुलत्थिकाः

3 A and I. O. •सूय

8 I. O. कामनी

4 I. O. शालवेधुकाः

9 I. O. सतीनकः

5 A and I. O. स्नेहा

10 I. O. चत

अथ सर्वगन्धः ।

गन्धशास्त्रे—

कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारः कुङ्कुमस्य च ।

षोडश चन्दनस्यैव^१ कर्पूरस्य चतुष्टयम् ।

सर्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्गुभम् ॥१॥

अथ सर्वरत्नगणो रत्नाचलोक्तः ।

य च मुक्ता-हीरक-गोमेदेन्दनील-पुष्परग-वैदूर्य-विद्रुम-मरकत-पद्मरागाख्यः ।

• अथ सर्वरसगणः ।

रसा लवणादयः, 'षड्रसाश्च लवणादयः' इति विश्वचक्रमहादाने ध्रुवणात् । ते च लवण-मधुर-तिक्त-कटु-कषायाम्ल^२रूपाः ।

अथ सर्वधातुगणः ।

मत्स्यपुराणे—

तालकं सशिला-वज्र-मज्जनं श्याममेव च ।

काक्षी कासीस-माक्षीकं गैरिक^३श्चादितः क्रमात् ॥१॥तालकं हरितालं^४, शिला मनःशिला, वज्रभ्रकं वज्राभ्रकं^५ तच्चायुर्वेदप्रसिद्धम्^६ ।

तथा चायुर्वेदे—

वज्रं भेकवपुः^७ कृष्णमभ्रकं त्रिविधं मतम् ॥२॥तत्र वज्राभ्रकस्य^८ लक्षणम्—अप्रस्तरं कठोराङ्गं^९ गुरु कज्जलसन्निभम् ।यत्र शब्दायते वल्ली नैवोच्छ्रनं^{१०} भवेदपि ।सदाकरसमुद्भूतं वज्रेति^{११} प्रथितं घनम् ॥३॥ इति ।श्याममज्जनं कृष्णरसाज्जनं, काक्षी सौराष्ट्रमृत्तिका, कासीसं स्वनामप्रसिद्धं, माक्षीकं^{१२} स्वर्ण-माक्षिकम् ।

1 I. O. °स्वैकः

2 I. O. °कषायाः स्व०

3 I. O. गैरिक०

4 A हरितालकं

5 A वज्राभ्रकं, B वज्राभ्रं,

I. O. omits वज्रं, just above

6 I. O. omits this

7 A वज्रभेदकरं, I. O. °भेदकवपुः

8 A वज्राभ्रकस्य

9 A अप्रस्तरकं कठं

10 I. O. नैवोच्छ्रनं

11 I. O. वज्रेति

12 I. O. माक्षिकं सुवर्ण०

अथ मुख्यद्रव्यालाम्बे तत्प्रतिनिधिपरिभाषा ।

तल छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यथोक्तवस्त्व¹सम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।

यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥१॥

पैठीनसिः—

काण्ड²मूलपर्णपुष्पफलप्ररोहरसगन्धादीनां सादृश्येन प्रतिनिधिं कुर्यात् । सर्वालाम्बे यवः प्रतिनिधिर्भवति ॥२॥

मैत्रायणीयपरिशिष्टम्—

आज्यार्थं तैलं प्रतिनिधिः । तदलाम्बे दधि पयो वा । तदलाम्बे तरण्डुलपिष्टानि यवपिष्टानि वा अद्भिः संमृज्यार्थान् कुर्वन्ति । तथा दक्षिणा । अलाम्बे मूलानां भक्ष्याणां³ ददाति । न त्वेवं यजेत ॥३॥

‘न त्वेवं यजेतेति अदक्षिणां न⁵ यजेतेत्यर्थः ।

एतच्च तारिडब्राह्मणेऽप्युक्तम् । तथा च तारिडब्राह्मणम्—

श्लेष्म वा एतद् यज्ञस्य यदक्षिणा । न वा अश्लेष्मा रथो वहति । अथ⁶ यथा श्लेष्मवता यं कामं कामयते, तमप्य⁷श्नुते ; एवमेतेन दक्षिणावता यं कामं कामयते, तमप्यश्नुते । शुभा वा एषा यज्ञस्य दक्षिणा⁹ । यदक्षिणावता यजते, शुभमेवास्मिन् दधाति ।

श्लेष्म रथकीलः¹⁰ ।

तद्वस्तुविशेषालाम्बे तत्प्रदर्शं वस्तुपादेयम् । सर्वालाम्बे यव उपादेयः । घृतालाम्बे तैलम् । तैलालाम्बे दधि । दध्यलाम्बे क्षीरम् । क्षीरालाम्बे तरण्डुलपिष्टानि यवपिष्टानि वा

1 I. O. •सु•

2 I. O. omits काण्ड

3 I. O. adds दक्षिणा here

4 I. O. adds न त्वेवं यजेत again here

5 I. O. omits न

6 I. O. omits अथ

7 I. O. तदभ्यु०

8 I. O. तमस्य शुभे शुभोवा

9 I. O. omits दक्षिणा

10 I. O. रथकीलः

जलक्रिमानि । दक्षिणार्थश्रुतद्रव्यविशेषाणां शालाभे^१ मूलानि पिष्टकानि^२ वा दक्षिणार्थ-
मुपादेयानि^३ ॥४॥

अथ मानपरिभाषा ।

तत्र^४ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः —

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्तरि ।

मानकृद् यजमानः स्याद् विदुषामेव^५ निश्चयः ॥१॥

तथा—

अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानन्तु यत् यत्नोपदिश्यते ।

तत् तत् बृहत्पर्वप्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥२॥

भविष्ये—

ज्ञाने^६ पलशतं ज्ञेयमभ्यङ्गे^७ पञ्चविंशतिः ।

पलानां द्वे सहस्रे^८ तु महाज्ञाने^९ प्रकीर्तितम् ॥३॥

मनुः (८।१३४ख-१३५क) :—

पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ।

पलं सुवर्णाश्चत्वारः ॥४॥ इति ।

गोपथब्राह्मणे —

माषकं पञ्चकृष्णलम् ।

माषकाणि चतुःषष्टिः पलमेकं विधीयते ॥५॥

द्वाविंशत्पलिकं प्रस्थमुक्तं स्वयमथर्वणा ।

आढकस्तु चतुःप्रस्थैश्चतुर्भिर्द्रोणमाढकैः ॥६॥

द्रोणप्रमाणं विज्ञेयं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।

द्वादशाभ्यधिकैर्नित्यं पलानां पञ्चभिः शतैः ॥७॥

1 I. O. दक्षिणा .. च and omits

जलाभि

2 I. O. पिष्टकादीनि

3 B omits the entire extract
beginning from तद्वस्तु०. I. O.
adds नलदक्षिणं यामादि कर्म कर्तव्यं

4 I. O. ततः

5 I. O. ० जेव

6 I. O. ज्ञानं

7 I. O. पञ्चङ्गः

8 I. O. सहस्रान्तु

9 I. O. ० ज्ञान

कुम्भपरिमाणमपि तत्रोक्तम्^१—

घृतद्रोणेन परिमितं^२ कुम्भम् ॥८॥ इति ।

भारपरिमाणञ्चा^३भिधानकोषादौ प्रसिद्धम् । तथा च—

तुला पलशतं ज्ञेयं भारः स्याद् विंशतिस्तुलाः ॥९॥

एतेन ब्राह्मणप्रशंसा-दानप्रशंसा^४-पात्रप्रशंसा-पात्रापवाद-दानस्वरूप कर्तृ-^५श्रद्धा-दान-काल-दानदेश-देय-दानाप^६-वादासदान-दानविधि-प्रतिग्रहविधि-परिभाषा उक्ता इति^७ ।

1 I. O. तत्रैवोक्तं

2 I. O. पूरितं

3 I. O. भावपरिमाणाख्या०

4 I. O. omits दानप्रशंसा and reads प्रभविज्ञाना instead

5 A and B add another कट here

6 I. O. omits ०दानाप०

7 B omits this prose extract

अथ विष्णुदैवतमहा^१दानावर्तः ।

अथ महादानप्रशंसा^२ ।

मत्स्यपुराणे (२७४ अध्यायः प्रथमः श्लोकद्वयव्यतीतः) सूत उवाच—

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम् ।

“दानधर्मेषु यत् प्रोक्तं^४ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१॥

सर्वपापक्षयकरं नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ।

यत्तु षोडशधा^५ प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले ॥२॥

पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं परम् ।

पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥३॥

आद्यन्तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञितम् ।

हिरण्यगर्भदानञ्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् ॥४॥

कल्पपादपदानञ्च गोसहस्रञ्च पञ्चमम् ।

हिरण्यकामधेनुञ्च हिरण्याश्वस्तथैव च ॥५॥

“हिरण्याश्वरथस्त्रद्वन्द्वे महस्तिरथस्तथा ।

पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानन्तयैव च ॥६॥

द्वादशं विश्वचक्रञ्च ततः कल्पलतात्मकम् ।

सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैव च ।

महाभूतघटस्तद्वत् षोडशः परिकीर्तितः ॥७॥

सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदनः ।

वासुदेबन्धु भगवानम्बरीषश्च पार्थिवः ॥८॥

कार्तवीर्याऽर्जुनो नाम प्रह्लादः पृथुरेव च ।

चक्रुरन्ये महीपालाः केचिञ्च भरतादयः ॥९॥

1 I. O. adds another दान here

2 A and B तुलापुरुषदानम्

3 M. P. दानधर्मेषु, I. O. धान०

4 I. O. and M. P. यन्मोक्तं

5 I. O. यत्तत् षोडश वा

6 A and B omit this verse

अथ दानानुष्ठानम्^१ ।

यस्माद् विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा ।

स्मरन्ति^२ देवतादेशादेकैकमपि भूतले ॥१०॥

एषामन्यतमं^३ कुर्याद् बाधुदेवप्रसादतः ।

न शक्यमन्यथा कर्तुमपि शक्रेण भूतले ॥११॥

तस्मादाराध्य गोविन्दमुमापतिविनायकी ।

महादानमखं कुर्याद् विप्रैश्चैवानुमोदितः ॥१२॥

एतेनादौ निर्विघ्नं^४ महादानमखसिद्धयर्थं गोविन्दोमापतिविनायकपूर्वा विधाय ब्राह्मणान्
वंश्रादिभिरभ्यर्च्य तेषामनुज्ञां गृहीत्वा सङ्कल्पश्राद्धमण्डपादारम्भ इति बोधितं भवति ।

[एतदेवाह मनवे]^५ परिपृष्टो^६ जनार्दनः ।

यथावदनुवक्ष्यामि शृणुध्वमृषि^७ सत्तमाः ॥१३॥

मनुरुवाच^८ ।

महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च ।

रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ॥१४॥

मत्स्य उवाच ।

नोक्तानि यानि गुह्यानि महादानानि पोक्षश ।

तानि ते सम्प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।

तुलापुरुषयागोऽयं येषामादौ विधीयते ॥१५॥

अयनेषु च पुण्येषु^९ व्यतीपाते दिनक्षये ।

युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु ॥१६॥

संकान्तौ वैश्वतिदिने^{१०} चतुर्दश्यष्टमीषु च^{११} ।

सितपञ्चदशोपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च^{१२} ॥१७॥

यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ।

द्रव्यब्राह्मणलाभो वा श्रद्धा वा यत्न जायते ॥१८॥

1 A and I. O. दानफलम्

2 A and I. O. रचन्ति

3 I. O. अतः

4 I. O. निर्विघ्नं

5 Corrected from M. P. A, B

and I. O. एतावदेव मनुना

6 I. O. परिपूर्वो

7 I. O. ०७५सुर०

8 Supplied from M. P. A, B
and I. O. omit it

9 A and I. O. अयने विधीये चैव

10 A पौर्णमास्या

11 A द्वादशीष्वष्टकासु च

12 A omits the entire line.

तीर्थे वाऽऽयतने गोष्ठे¹ प्रपाऽऽ²रामसरित्सु च ।

गृहे वा³थ वने वापि तडागे रुचिरेऽथवा ।

महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा ॥१६॥

अनित्यं जीवनं यस्माद् वसु चातीव⁴ चञ्चलम्⁵ ।

केशेष्विव गृहीतः सन् मृत्युना दानमाचरेत्⁶ ॥२०॥

एतेन कालदेशयोर्नियमः प्रतिपादितः ।

[अथ तुलापुरुषमहादानम् ।]⁷

पुण्यां तिथिमथासाय कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

षोडशारत्निमात्रं वा⁸ दश द्वादश वा करान्⁹ ॥२१॥

[पुण्यामुक्त्वा नामन्यतमाम् । आसाय आसन्नां]¹⁰ ज्ञात्वैत्यर्थः ।

मण्डपं कारयेद् विद्वांश्चतुर्भद्राननं¹¹ बुधः ।

सप्तहस्ता भवेद् वेदी मध्ये पञ्चकराऽथवा ॥२२॥

तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुभवं¹² शुभम् ।

कुर्यात् कुण्डानि¹³ चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥२३॥

तोरणमिति वक्ष्यमाणसाले¹⁴ ऋष्यादीनामन्यतमस्य सारदारुणा कृतं तुलाधारणक्षमा-
र्गला¹⁵ सहितं स्तम्भद्वयं लिङ्गपुराणे तस्यैव तोरणत्वेन प्रतिपादनात् । तथाच तुलारोपण-
प्रस्तावे लिङ्गपुराणम् (२।२८।३४क) —

रश्मिभि¹⁶ स्तारणाग्रं तु¹⁷ बन्धयेच्च विधानतः ॥२४॥

¹⁸ सुमेखलायोनियुतानि तानि सुपूर्णकुम्भानि सहासनानि ।

सुताम्रपातद्वयसंयुतानि सयज्ञपात्राणि सविष्टराणि ॥२५॥

1 I. O. गोष

2 I. O. ज्ञपा०

3 I. O. रथे

4 I. O. वसुधातीव

5 A उराभीतिररेव च which might
have been उराभीतिरेव च in
the second foot

6 A धर्ममाचरेत्

7 A, B and I. O. omit the b. p.

8 I. O. ०रत्निमात्र

9 A reads the entire line

differently, viz मण्डपं रचयेद्

विद्वान्षोडश द्वादश वा करान्

10 A पुण्ययुक्ता तिथिमथासाय

11 A ०भद्राननं

12 I. O. ०भयं

13 I. O. कुर्याद्दण्डानि

14 I. O. ०माने०

15 I. O. ०तुला०

16 I. O. वरश्मि०

17 L. P. वा

18 I. O. स्त०

यह्नपात्राणि ^१स्रुवादीनि ।

हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूप^२पुष्पोपहाराणि सुरोभनानि ।

पूर्वोत्तरे हस्तमिता च वेदी^३ प्रहादिदेवेश्वरपूजनाय^४ ॥२६॥

प्रहादिदेवेश्वरपूजनायेति वक्ष्यमाण-विनायकादिग्रह-लोकपालपूजनायेत्यर्थः ।

अर्चाचर्चन^५ ब्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव कार्यं फलवत्त्वमाल्यैः^६ ।

अर्चाचर्चन^५मिति ^७“प्रहादिदेवेश्वरपूजनाये”तिप्राप्त-ब्रह्मशिवाच्युतपूजायां विशेषविधानार्थं,
तेन ब्रह्मशिवाच्युतानां^९ प्रतिमासु पूजा कार्या^{१०}, इतरेषान्तु स्थण्डिल इति प्रतिपादितम् ।

लोकेशवर्णाः परितः पताका मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतः स्यात् ॥२७॥

द्वारेषु^{११} कार्याणि च तोरणानि चत्वार्यपि क्षीर^{१२}वनस्पतीनाम् ।

द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र कार्यं स्रग्गन्ध-धूपाम्बर^{१३}-रत्नयुक्तम् ॥२८॥

एतेन सोपकरणमण्डपानुष्ठानमुक्तम् । यत् पूर्व सारदाक्रमं तोरणं कुर्यादित्युक्तं तस्ये-
दानीमनुष्ठानमाह ।

सालेक्षु^{१४}“दोचन्दनदेवदारु-श्रीपर्णवित्त्वप्रियकाञ्चनोत्थम् ।

स्तम्भ^{१५}द्वयं हस्तयुगावखातं कृत्वा दृक् पञ्चकरोच्छ्रितं तत् ॥२९॥

तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यादधोत्तरायाञ्च तदङ्गमेव ।

उत्तरायामर्गलायां गतं तदन्तरं हस्तद्वयावखातस्य [स्तम्भद्वयस्य अन्तरम् अवकाशरूपं
हस्तचतुष्टयं स्यात् । एतेन हस्तद्वयनिखात^{१६}]-स्तम्भद्वयोर्द्वयं अर्गलापर्यन्तं हस्तचतुष्टयमिति
प्रतिपादितम् ; न तु^{१७} स्तम्भयोरेवान्तरं हस्तचतुष्टयमिति योजनीयं, ^{१८}स्तम्भद्वयमिति-
समासान्तर्भूतस्य स्तम्भस्य तत्पदेन समस्तस्तम्भसम्भवस्य सति आकृत्य परामर्शस्यायोग्यत्वात् ।
^{१९}स्तम्भयोरन्तरं पितामहोक्तमेव कर्तव्यम् । तथाच पितामहः—

1 I. O. श्रु०	11 I. O. द्वारे च
2 A ०पूर० ; I. O. ०२५०	12 I. O. क्षीर०
3 I. O. द्वे०	13 B ०धूपाक्षत० in the body of the Ms. and ०धूपाम्बर० in the
4 I. O. omits it	head space.
5 A, B and I. O. अर्चाचर्चनं, M. P. अर्चाचर्चनं	14 I. O. साले०
6 I. O. ०माल्यवर्जैः	15 I. O. दृक्०
7 A, B and I. O. अर्चाचर्चनं I. O. adds गृह्णाचर्चनमिति here	16 I. O. omits the bracketed portion
8 I. O. गृह्णादि०	17 I. O. omits तु
9 I. O. ब्रह्मविधानं	18 I. O. वसवयान्तरमिति
10 I. O. कार्यं and omits पूजा	19 I. O. कुम्भ०

चतुर्हस्ता तुला कार्या पादौ कार्यौ तथाविधौ ।

अन्तरन्तु तयोर्हस्तौ भवेदध्यर्द्धमेव वा^१ ॥३०॥

पादौ स्तम्भाविति । तदङ्गमेवेति स्तम्भसजातीयमेव । तच्चोत्तरायां कर्तव्यमिति उत्तरायाश्चेति चकारस्यार्थः ।

समानजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या^२ हैमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ॥३१॥

समानजातिश्च तुलेति स्तम्भदारुसजातीयदारुघटितेत्यर्थः । एवञ्च स्तम्भार्गलातुलाः^३ सजातीयकाष्ठैरेव^४ कर्तव्याः, नान्यजातीयेनेत्युक्तं भवति । 'पश्यन् हरेर्मुख'मित्युत्तरत्वं^५ श्रवणात् हैमेन पुरुषेणेति सुवर्णपत्र^६ निर्मित-वासुदेवाकृतिनेति बोद्धव्यम् ।

दैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टयं स्यात्^७ पूर्णत्वमस्यास्तु दशाङ्गुलानि ।

सुवर्ण-^८पत्राभरणा च कार्यौ सलोहपाशद्वयशृङ्खलाभिः ॥३२॥

सुवर्ण-^९पत्राभरणा मध्ये सौवर्ण-^{१०}पत्रवेष्टिता ।

युता सुवर्णेन तु रत्नमालाविभूषिता माल्यविलेपनाढ्या ।

सुवर्णेन युतेति सुखद्वये^{११} शोभाकरसुवर्णयुता ।

चक्रं लिखेद् वारिजगर्भयुक्तं नानारजोभिर्भुवि पुष्पकीर्णम् ।

वितानकश्चोपरि पञ्चवर्णं संस्थापयेत् पुष्पफलोपशोभम् ॥३३॥

वारिजगर्भयुक्तं पद्मगर्भम् । भुवि तुलाधोभागे^{१२} । पञ्चवर्णं श्वेत-लोहित-पीत-हरित-कृष्णवर्णम् ।

इति तुलानिर्माणमुक्तम् ।

अथत्विजो वेदविदश्च कार्याः सुरूपवेशान्वयशीलयुक्ताः ।

विधानदक्षाः पटवोऽनुकूला ये चार्यदेशप्रभवा द्विजेन्द्राः ॥३४॥

विधानदक्षा महादानविधानविज्ञाः^{१३} ।

1 I. O. ०र्द्धमेव च

2 B तुलाव कल्प्या, I. O. तुलावकल्प्या

3 I. O. ०स्तुलाः

4 I. O. ०काष्ठैर्नैव

5 I. O. न omits here

6 I. O. ०पात्र०

7 I. O. पुरुषत्वमस्यास्तु दशाङ्गुली स्यात्

8 I. O. ०पात्रा०

9 I. O. ०पात्रा०

10 I. O. ०पात्र०

11 I. O. सुखद्वयेन

12 I. O. तुलातलभागे

13 I. O. ०विधानाभिज्ञाः

गुरुश्च वेदार्थ^१-विदार्यदेशसमुद्भवः शीलकुलाभिरूपः ।

कार्यः पुराणाभिरतोऽतिदक्षः प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः ।

प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः सुपण्डित^२ इत्यर्थः ।

सिताम्बरः कुण्डल-हेमसूत-केयूर-कण्ठाभरणाभिरामः ॥३५॥

अतः च सम्भृतसम्भारेण गुरुपूर्वमृत्विजः कार्यः ऋत्विजो वरणीया इति बोद्धव्यं, दाने तथा दर्शनात् ।

पूर्वेण ऋग्वेदविदावथास्तां यजुर्विदौ दक्षिणतश्च शस्तौ ।

स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ च पश्चादाथर्वणावुत्तरतश्च कार्यौ ॥३६॥

विनायकादिग्रहलोकपालवस्त्रष्टकादित्यमरुद्गणानाम् ।

ब्रह्माच्युतेशार्क-वनस्पतिभ्यः स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् ॥३७॥

विनायकादीत्यादिशब्दो विनायकपूजाहोमप्राथम्यप्रदर्शनार्थः^३ । पाठक्रमेणैव पूर्वभावे लब्धे आदिपदोपादानं ग्रहपूजाहोमयोर्विनायकपूजाहोमपूर्वकत्वप्रदर्शनार्थम् ।

जप्यानि सूक्तानि तथैव चैवामनुक्रमेणैव यथास्वरूपम् ।

होमावसाने कृततूर्यनादो^४ गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पधूपम् ।

यथास्वरूपं यथावेदम् । तेन पूजितदेवानां^५ मध्ये यस्मिन् वेदे येषां सूक्तमस्ति तद्वेदिनां तत्सूक्तजपः कर्तव्यः ; न तु सर्वेषां^७, सर्वत्र सूक्तासम्भवात् ।

^८अभ्यर्चयेन्नोकपतीन् क्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्तः ॥३८॥

एषेहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश ।

संवीज्यमानोऽप्सरसां गणैर्न रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॥३९॥

ॐ इन्द्राय नमः ।

एषेहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्ट^९ ।

तेजोवता लोकगणैर्न साङ्गं [ममाध्वरं पाहि]^{१०} कवे नमस्ते ॥४०॥

1 A and I. O. वेदाङ्गः

2 I. O. सत्पण्डित

3 I. O. प्रतिपादनार्थः

4 I. O. ऽनादौ

5 A. ० देवतानां

6 I. O. adds ०मुक्त० here and omits तद्वेदिनां just below.

7 A सर्वैः

8 I. O. चावाहये.

9 A नामामरैरर्चितं दीप्ततेजः

10 A ममाध्वनं रक्ष

ॐ अमये नमः ।

एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित धर्ममूर्ते ।

शुभाशुभानन्दशुचामधोश^१ शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते ॥४१॥

ॐ यमाय नमः ।

एह्येहि रक्षोगण-नायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः ।

ममाध्वरं पाहि शुभाधिनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ॥४२॥

ॐ निःश्रुतये नमः ।

एह्येहि यादोगण-वारिधीनां^३ गणैर्न पञ्चसहस्रैः ।

विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥४३॥

ॐ वरुणाय नमः ।

एह्येहि यज्ञे^४ मम रक्षणाय मृगाधिरुढः सह सिद्धसंघैः ।

प्राणाधिपः कालकवेः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥४४॥

ॐ वायवे नमः ।

एह्येहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणैर्न सार्द्धम् ।

सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥४५॥

ॐ सोमाय नमः ।

एह्येहि विश्वेश्वर नक्षिशूलकपाल-खट्वाङ्गवरेण^५ सार्द्धम् ।

लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिद्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥४६॥

ॐ ईशानाय नमः ।

एह्येहि पातालधराधरेन्द्र नागाङ्गना-किन्नर-गीयमान ।

यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्द्धमनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥४७॥

ॐ अनन्ताय नमः ।

एह्येहि विश्वाधिपते मुनीन्द्रलोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ।

विशाध्वरं नः सततं शिवाय [पितामह त्वं]^६ भगवन्नमस्ते ॥४८॥

1 A • शुभासराज, I. O.

• शुभासरीय

2 I. O. नैऋताय

3 I. O. वारिध्यानां

4 I. O. यज्ञं

5 I. O. • धरेण

6 I. O. पितामहस्त्वं

ॐ ब्रह्मणे नमः ।

^१लैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

ब्रह्मविष्णुशिवैः साङ्गं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥४६॥

देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।

ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।

सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदान्विताः ॥४७॥

इत्यावाह्यं सुरान्^२ दद्याद्विगन्धो हेमभूषणम् ।

आवाह्येति ^३लैलोक्यस्थभूतान्यावाहनपूर्वकं पूजयित्वेत्यर्थः ।

कुरण्डलानि च हैमानि सूत्राणि कटकानि^४ च ।

तथाङ्गुलीयं चित्राणि वासांसि शयनानि च^५ ॥४८॥

द्विगुणं गुरवे दद्याद् भूषणाच्छादनादिकम् ।

जपेयुः शान्तिकाध्यायं^६ जापकाः सर्वतोदिशम् ॥४९॥

शान्तिकाध्याय^७मिति अधीयते इत्यध्यायः ; [तेन यो यस्य]^८ वेदस्य शान्तित्वेन प्रसिद्धो^९ मन्त्रसन्दर्भः, स तस्य शान्तिकाध्यायः, सर्वत्र वेदे अध्यायव्यवहाराभावात् ।

उपोषितास्ततः सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् ।

आदावन्ते च मध्ये च कुर्याद् ब्राह्मणवाचनम् ॥५०॥

उपोषितास्तत इति पूर्वदिनकृतोपवासाः, ततोऽपरदिने ; एवं क्रमेण होमादिमध्यस्वस्ति-वाचनान्तेनाधिवासनं कुर्युरित्यर्थः^{१०} । आदावन्ते च मध्ये चेति मण्डपारम्भेऽधिवासन-समाप्ती दानसमाप्ती^{११} च ।

ततो मङ्गलशब्देन आपितो द्विजपुङ्गवैः^{१२} ।

त्रिः प्रदक्षिणमाश्रित्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ।

आपितः कुरण्डसमीपस्थघटचतुष्टयजलेन, घटानां भूषणेतरोपयुक्तद्वयमध्यपठितत्वेन ज्ञानार्थं मेवोपादानं यतः ।

1 I. O. adds ॐ here

2 I. O. adds सर्वाङ्ग here

3 I. O. लैलोक्ये सुभूता०

4 A शकटानि

5 A omits the entire line

6 I. O. याजकाः सर्वतो०

7 I. O. ०नित्यमधीयत इत्या०

8 I. O. तेषामपापस्य for the bracketed portion

9 I. O. मन्त्रं

10 I. O. कुर्यादित्यर्थः

11 I. O. ०समाप्ती

12 A वेदपुङ्गवैः

शुक्लालयाम्बरो भूत्वा तां तुलामभिमन्त्रयेत् ॥५४॥
 नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं शक्तिमास्थिता ।
 साक्षिभूता जगद्धात्री^१ निर्मिता विश्वयोनिना ॥५५॥
 एकतः सर्वसत्यानि तथाऽनृतशतानि^२ च ।
 धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापिताऽसि जगद्धिते ॥५६॥
 त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्तिता ।
 मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व नमोऽस्तु ते ॥५७॥
 ओऽसी तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पञ्चविंशकः ।
 स एवाधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमोऽस्तु ते ॥५८॥
 नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक ।
 त्वं हरे तारयस्वात्मानस्मात् संसारसागरात् ॥५९॥
 पुरयं कालमथासाय कृत्वैवमधिवासनम्^३ ।
 पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तां तुलामारुहेद् बुधः ॥६०॥

पुरयं कालं यजमानानुकूलं लग्नमित्यर्थः ।

सखङ्गचर्मकवची सर्वाभरणभूषितः ।
 धर्मराजमथादाय हैमं सूर्येण संयुतम् ।
 कराभ्यां 'बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन् हरेर्मुखम् ॥६१॥

हरेर्मुखमिति तुलामध्यनिवेशितसुवर्णहरिप्रतिमामुखम् ।

ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुङ्गवाः ।
 साम्यादभ्यधिकं यावत् काश्चनश्चातिनिर्मलम् ॥६२॥
 पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वर ।
 क्षणमालं ततः स्थित्वा पुनरेतदुदीरयेत् ॥६३॥
 नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि ।
 पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ॥६४॥
 त्वया धृतं जगत् सर्वं सहस्थावरजग्नमम् ।
 सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वरूपिणि ॥६५॥

१ A जनदाया

२ A and I, O. •भूतशतानि

३ A कृत्वाधिवासनं पुनः

४ A बद्ध०

ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्धं निवेदयेत् ।

[ऋत्विग्भ्योऽपरमर्धन्तु दद्यादुदकपूर्वकम् ॥६६॥

¹पूर्वमर्धं निवेदयेत् अर्धं प्रथमं निवेदयेदित्यर्थः ।

गुरवे प्रामरत्रानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् ।]²

प्राप्य तेषामनुज्ञां वा³ तथाऽन्येभ्योऽपि दापयेत् ॥६७॥

अन्येभ्योऽपि ब्राह्मणेभ्य एव ।

दीनानाथविशिष्टादीन् पूजयेद् ब्राह्मणैः सह ॥६८॥

तत्समयोपस्थितदीनानाथविशिष्टब्राह्मणान् पूजयेदिति बोद्धव्यम् ।

न चिरं धारयेद् गेहे हेम संप्रोक्षितं बुधः ।

तिष्ठद् भयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं नृणाम् ।

संप्रोक्षितमुत्सृष्टम् ।

शीघ्रं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्नोति पुष्कलम् ॥६९॥

अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत् ।

प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ॥७०॥

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।

पूज्यमानोऽप्सरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ।

कल्पकोटिशतं यावत् तस्मिन्नाके महीयते ॥७१॥

कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो

भूपालमौलिमणिरजितपादपीठः ।

श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजो

दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः ॥७२॥

यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः

कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके ।

यो वा शृणोति पठतीन्द्रसमानरूपः

प्राप्नोति 'धाम स पुरन्दरदेवजुष्टम् ॥७३॥

1 I. O. पूर्वमर्धं निवेदयेत्

2 A omits the bracketed portion

3 I. O. अनुज्ञा

4 A वासवपुरं परदेवजुष्टं ; I. O. वामन-पुरन्दरदेवजुष्टः

[अथ प्रयोगः । प्रथमदिनकृत्यम् ।]^१

अत्र यजमानः समुपजाततुलापुरुषमहादानेच्छः प्रथमं विष्णुशिवविनायकानां पूजार्थं गन्धपुष्पादिसामग्रीवस्त्रनैवेद्यानि ब्राह्मणार्चनार्थं गन्धमाल्यसामग्रीवस्त्राणि वृद्धिभ्रादसामग्रीं 'स्वस्तिवाचनार्थं' गन्धमाल्यसामग्रीं सपटीकवासोयुगतयं सुवर्णतोलकत्रयञ्च तीर्थादिषु परिशोधितायां भूमौ चतुर्भद्रमण्डपघटनार्थं स्तम्भवंशचालादिकं वेदोक्तमण्डपघटनार्थं^३ मिष्टकां चूर्णञ्च कुण्डपाशवस्थापनार्थं कुम्भचतुष्टयमृत्विजामष्टावासनानि होमार्थमष्टौ शोभनताम्रपात्राणि 'स्रुवचतुष्टयं' 'स्रुक्चतुष्टयं' तिलान् धृतञ्च कुशं यथोप^६योगेध्मसमिदमिज्वालनकाष्ठ- [धूपपुष्पादिसामग्रीं^७] वेदीस्थदेवपूजार्थं [द्रापञ्चाशतं वस्त्राणि^८] पूजोचितसामग्रीञ्च ब्रह्मशिव- विष्णुप्रतिमातयं मण्डपचालोपरि पूर्वादिदिक्षु दानार्थं पीतरक्तकृष्णातिकृष्णश्चेतकृष्णहरितपञ्च- वर्णश्च तरक्ता दश पताकाः चालमभ्यारोपणार्थं किङ्किणीयुक्तमुत्कृष्टं ध्वजं द्वारचतुष्टया- लङ्करणार्थं ब्रह्मोद्गुम्बराश्रयवटानां^९ तोरणचतुष्टयं मृन्मयान् शोभनानष्टौ कुम्भान् कुम्भ- मण्डनार्थं पुष्पमाल्यसामग्रीचन्दनवस्त्ररत्नानि तद्गुणार्थं गुग्गुलुं कुम्भपूरणार्थं तीर्थ- जलञ्च^{१०} सालपुत्रञ्जीवचन्दनदेवदारुगाम्भारी विल्व^{११} कदम्बबकुलानामन्यतमस्य सारदारुणा निर्मितं सप्तहस्तोच्छ्रितं दृढम् ऋजु उपरि हस्तमेकं परित्यज्य कृतच्छिद्रं स्तम्भद्वयं तद्दारुमयी- मेव तुलाधारणसमर्थी मध्यस्थितकटकामर्गलां तद्दारुमयीं चतुर्हस्तायतां दशाङ्गुलप्रस्तारां चतुरस्यां मध्यार्पितधारणसमर्थी^{१२} बडिशकृतिलोहां मध्ये प्रान्तद्वये च सुवर्णपत्रवेष्टितां पार्श्वद्वयस्थलोद्गपाशद्वयलम्बमानशृङ्खलाष्टकनिबद्धार्धपट्टद्वयां तुलां तदलङ्करणार्थं माल्य- सामग्रीं चन्दनं मौक्तिकप्रबालमालाञ्च^{१३} तुलामध्यस्थापनार्थं सुवर्णपत्रनिर्मितां^{१४} विष्णु- प्रतिमां चकलिखनार्थं पञ्चवर्णतण्डुलगुरिडकां चकालङ्करणार्थं^{१५} पुष्पादिसामग्रीं तुलाया ऊर्ध्वस्थापनार्थं पञ्चवर्णं चन्द्रातपं^{१६} तद्वन्धनार्थं फलपुष्पसामग्रीञ्च^{१७} गुरोरर्चनार्थं

1 A and I. O. omit the brack-
keted portion

2 I. O. स्वस्तिक्०

3 I. O. ०मिष्टकाचूर्णञ्च

4 I. O. श०

5 I. O. बिष्टर०

6 I. O. योगसमिद०

7 B and I. O. ०व्यज्रनादिसामग्री

8 A विष्णु इति

9 I. O. ०वटान्

10 I. O. शाल०

11 I. O. ०कदम्बाञ्जनानाम्

12 I. O. वडिश०

13 I. O. ०माला

14 I. O. यन्त्रनिर्मित०

15 I. O. पुष्पाञ्जनसामग्री

16 I. O. तद्वन्धनार्थे

17 I. O. गुरोर्वैरवाद्यं

श्वेतं सपटीकवासोयुगं यथेष्टसुवर्णघटितकुण्डलद्वयं हैमयज्ञोपवीतकेयूरकण्ठाभरणानि च ऋत्विजां वरणार्थम् अष्टौ सितानि सपटीकवासोयुगानि यथेष्टसुवर्णघटितान्यष्टौ [कुण्डल-युगानि अष्टौ]¹ हैमयज्ञसूत्राणि अष्टावक्त्रदानि अष्टौ कण्ठाभरणानि च जापकानाञ्च वरणार्थ-मभिमतसुवर्णघटिताङ्गुरीयकचतुष्टयं वस्त्रस्थानचतुष्टयञ्च, गुरोर्ऋत्विजाञ्च मधुपर्कसामग्रीं ; ²लोकपालावाहनार्थं पुष्पधूपादीनि³ वलयार्थं माषभक्त-⁴वतिसामग्रीम् ; ऋत्विग्भ्योऽधिवासन-दक्षिणार्थमभिमतसुवर्ण⁵कृतकुण्डलयुगाष्टक-हैमयज्ञसूत्राष्टक-हैमकटक[ष्टका]⁶ङ्गुरीयाष्टकानि, अष्टौ नानावर्णवस्त्र-⁷स्थानानि, अष्टा पटीकम्बलोपधानसहिताः शय्याः ; गुरवे दानार्थमेकत्विग्-देयसामग्रीतो द्विगुणद्रव्यघटितां कुण्डलयुगादिसामग्रीं, द्विगुणसपटीकवस्त्रं, द्विगुणद्रव्यरचि-तामुक्तरूपां शय्यां ; मध्यस्वस्तिवाचनार्थं सपटीकवासोयुगत्रयं सुवर्णतोलकत्रयञ्च⁸ ; माङ्गल्यार्थं⁹वाद्यादिसामग्रीम् ; आत्ममण्डनार्थं यथेष्टमाभरणानि, धारणार्थं स्वक्त्रं¹⁰चर्ममयढालं सन्ना-हञ्च, हस्तद्वयधारणार्थमभिमतसुवर्ण-घटिते धर्मराज-सूर्यप्रतिमे, आत्मतुलनार्थं निर्मलं सुवर्णं, गुरोर्ऋत्विग्भ्यो दक्षिणार्थमभिमतोत्पत्तियोग्यां भूमिं यथेष्टं रत्नानि च ; जापकदक्षि-णार्थं सुवर्णं ; दीनानाथादितर्पणार्थं¹¹यथेष्टं तण्डुलान् कपर्दकञ्च ; ¹²शेषब्राह्मणत्रयवाच-नार्थं सपटीकवस्त्रयुगत्रयं सुवर्णतोलकत्रयञ्च¹³ उत्पाद्य, सम्भृतसम्भारोऽयनाद्युक्त-समया]¹⁴नामन्यतमस्य पूर्वतरदिने कृतनित्यो घटिकाधिकप्रहरतये हरिष्यं भुक्ताऽऽचम्य, शुची देशे उपविश्य पादौ प्रक्षाल्याऽऽचम्य, प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा कृताञ्जलिः—ॐसूर्यसोमयम-कालपञ्चभूतानि मतस्यपुराणोक्त-तुलापुरुषमहादानकर्म कर्तुं श्रो मयोपवासः कर्तव्य इति निवेदनं कृत्वा, ¹⁵गृहीतोदकपूर्णताम्रपात्र उदङ्मुखः सङ्कल्पं कुर्यात् ।

तद् यथा—ॐमत्स्यपुराणोक्त-तुलापुरुष-महादानकर्म कर्तुं श्रोऽहमुपवासं करिष्ये । एवं गुरोर्ऋत्विग्जापका अपि सङ्कल्पं कुर्युः । तत्र निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोर्यथाक्रमं तुलापुरुष-महादानकर्मणि गुरुकर्म कर्तुं, [ऋत्विक्कर्म कर्तुं],¹⁶शान्तिकाभ्यायजपकर्म कर्तुमिति च

1 I. O. omits the bracketed portion

2 I. O. adds नव here

3 I. O. पुष्पधूपी

4 I. O. omits वलि

5 I. O. omits कृत

6 I. O. omits the b. p.

7 I. O. adds प्र here

8 A सुवर्णस्थानवयञ्च

9 I. O. वाच्यादि०

10 I. O. चर्ममयार्जनं

11 I. O. यथेष्टं

12 I. O. शेष०

13 A सुवर्णस्थानवयञ्च

14 A ०त्तदीना०

15 I. O. गृहीतोदपुष्पं

16 I. O. omits the bracketed portion

युतानि वितस्ति]दीर्घ-सप्ताङ्गुलप्रस्तार-कूर्मपृष्ठोन्नतमध्याङ्गुलोच्छ्रित[¹प्रान्त-गजोष्ठ]सदृश-
दीर्घ²[प्रणाल्योद्धोष्ठ]योनियुतानि पार्श्वस्था³अपङ्खव-पिहितमुखैकैक-पूर्णकुम्भानि होतु-
ब्रह्मोपवेशनार्थमासनद्वयद्वययुतानि होमार्थं घृताङ्गुलित-स्थापनार्थं प्रणीतास्थापनार्थं शोभन-
ताम्र⁴पावद्वयद्वययुतानि प्रत्येकं ⁵स्रुक्स्वसहितानि ब्रह्मोपवेशनार्थमेकैक-⁶विष्टरयुतानि ⁷पार्श्व-
स्थापिततिल-घृत-धूप-पुष्पसामग्री-कुश-यथासम्भव⁸समिदमिज्ज्वालनार्थेन्धनादीनि ⁹कुराडानि
कारयेत् ।

वेद्या ईशानकोणे चापरं सर्वतोहस्तपरिमितां चतुरस्रं वक्ष्यमाणविनायकादिदेवार्चनाय
वेदीं कारयेत् । मण्डपचालोपरि ¹⁰पूर्वस्यां ¹¹[पीताम्, आग्नेय्यां रक्तां, याम्यां] कृष्णां,
नैऋत्यामतिकृष्णां, वारुण्यां सितां, ¹²वायव्यां कृष्णाम्, उत्तरस्यां हरिताम्, ऐशान्यां
पद्मवर्णां, ¹³निऋतिवरुणयोर्मध्ये ¹⁴श्वेताम्, ¹⁵इन्द्रेशानयोर्मध्ये लोहितां पताकां,
मण्डपमध्यभागोपरि च किङ्किणीयुक्तं¹⁶ ध्वजं दद्यात् ।

मण्डपद्वारेषु पूर्वोदिकमेण स्रुतोऽम्बरभ्रतृवटानाम्, अश्रुतोऽम्बरस्रुज्जटानां वा तोरण-
चतुष्टयम् ; द्वारपार्श्वद्वयेषु च पुष्पमालालङ्कृतं ¹⁷चन्दनप्रोक्षितं ¹⁸धूपितं वज्रवेष्टितप्रोक्षम्
अभिमतपञ्च¹⁹रत्नगर्भं पूर्णकुम्भद्वयद्वयं दद्यात् ।

एतच्च सर्वमहा²⁰दानसाधारणम् ।

²¹ततः प्रधान]वेदोमध्ये हस्तद्वयमित-खातद्वयं कृत्वा, तल²²यथोक्तं तोरणमारोप्य,
तत्रोक्त²³प्रकारघटितां तुलामवलम्ब्य, पुष्पमाला²⁴भिश्चन्दनेन मुक्ताप्रवालमालया

- 1 A पाले गजोष्ठ
- 2 I. O. प्रणाल्योद्धोष्ठ and A
प्रमाणोद्धोष्ठ
- 3 A स्थ for स्थान
- 4 I. O. and A अपावद्वययुतानि
- 5 A omits स्रुक्
- 6 I. O. वितस्ति
- 7 A होमार्थं before this
- 8 A यथासम्भव
- 9 A omits it
- 10 I. O. पूर्वस्थः
- 11 A omits the bracketed por-
tion
- 12 I. O. वायव्यां

- 13 I. O. नैऋतिवरुणयोर्मध्ये, A निऋति
वरुणयोर्मध्ये
- 14 A च त
- 15 A ऐन्द्रेशानमध्ये
- 16 A omits युक्तं
- 17 A चन्दनप्रोक्षितं, I. O. चन्दनामोक्षितं
- 18 A omits it
- 19 A वज्र for वज्र
- 20 A omits मण्डप
- 21 A omits the bracketed por-
tion
- 22 I. O. omits it
- 23 A omits प्रकार
- 24 A यदि चन्दनेन

चालङ्कुर्यात् । तुलातलभागमध्ये यथोक्तविष्णु¹[प्रतिमां पृष्ठनिहित]-गुग्गुलुपिण्डां कृत्वाऽऽरोपयेत् । तुलोपरि च²यथोक्तं बहुफलपुष्पमालं चन्द्रातपं वितस्य बभ्रीयात् । तुलाधोभूभागे³[यथोक्तं⁴चक्रं लिखित्वा⁵पुष्पैरवकिरेत् ।

एवं सर्वमनुष्ठानं कृत्वा,] गुरुमृत्विजो जापकांश्च वरणार्थोपकल्पितवज्रालङ्कारैर्य⁶थायथ-मभ्यर्च्य, प्रथमं गुरुं दक्षिणजानुनि⁷विधृत्य⁸वरयेत् । ॐअधामुक⁹सगोलम् अमुक वेदामुक¹⁰शाखाध्यायिनम् अमुकदेवशर्माणम् अस्मिंस्तुलापुरुषमहादानकर्मणि गुरुकर्म कर्तुं त्वामहं वृणो । ॥¹¹अमृतोऽस्मि¹²ति¹³प्रतिवचनम् । ततो यजमानो¹⁴[यथाविहितं कर्म कुर्विति ववेत् । ॐ यथाज्ञानं करवाणीति] गुरुः । ऋत्विग्जापकानां¹⁵वरणे वरणवाक्ये गुरुकर्म कर्तुमिति स्थाने¹⁶ऋत्विक्कर्म¹⁷कर्तुं शान्तिकाध्यायजपकर्म कर्तुमिति यथाक्रमं निवेशो विशेषः । ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यो¹⁸जापकेभ्यश्च यथाशाखं मधुपर्कं दद्यात् ।

¹⁹ततो गुरुमृत्विग्यजमानजापका उपवसेयुः । एतदपि²⁰चन्द्रातपबन्धनाद्युपवासान्तं कर्म सर्वमहादानसाधारणम् । ²¹[वरणवाक्ये तु] तुलापुरुषपदस्थाने तत्तन्महादानपदप्रक्षेपः कर्तव्यः ।

²²तृतीयदिनकृत्यम् ।

²³[अपरेद्युश्च कृतनित्यं] पूर्वोदिकुण्डेषु ऋग्यजुःसामाथर्व²⁴क्रमेण एको होता²⁵अपरो ब्रह्मेति ब्राह्मणद्वयं नियुक्तं²⁶स्वस्वगृहोक्तविधिना अग्न्युपसमाधानं कुर्यात् । जापकाश्च

1 I. O. प्रतिमापृष्ठनिहित

2 A यथोक्त

3 A omits the bracketed portion

4 I. O. omits it

5 I. O. पुष्पैरवकिरेत्

6 A यथामभ्यर्चा

7 B and I. O. दक्षिणजङ्घाय

8 A वृणयात्

9 A गोल for सगोलम्

10 A omits मुक

11 A and I. O. omit it

12 A गुरुर्बदेत्

13 A omits the bracketed portion

14 A omits नः

15 A नैऋत्विक्कर्म

16 I. O. कर्तुं

17 I. O. and A omit it

18 A omits it

19 A चन्द्रातपवदानं

20 I. O. वरणवाक्ये and A वरण

21 I. O. and A omit it

22 A अपरेभ्यः कृतनित्यकृत्यः

23 A adds महादान before this

24 A अपर

25 I. O. स्वगृहोक्तं

ऋग्वेदादि^१कमेण पूर्वादिद्वारेषूपविश्य शान्तिकाध्यायं जपेयुः । शान्तिकाध्यायश्च 'शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभि'रिति पञ्चदशर्चं ^२शान्तिसूक्तमृगवेदे । 'ऋचं वाचमि'ति शान्तिकाध्यायो ^३यजुर्वेदे । 'कया नश्चिन्न' इति तृथचं सामवेदे । 'शं नो देवी'—'शं न इन्द्राग्नी' इति द्वे द्वे कण्डिके, 'सम्मावात' इत्यथक्, 'शान्ता यौ'रिति ^४कण्डिकेति शान्तिगणोऽथर्ववेदे ।

गुरुश्च कृतनित्यः पूर्वाभिमुखः ^५कृतार्धपातः स्वल्पवेदिकायाम् उत्तरादिकमेण यवपुष्प-
सिततण्डुलानामन्य^६तमेन विनायकादिनवग्रहपूजार्थं^७ प्रथमा दशपुजिकापङ्क्तिं, दशदिक
^८पालपूजार्थश्च वेदुयपान्तेषु ^९स्वदिककमेण दशपुजिकाः, ग्रहपूजा^{१०}-पङ्क्त्यधो वस्वष्टकपूजार्थं
द्वितीयाष्ट^{११}-पुजिका-पङ्क्तिं, ^{१२}[तदधो द्वादशादित्यपूजार्थं ^{१३}तृतीयां द्वादशपुजिकापङ्क्तिं]
१. ^१तदधः सप्तमरुद्रणपूजार्थं चतुर्थीं सप्तपुजिकापङ्क्तिं, तदधो ब्रह्मविष्णुशिवानां प्रतिमा-
^{१४}त्यारोपणम्, अर्कवनस्पत्योः पूजार्थं पुजिकाद्वयश्च कृत्वा, प्रथमपङ्क्तावुत्तरादिकमेण एत एत
सविनायका नवग्रहा इत्यावाह्य—विनायकमारोपयामि, आदित्यमारोपयामि, सोममारोपयामि,
अङ्गारकमारोपयामि, बुधमारोपयामि, बृहस्पतिमारोपयामि, शुक्रमारोपयामि, शनैश्चर-
मारोपयामि, राहुमारोपयामि, केतुमारोपयामि इत्यारोप्य, ^{१५}[एत एत लोकपाला] इत्या-
वाह्य—यथादिकम्सप्तम इन्द्रमारोपयामि, अग्निमारोपयामि, यममारोपयामि, निष्कृतिमारो-
पयामि, वरुणमारोपयामि, वायुमारोपयामि, सोममारोपयामि, ईशानमारोपयामि, अनन्त-
मारोपयामि, ब्रह्माणमारोपयामि इत्यारोप्य, ^{१६}एत एत वसव इत्यावाह्य, द्वितीयपङ्क्ती—
^{१७}आपमारोपयामि, ध्रुवमारोपयामि, सोममारोपयामि, ^{१८}धरमारोपयामि, अनिलमारोपयामि,
^{१९}अनलमारोपयामि, प्रत्यूषमारोपयामि, ^{२०}प्रभासमारोपयामि इत्यारोप्य, एत एत आदित्या

- 1 A क्रम
- 2 A शान्तिसूक्तं ऋग्वेदे
- 3 I. O. यजुर्वेदे
- 4 A सम्माभिः, I. O. श्रीमावात
- 5 I. O. कण्डिकाः ॥ इति, A शान्ति-
कुण्डिका । इति
- 6 I. O. and A कृतार्धपातः
- 7 I. O. ०सन्धमेन
- 8 A omits पाल
- 9 A स्व and I. O. पूर्व for स्वस्व
- 10 A ०पङ्क्ताया, I. O. ०पङ्क्त्यो

- 11 I. O. पुष्पपङ्क्ति. A पुष्पकापुष्पं
- 12 I. O. omits the bracketed
portion
- 13 A तृतीयायां
- 14 I. O. नृकपा for तया
- 15 A दिकपाला for the bracketed
portion
- 16 A omits it
- 17 A अपमारोपयामि
- 18 A आपमारोपयामि
- 19 I. O. omits it
- 20 A omits it

इत्यावाह्य, तृतीयपङ्क्तौ—इन्द्रमारोपयामि, धातारमारोपयामि, भगमारोपयामि, पूषण-
मारोपयामि, मित्रमारोपयामि, वरुणमारोपयामि, अर्यमणमारोपयामि, अंशुमारोपयामि,
विवस्वन्तमारोपयामि, त्वष्टारमारोपयामि, ¹[सवितारमारोपयामि, विष्णुमारोपयामि] इत्यारोप्य,
एत एत मरुद्गणा इत्यावाह्य, चतुर्थपङ्क्तौ—आवहमारोपयामि, प्रवहमारोपयामि ²[उद्वह-
मारोपयामि, संवहमारोपयामि, ³विवहमारोपयामि] ⁴परावहमारोपयामि, ⁵परिवहमारो-
पयामि ⁶इत्यारोप्य, एत एत ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतयः ⁷ ⁸इत्यावाह्य, ⁹प्रतिमात्रये—
ब्रह्माणमारोपयामि, अच्युतमारोपयामि, ईशमारोपयामि इत्यारोप्य, तत्पार्श्वस्थपुञ्जिकाद्वये
¹⁰अर्कमारोपयामि, वनस्पतिमारोपयामि ¹¹[इत्यारोपयेत् । ततो विनायकाय] आदित्याय
सोमाय अङ्गारकाय बुधाय बृहस्पतये शुक्राय शनैश्चराय राहवे केतवे, इन्द्राय अमये ¹²यमस्य
¹³निष्कृतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय अनन्ताय ब्रह्मणे, ¹⁴[आपाय ध्रुवाय सोमाय
धराय अनिलाय अनलाय प्रत्यूषाय प्रभासाय, इन्द्राय धात्रे भगाय पूष्णे मित्राय वरुणाय
अर्यमणे अंशवे विवस्वते त्वष्ट्रे ¹⁵सविते विष्णवे, आवहाय प्रवहाय ¹⁶उद्वहाय संवहाय
विवहाय परावहाय परिवहाय, ब्रह्मणे,] अच्युताय, ईशाय, अर्काय, वनस्पतये इति प्रत्येक-
मुच्चार्य—एतत् पाद्यं नम इति कमादेकैकशः पाद्यं सर्वेभ्यो दत्त्वा, तथा एषोऽर्थो नम
¹⁷इत्यर्थः, ¹⁸[तथैव एतदाचमनीयं नम इत्याचमीयं], तथैव ¹⁹एतद्वस्त्रं नम इति वस्त्रं, तथैव
एष गन्धो नम इति गन्धं, ²⁰[तथैव एतत् पुष्पं नम इति पुष्पं], ²¹[तथैव एष धूपो

1 A omits the bracketed por- tion	12 A omits it
2 A विवस्वन्तमारोपयामि त्वष्टारमारोपयामि for the bracketed portion	13 A निष्कृतये, I. O. निष्कृताय
3 I. O. वरुण	14 A omits the bracketed por- tion
4 I. O. omits it	15 I. O. सविते
5 A omits it	16 I. O. तवहाय
6 A इत्यावाह्य	17 A इत्यर्थः
7 A वनस्पतयारोपयामि	18 A तदेवमाचमनीयं for the brac- keted portion
8 A इत्यारोप्य	19 A वस्त्रं
9 A प्रतिमात्रये	20 A एतत् पुष्पं नमः for the brac- keted portion
10 A अर्क	21 A एष धूपो नमः for the bracke- ted portion
11 A इत्यारोप्य एतादृशविनायकाय for the bracketed portion	

नम इति धूपं], तथैव एष दीपो नम इति दीपं, तथैव एतन्नैवेद्यं नम इति नैवेद्यं [तथैव एतत्ताम्बूलं नम इति ताम्बूलं]¹ दद्यात् । एवं पूजां समापयेत् ।

ततो होतारः प्रतिमन्त्रमे²कावृत्त्या³ आभ्य एव देवताभ्यो घृताकृतिलाहुतीर्वधुः । तथाच मन्त्राः । विनायकस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः गणाणां त्वेति, सामवेदे आ⁴[तू न]इति, अथर्ववेदे⁵[गणानां त्वा] ⁶गणपतिमिति । सूर्यस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः आ कृष्णेनेति, सामवेदे ⁷[ब्रह्मणा असोति,] अथर्ववेदे⁸ आदित्य नावमिति । सोमस्य—ऋग्वेदे आ प्यायस्वेति, यजुर्वेदे इमं देवा इति, सामवेदे आ प्यायस्वेति, अथर्ववेदे ⁹यद्राजानुमिति । अङ्गारकस्य—ऋग्वजुःसामवेदेषु अग्निमूर्द्धेति, अथर्ववेदे¹¹[त्वया मन्य]इति । बुधस्य—ऋग्वेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, यजुर्वेदे उद् बुध्यस्वेति, सामवेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, अथर्ववेदे ¹²दशोऽसीति । बृहस्पतेः—ऋग्वेदे बृहस्पते परि दीयेति, यजुर्वेदे बृहस्पते ¹³[अतियदर्थ इति,] ¹⁴[सामवेदे बृहस्पते परि दीयेति,] अथर्ववेदे बृहस्पतिर्न इति । शुक्रस्य—ऋग्वेदे शुक्रन्ते अन्यदिति,¹⁵ यजुर्वेदे ¹⁶[अन्नात् परिश्रुत इति,] सामवेदे शुक्रन्ते अन्यदिति, अथर्ववेदे ¹⁷येनावपदिति । शनैश्चरस्य—¹⁸ऋग्वजुःसामवेदेषु शन्नो देवीरिति, अथर्ववेदे प्राणाय नम इति । राहोः—ऋग्वेदे कया नश्चिन्न इति, यजुर्वेदे काण्डात् काण्डादिति, सामवेदे कया नश्चिन्न इति, अथर्ववेदे ¹⁹राहु राजानमिति । केतोः—केतुं कृण्वन्निति वेदचतुष्टयेऽपि । इन्द्रस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः ²⁰तातारमिन्द्रमिति, सामवेदे त्वामिन्द्रि²¹ हवामह²² इति, अथर्ववेदे ²³[इन्द्रस्य बाहु इति] । अग्नेः—ऋग्वेदे अग्नि दूतं

- 1 A omits the bracketed portion
- 2 A ओमेकावृत्त्या ; I. O. ओमेकावृत्त्या
- 3 I. O. and A आभ्य
- 4 I. O. नून, A नून
- 5 I. O. गणपते and A गणपतये
- 6 A गणपति
- 7 I. O. विष्वाङ्गा अगोति and A विस्वाङ्गा अगोति
- 8 A adds हयं after it
- 9 A मस्य
- 10 A अप्रजानमिति
- 11 I. O. त्वया मान्या and A हयं मस्या

- 12 A वशोऽसीति
- 13 I. O. अति अदर्थं and A विवदर्थोति
- 14 A omits the bracketed portion
- 15 A अन्यदि
- 16 I. O. अन्ना परिश्रुतमिति
- 17 I. O. येनावदिति
- 18 A ऋकसामयजुष
- 19 A राहु, I. O. बाहु
- 20 A तातारमिति
- 21 I. O. and A त्वामिन्द्रि
- 22 A हवाम
- 23 I. O. इन्द्रस्य बाहु इति and A इन्द्रबाहुति

वृणीमह इति, यजुर्वेदे त्वं नो अग्ने ¹[तव देवेति,] ²सामवेदे अग्निं दूतं वृणीमह ³ इति, अथर्ववेदे अग्नेर्मन्त्र ⁴ इति । यस्य—ऋग्वेदे असि यम इति, यजुर्वेदे ⁵[सुगं नु पन्थामिति,] सामवेदे नाके सुपर्णमिति, अथर्ववेदे यमो नो ⁶गातुमिति । निऋतेः—ऋग्वेदे ⁷वेत्था हि निऋतोनामिति, यजुर्वेदे ⁸असुन्वन्तमयजमानमिति, सामवेदे ⁹वेत्था हि निऋतोनामिति, अथर्ववेदे ¹⁰अपेत एत्विति । वरुणस्य—ऋग्वेदे ¹¹[वरुणं वो रिशादसमिति,] यजुर्वेदे ¹²[तत्त्वा यामीति,] सामवेदे घृतवती भुवनानामिति, अथर्ववेदे उदुत्तमं वरुणेति । वायोः—ऋग्वेदे वात ¹³[आ वात्विति,] यजुर्वेदे आ ¹⁴[नो नियुद्धिरिति,] सामवेदे वात आ वात्विति, अथर्ववेदे वायोः सवितुरिति । सोमस्य—ऋग्वेदे ¹⁵कुविदङ्ग नमसा ये इति, यजुर्वेदे वयं सोमेति, सामवेदे सोमं राजानं वरुणमिति, अथर्ववेदे ¹⁶[सोदकामत् सा वनस्पतीनिति] । ¹⁷[ईशानस्य—ऋग्वेदे ईशाना ¹⁸वार्याणामिति, यजुर्वेदे तभीशानमिति, सामवेदे ¹⁹[आत्वा सोमस्येति] अथर्ववेदे तस्मै ²⁰[सर्वेभ्य ईशानस्येति] । ²¹अनन्तस्य—ऋग्वेदे काङ्किको ²²नाम सर्प इति, यजुर्वेदे नमोऽस्तु ²³सर्पेभ्य इति, सामवेदे यां ²⁴सन्ध्यां समधत्तेति, अथर्ववेदे ²⁵अनन्तं विततमिति] । ब्रह्मणः—ऋग्वेदे ब्रह्मा देवानामिति, यजुर्वेदे आ ब्रह्मन्निति, सामाथर्वणोः ब्रह्म ²⁶जज्ञानमिति । वसूनाम्—ऋग्वेदे ²⁷उमया अल वसव इति, यजुर्वेदे वसन्तेन ऋतुनेति, सामवेदे ²⁸[लोकद्वारमित्यां

- 1 I. O. इति for the bracketed portion
- 2 A सामवेदे
- 3 A वृणीम
- 4 I. O. अग्नेर्मन्त्र, A अग्नेर्मन्त्र
- 5 I. O. सुगन्तु पन्थामिति and A सुगन्तु पन्थामिति
- 6 I. O. and A गातुमिति
- 7 I. O. and A वेत्था
- 8 I. O. असुन्वन्तं, A असुन्वन्तं
- 9 I. O. वेत्था, A व
- 10 I. O. अपेत, A अपेत
- 11 I. O. वरुणं वा रिशादसमिति and A वरुणं वा रिशादसमिति
- 12 A तभीशमिति
- 13 A आवातु इति and I. O. वात्विति
- 14 I. O. नोनियुद्धिरिति and A नोनियुद्धिरिति
- 15 A कुविदङ्ग नमसा ये इति

- 16 I. O. सोदकामस्य इति and A सोमकामस्यो वनस्पतिरिति
- 17 A reads the bracketed portion a little below after some repetition of matter
- 18 I. O. वार्याणामिति
- 19 I. O. आत्वा वा वनोऽग्नौ इति
- 20 I. O. सर्वे इति
- 21 I. O. अनन्तस्य ऋतु
- 22 I. O. and A काङ्किको
- 23 I. O. नमोस्तु ते
- 24 I. O. सत्वा, A the entire sentence as पाप त्वां समाधत्तेति
- 25 I. O. अथर्ववेदमिति
- 26 I. O. जज्ञानमिति, A जज्ञानमिति
- 27 I. O. उमया, A अमया
- 28 I. O. लोकद्वारमिति for the bracketed portion

साम], अथर्ववेदे वसवस्त्वा ¹गायत्रेणेति । आदित्यानाम्—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः इमा गिर आदित्येभ्य इति, सामवेदे ²[तत्त्वा यामीति], अथर्ववेदे ³उदिष्टुदिहीति । मरुताम्—ऋग्वेदे आविद्युन्म⁴द्भिरिति, यजुर्वेदे ⁵इहृत्तास इति, सामवेदे गावश्चिद् ⁶[या समन्यव] इति, अथर्ववेदे मरुतां ⁷मन्व इति । ब्रह्मणः—ऋग्वेदे ब्रह्म जज्ञानमिति, यजुर्वेदे आ ब्रह्ममिति, सामाथर्वणोः ब्रह्म जज्ञानमिति । अच्युतस्य—ऋग्वेदे अतो देवा इति, यजुर्वेदसामवेदयोः इद विष्णुरिति, अथर्ववेदे उरु ⁸विष्ण इति । ईशस्य—ऋग्वेदे इमा रुद्रायेति, यजुर्वेदे मा ⁹नस्तोक इति, सामवेदे आ वो¹⁰ राजानमिति, अथर्ववेदे भवो दिवो भव इति । अर्कस्य—चित्रं देवानामिति वेदचतुष्टयेऽपि । वनस्पतेः—ऋग्वेदे अव सृजा वनस्पत इति, यजुर्वेदे ¹¹अय हित्वा¹²स्वधितिरिति, सामवेदे नित्यस्तोत्रो वनस्पतिरिति, अथर्ववेदे ¹³[मोदकामत् सा वनस्पतोनिति] ।] एवं ¹⁴होमं समाप्य, सामवेदव्यतिरिक्ता¹⁵ ऋत्विजो यथासम्भवमासामेव देवतानां सूक्तानि जपेयुः ।

तथा च सूक्तानि । ऋग्वेदे—आ ¹⁶तु न इति विनायकसूक्तं नवर्चम् । आदित्यस्य आदित्यानां¹⁷ [मवसेत्यादि षडृचं] सूक्तम् । त्वं सोम प्र¹⁸चिकित इति सोमस्य त्रयोविंशतृचं सूक्तम् । ¹⁹समिधाग्निं ²⁰दुवस्यतेत्यङ्गारकस्य²¹ त्रिशतृचं सूक्तम् । ²²उद् बुध्यध्वमिति बुधस्य द्वादशर्चं सूक्तम् । ²³यस्तस्मिन्नेति बृहस्पतेरेकादशर्चं सूक्तम् । शुक्रन्ते अन्यदिति शुक्रस्य चतुर्कं सूक्तम् । आपो हि प्लेति शनैश्चरस्य नवर्चं सूक्तम् । कया नध्वत इति राहोः

1 I. O. and A गायत्रिणेति	14 I. O. क्लृप्तं
2 I. O. उन्वयामीति and A उन्वयामिति	15 A omits it
3 I. O. and A उदिष्टुदिहीति	16 I. O. क्लृप्तं, A भूनमिति
4 I. O. नभिरिति, A आविद्युन्मद्भिरिति	17 A मिसोपरिमर्शं for the bracketed portion
5 I. O. इहृत्तास, A इहृत्तास	18 I. O. चिकित्, A चिचिति
6 I. O. व्यासमन्यव	19 I. O. समिधाग्निं
7 I. O. ध्वज, A सन्व	20 I. O. दुवस्यते इति । अङ्गारकस्य, A वनस्पते इत्यङ्गारकस्य
8 I. O. विष्णो इति, A विष्णोरिति	21 A विंशतृचं
9 I. O. नस्तोक	22 I. O. उद् बुध्यध्वमिति, A उद् बुध्यध्वमिति
10 I. O. श्री	23 A यस्तस्मिन्नेति, I. O. पयस्तस्मिन्नेति
11 I. O. and A अयं	
12 I. O. स्वधितिरिति, A स्वधितिरिति	
13 I. O. मोदकामसो वनस्पतोनिति A सोमकामसो वनस्पतेरिति	

पञ्चदशर्चं सूक्तम् । युञ्जन्ति ब्रध्नमिति केतोर्दशर्चं सूक्तम् । इन्द्रमिन्द्राधिपति इति इन्द्रस्य दशर्चं सूक्तम् । ²[अग्निः सप्तमिति] अग्नेः सप्तर्चं सूक्तम् । ³परेयिवांसमिति यमस्य षोडशर्चं सूक्तम् । ⁴यस्यामितानीति निऋतेर्दशर्चं सूक्तम् । ⁵[मो षु] वरुणस्य वरुणस्य पञ्चर्चं सूक्तम् । वात आ वात्विति वातस्य ⁷न्यृचं सूक्तम् । कुबिदङ्ग⁸ नमसा य इति सोमस्य सप्तर्चं सूक्तम् । ⁹आ नो भद्रा इति ¹⁰महेशानस्य दशर्चं सूक्तम् ।] ¹¹स्वप्रः स्वप्राधिकरण ¹²[इत्यनन्तस्य पञ्चर्चं सूक्तम् । ऋजु¹³रिच्छंस इति ब्रह्मणश्चतुष्कं सूक्तम् । ¹⁴जगृभूमा त] इति वसूनामष्टर्चं सूक्तम् । इमा गिर आदित्येभ्य इत्यादित्यानां सप्तदशर्चं सूक्तम् । मरुतो ¹⁵[यस्य हि] क्षये इति ¹⁶मरुतां दशर्चं सूक्तम् । ऋजुरि¹⁷च्छंस इति ब्रह्मणश्चतुष्कं सूक्तम् । सहस्रशीर्षा पुरुष इत्यच्युतस्य षोडशर्चं सूक्तम् । आ ¹⁸ते पितरि- तीशस्य ¹⁹पञ्चदशर्चं सूक्तम् । चित्रं देवानामित्यर्कस्य ²⁰षडृचं सूक्तम् । ²¹[अजन्ति त्वामध्वर] इति वनस्पतेरेका²²दशर्चं सूक्तम् ।

यजुर्वेदे—आशुः शिशान दति ²³शाकं सूक्तम् । ²⁴अस्याजरास हव्याग्नेयं सूक्तम् । ²⁵अषाढमिति सौम्यं सूक्तम् । ²⁶रुद्राध्यायरूपं रौद्रं सूक्तम् । सहस्रशीर्षेति वैष्णवं सूक्तम् । [सामवेदे तु सूक्तानि न सन्त्येव]²⁷ ।

- 1 Both I. O. and A. ०सिद्धाधिपति
- 2 A. अग्निरिति
- 3 I. O. परेयिवांसमिति. A. परेपितर-मिति
- 4 I. O. षोडश
- 5 A. यस्यामितानीति
- 6 I. O. मोषु, A. गोष
- 7 A. षट्
- 8 I. O. कुबिदङ्ग, A. कुबिदङ्ग
- 9 I. O. सप्तर्चं सूक्तं for the bracketed portion
- 10 A. महेशानस्य
- 11 A. स्वप्रः स्वप्राधिकरण and I. O. omits स्वप्रः
- 12 A. omits the bracketed portion
- 13 I. O. ०विष्णुस
- 14 I. O. जगृभूमा न
- 15 A. यस्याहि and I. O. यस्याहं

- 16 I. O. वायोर्दशर्चं
- 17 I. O. ०विष्णुस, A. ०विष्णुस
- 18 I. O. तो
- 19 A. षडृचस्य before this
- 20 A. षडृचं
- 21 A. omits the bracketed portion
- 22 I. O. ०कविशतृचं
- 23 A. शाकं
- 24 I. O. अस्याजरास, A. अस्य-जरास
- 25 I. O. अषाढमिति, A. अषाढ इति
- 26 A. रुद्राध्यायरूपं
- 27 A. सामवेदे प्रकाशशिशान इति ब्रह्मणमिति षोडशर्चं सूक्तं सौम्यम् । वैष्णवी संहिता विष्णुसूक्तम् । रुद्रसंहिता रौद्रं सूक्तम् ।

अथर्ववेदे—^१गणपते गणपतिमिति विनायकसूक्तम् । ^२यद्राजानमिति सोमसूक्तम् । त्वया ^३मन्य इति भोमसूक्तम् । ^४दर्शोऽसीति ^५बुधसूक्तमेकैर्चम्^६ । ^७यामाहुतिमिति बृहस्पतिसूक्तम् । येना^८वपदिति शुक्रसूक्तम् । सहस्रबाहुरिति शनैश्वरसूक्तम् । ^९[राहु राजानमिति] राहोरेकैर्चं सूक्तम् । ^{१०}[केतुं कृणवन्निति] ^{११}[केतोरेकैर्चं सूक्तम् ।] ^{१२}इन्द्रो ^{१३}जयातीति इन्द्रसूक्तम् । अग्ने^{१४}मन्व इति अग्निसूक्तम् । ^{१५}यमस्य ^{१६}लोकादिति यमसूक्तम् । अपेत एत्विति निर्ऋतिसूक्तम् । उदुत्तमं वरुणेति वरुणसूक्तमेकैर्चम् । वायोः सवितुरिति वायुसूक्तम् । आ प्यायस्वेति सोमसूक्तम् । यो^{१७}[अम्रो रुद्र इती]शानसूक्तम् । नमोऽस्तु संप्रेभ्य इत्यनन्तसूक्तम् । ^{१८}ब्रह्मज्येष्ठा इति ब्रह्मसूक्तम् । अस्मिन्वसु वसव इति वसूनां सूक्तम् । ^{१९}[आयं गौरित्यादित्यानां] सूक्तम् । मरुतां ^{२०}मन्व इति मरुतां सूक्तम् । ब्रह्म ^{२१}जज्ञानमिति क्षौद्रं ब्रह्मसूक्तम् । ^{२२}उरु विष्णो इत्यच्युतस्य^{२३} सूक्तमेकैर्चम् । ^{२४}[भवाशर्वो मन्वे वामितोशसूक्तम् ।] यस्येदमा ^{२५}रज इत्यर्कसूक्तम् । ^{२६}ध्रुवस्तिष्ठेति वनस्पतिसूक्तम् ।

एवं सूक्तजपानन्तरं सर्वैर्त्विजो ^{२७}[यथायथं] हामशेषं समापयेयुः । ततो गुरुः कृत-

1 I. O. omits it	16 I. O. लोका इति ; A लोक इति
2 A यद्राजानमिति	17 I. O. रुद्रो अयाविति and A रुद्रा अयाविति
3 I. O. मन्यो ; A मान्या	18 I. O. ब्रह्मज्येष्ठा, A ब्रह्मा०
4 A यज्ञोसीति	19 I. O. आयजोर्गौरित्यादित्यानां and A आयजोर्गौरित्यादित्यानां
5 A omits the bracketed portion here and reads some portion of it a little below.	20 I. O. मर्य ; A मग्नि
6 I. O. बुधसूक्तं	21 Both I. O. and A यज्ञानमिति
7 I. O. आहुतिमिति	22 I. O. तवो ; A उरो
8 I. O. वपदिति	23 A इत्यच्युत
9 I. O. राजानमि	24 I. O. भवकेष्टवो मनवेवाहुनि ईशसूक्तं and A भवाकष्टाट्वो मनवेवाहुमिति इशसूक्तं for the bracketed portion
10 I. O. omits the bracketed portion	25 Both I. O. and A रुज
11 I. O. omits the bracketed portion	26 I. O. ध्रुव०
12 A इन्द्र	27 A यथायथं
13 Both I. O. and A यजातीति	
14 I. O. सुंन्व,	
15 A यम	

नित्ययजमानसहितः^१ पुष्पधूपौ माषभक्तवादाय, तूर्येषु नदत्सु मण्डपाद् बहिर्निर्गल्य, स्वस्व-
दिक्कमेण इन्द्रादिलोकपालान् प्रत्येक^२मेह्येहीत्यायुक्तमन्त्रैरावाह्य, आवाहनानन्तरमेव ^३ॐ
इन्द्राय नम इत्यादि-प्रणवादिनमोऽन्तस्वनाममन्त्रैः प्रत्येकं सम्पूज्य, तथैव प्रत्येकं वलिं दद्यात् ।

^४ततः शुचिस्थाने मण्डलिकाः कृत्वा, लैलोक्ये यानि ^५भूतानीत्यादीनि पठित्वा,
त्रैलोक्यस्थेभ्यः “[स्थावरेभ्यो भूतेभ्यो] नमः, “[लैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः],
ब्रह्मणे नमः, विष्णवे नमः, शिवाय नमः, देवेभ्यो नमः, दानवेभ्यो नमः, गन्धर्वेभ्यो नमः,
यक्षेभ्यो नमः, राक्षसेभ्यो नमः, पन्नगेभ्यो नमः, ऋषिभ्यो नमः, मनुभ्यो नमः, देवमातृभ्यो
नमः, इति प्रत्येकं सम्पूज्य, माषभक्तवलिं दद्यात् ।

^६ततः ऋत्विग्भ्यो हैमकुण्डलसूतकटकाङ्गुरीयकाणि ^७विचित्राणि वासांसि शय्याः, एकं
त्रिगुणं देवाच्च ^{१०} ^{११}द्विगुणद्वयघटितां कुण्डलादिसामग्रीं, द्विगुणं वस्त्रं, द्विगुणद्वयकृताश्च ^{१२}
शय्यां गुरवे दद्यात् । तद् यथा—^३ अयामुक्तामुकसगोत्रेभ्यः अमुकामुकवेदामुकशखा-
ध्यायिभ्यः अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं कृतैतदधिवासनकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणां यथायथमेतानि
हैमकुण्डलयुग^{१३}-यज्ञोपवीत-कटकाङ्गुरीयकाणि, ^{१४}[एतानि विचित्र]-वस्त्राणि, एताश्च शय्या
ददानि । ब्राह्मणाः स्वस्तीति ब्रूयुः । ततः प्रथमलिखितकमेण ब्राह्मणतयं पुण्याहादिवाचनं
कारयेत् ।

एतदपि ऋत्विगुपवेशनादि—मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म सर्वमहादानसाधारणम् । ततः
ऋत्विजो मङ्गलगोतवाय^{१५}-घोषेषु सत्सु ^{१६}स्वस्वकुण्डसमोपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं
स्नापयेयुः ।

ततो यजमानः^{१७}शुक्लमाल्यवस्त्रधरः पुष्पाञ्जलिमादाय तुलां विः प्रदक्षिणीकृत्य, नमस्त

1 I. O. कृतनित्ययजमानसहित A
कृतनित्यो यजमानसहितं

2 I. O. “मन्त्रेहीत्यादाक्त” and A
“मिन्द्रादाक्त”

3 I. O. omits ॐ

4 Both I. O. and A अतः

5 Both I. O. and A भूतानि
इत्यादि

6 A स्थानेभ्यो

7 I. O. omits the bracke-
ted portion, A त्रैलोक्यस्थेभ्यो
भूतेभ्यो नमः

8 A अतः अविच्छाता

9 A चित्राणि

10 A omits च

11 A वदति for दि

12 A ०क्तं

13 A ०युत

14 I. O. च चित

15 I. O. adds गीत here

16 I. O. कुम्भ and A सुम्भकुण्ड
for स्वस्वकुण्ड

17 A adds शुद्धमालाः after यजमानः

इत्यादिभिरस्मात् ¹[संसारसागरादिलिखन्त-]मन्त्रैरामन्त्र्य, पुष्पाञ्जलिनार्चयेत् । ततः पुनरपि तुलां प्रदक्षिणोक्त्य, खड्गचर्म²-कवचधरो ³धृतसर्वालङ्कारो ⁴वामदक्षिणकमेण करद्वय-धृत⁵[हैमधर्मराजसूर्यप्रतिमः उत्तरभागे तुलामारुह्य], पूर्वस्थापितहरिप्रतिमामुखं पश्यन् तिष्ठेत् । तत ऋत्विजो दक्षिणतुलाभागे सुवर्णमुत्कृष्टं यजमानसाम्यादधिकं यथा भवति तथा दद्युः । पुष्टिकामस्तु तथाधिकं दापयेत्, ⁶यथा सुवर्णाधारस्य भूमिस्पर्शो भवति ।

ततस्तत्रैव क्षणं स्थित्वा, नमस्त इत्यादि मन्त्रद्वयं ⁷[पठेत् । ततोऽवतीर्य, आत्मतुलितं सुवर्णं गुर्वृत्तिकप्रमुखनानाब्राह्मणेभ्यः] उत्सृज्य दद्यात् । तदयथा—ॐ अथ यथासम्भव-गोत्रनामभ्यो ⁸गुर्वृत्तिकप्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्त-⁹तुलापुरुषदानफलप्राप्तिकामोऽहम् एतदुपकल्पितोपकरणालङ्कारसहितस्वशरीरतुलितं पञ्चवर्णवितानसहितं साधिकमति-¹⁰[निर्मलं¹¹ काञ्चनं ददानि । गुर्वृत्विजः स्वस्त्युक्ता, सावित्रीं पठित्वा, सुवर्णमिदमग्निदैवतमित्युक्ता,]¹² यथाशाखं कामस्तुतिं ¹³पठेयुः ।

ततो गुर्वृत्विग्भ्यो ग्रामं रत्नानि च दक्षिणां दद्यात् । तदयथा—ॐ ¹⁴अयामुका-मुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाभ्याग्निभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं कृतैतद्दान-कर्मप्रतिग्रहं ¹⁵दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि च¹⁶ रत्नानि ददानि । प्रतिप्रहीतारः स्वस्त्युक्ता स्वं स्वं सुवर्णभागं प्रत्येकं स्पृशेयुः । वितानञ्च वाक्यमन्तरेण गुरवे प्रतिपादनीयं, गुर्वृत्तिकप्रमुखब्राह्मणेभ्यस्तद्दानासम्भवात् । एवं गुर्वृत्तिकप्रमुखब्राह्मणेभ्यः महादानेषु सर्वेषु बोद्धव्यम् । यद्वा आत्मतुलितसुवर्णस्यार्द्धं गुरवे अपरमर्द्धमृत्विग्भ्यश्च¹⁷ दद्यात् । तत्र दानवाक्ये—ॐ अयामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-¹⁸वेदामुकामुकशाखाभ्याग्निभ्योऽमुकामुकदेव-शर्मभ्यो युष्मभ्यं मत्स्यपुराणोक्तभाग-¹⁹व्यवस्थया फलपुष्पोपशोभितपञ्चवर्णवितानकसहित-मिति च ²⁰विशेषः ।

1 A संसारादिपर्यायं	11 I. O. निर्मितं
2 I. O. कृताइन for कवच	12 A omits the bracketed portion
3 A व्रतमञ्ज्वाङ्गलङ्कार	13 A पठेत्
4 Both I. O. and A omit वाम	14 A अयामुकशाखाभ्याग्निभ्योऽमुकदेव-शर्मभ्यो
5 A हैमतुलासमारुह्य for the bracketed portion	15 A दक्षिणामिदं योग्या
6 A यथा	16 A omits च
7 A पठित्वा only for the bracketed portion	17 I. O. omits च
8 A सर्व्वेत्तिक०	18 A वेदशाखाभ्याग्निभ्यो
9 A omits तुला	19 I. O. omits भाग
10 I. O. साधिकमभि ; A साधिकमिति	20 A शेषः

ततो जापकेभ्यो दक्षिणां दद्यात् । ¹ॐ अयामुकामुकसगोत्रेभ्यः अमुकामुकवेदामुकामुक-
शाखाध्यायिभ्यः अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं कृतैतच्छान्तिकाध्यायजपकर्मप्रतिप्रार्थं दक्षिणा-
मेतत् काश्चनं ददानि । जापकाः स्वस्तीति वदेयुः² । ततो यथासम्भवं दानसमयोप³-स्थितान्
दीनानाथांश्च ⁴‘तण्डुलकपर्दकादिभिस्तर्पयेत् । ततः ⁵‘पूर्ववद् ब्राह्मणत्रयं पुण्याहादिवाचनं
कारयेत् । ततः शीघ्रं तत् सुवर्णं यथायथं ⁶‘विभज्य दद्यात् । ⁷‘[अत्र च दानवाक्ये] अमुक-
देशे अमुककाले इत्युक्त-⁸ [तत्तन्निमित्तोल्लेखः कर्तव्यः । एवञ्चावर्ता⁹न्तरेष्वपि यत्र देश-
कालविशेषभूतिरस्ति, तत्रा-¹⁰मुकदेशे अमुककाले इति ¹¹तदुल्लेखः करणीयः ।

इति तुलापुरुषमहादानं समाप्तम् ।]

1 A omits ॐ

2 A वदेत्

3 A स्थित

4 I. O. तद्वाच्य for तण्डुल

5 A पूर्ववत्

6 Both I. O. and A omit it

7 I. O. अत्र दाने वाक्ये and A
तत्र दानवाक्ये

8 A मिति only for the bracke-
ted portion

9 I. O. नौ for तौ

10 I. O. omits अमुकदेशे

11 I. O. उल्लेखः

तथा हिरण्यगर्भमहादानम् । (मत्स्यपुराणम्—२.५ अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।

नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महापातकनाशनम् ॥१॥

पुरयं दिनमथासाय तुलापुरुषदानवत् ।

ऋत्विग्ग्रण्डपसम्भार भूषणाच्छादनादिकम् ॥२॥

कुर्यादुपोषितस्तद्रत्नलोकेशावाहनं बुधः ।

पुरयाहवाचनं कृत्वा तद्वत् कृत्वाधिवासनम् ॥३॥

तद्वदुपोषितः—तुलापुरुषवद् गुर्वृत्विग् जापकैः सह कृतोपवासो यजमान इत्यर्थः ।

ब्राह्मणं ^२रचयेत् कुराडं तपनीयमयं शुभम् ।

द्रासमत्य-^१कुलोच्छ्रायं हेमपङ्कज-^४गर्भवत् ॥४॥

हेमपङ्कजगर्भवदिति मध्यस्थापितसौवर्णपद्ममित्यर्थः ।

विभागहीन-^३[विस्तारमाज्य]-क्षीराभिपूरितम् ।

दशास्त्राणि सरत्नानि दातुं “ [सूचीं तथैव] च ॥५॥

अभिपूरितम् एकदेशपूरितम्, ‘अभिरभागे’ (१।४।६१) इति पाणिनिस्तुल एवाभिश्चदस्यै-
कदेश-^७वाचित्वेन प्रमिदत्वात् । दशास्त्राणि [अस्त्राणोव अस्त्राणि प्रधानफलसाधनानीत्यर्थः] ^८

हेमनालं ^९सपिटकं बहिरादित्यसंयुतम् ।

तथैवा^{१०}वरणं नाभेरुपवीतस्य काञ्चनम् ॥६॥

[पिटकं जातकोपवेशनार्थं पट्टकम्] ^{११} । नाभेरावरणं—नाभ्याच्छादनार्थं
सुवर्णपत्रकृतं ^{१२} वस्त्राकारम् ।

पार्श्वतः स्थापयेत्तद्वदेमदण्डकमण्डलुम् ।

पद्माकारं पिधानं स्यात् समन्तादहुलाधिकम् ॥७॥

1 A omits महा

2 I. O. आरयेत्

3 A omits इय

4 I. O. adds गडभंज before
गर्भवत्

5 A विमाद्य

6 A अविस्तार्यैव

7 A वाचित्वेन

8 A अस्त्राणि अनीकास्त्राणि प्रधाना-
नीत्यर्थः, I. O. अस्त्राणोव द्वास्त्राणि
प्रधानानीत्यर्थः

9 A सपिटकं

10 I. O. वरणाङ्गाभे.

11 A पिटकं स्वरूपेण for the brac-
keted portion

12 I. O. कृत

मुक्तावलीसमोपेतं पद्मरागदलान्वितम् ।

तिलद्रोणोपरिगतं वेदमध्ये ततोऽर्चयेत् ॥८॥

अनेन ^१पिधानेन अनुष्ठानकाले गर्भमुखाच्छादनं कर्तव्यम्, अन्यत्र तद्विनियोगाश्रयणात् ।

पद्मरागदलान्वितम् उत्कृष्ट-^२माणिक्यखण्डान्वितम् ।

ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोष-^३रवेण च ।

सर्वोषधुदक-^४स्नानस्नानपितो वेदपुङ्गवैः ॥९॥

सर्वोषधुदकमिति ^५कुण्डसमीपस्थकुम्भजलव्यतिरिक्तं सर्वोषधिमिश्रितं जलं, कुण्ड-
समीपस्थ^६कुम्भजलविनियोगस्याग्रे 'चतुर्भिः कलसै'रित्यादिना^७ वक्ष्यमाणत्वात् ।

शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः ।

^८[इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥१०॥

नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।

सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्धात्रे नमो नमः] ॥११॥

भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिताः ।

ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे ॥१२॥

नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय^९ ।

नमो हिरण्यगर्भाय ^{१०}गर्भे यस्य ^{११}[पितामहः ॥१३॥

यतस्त्वं ^{१२}सर्वभूतात्मा भूते भूते] व्यवस्थितः ।

तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥१४॥

^{१३}एवमामन्त्रय तन्मध्यमाविश्यास्त उदङ्मुखः ।

मुष्टिभ्यां परिसंगृह्य धर्मराजचतुर्मुखं ।

जानुमध्ये शिरः कृत्वा ^{१४}तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकम् ॥१५॥

1 I. O. च विधानेन ; A विधानेन

2 I. O. omits कृष्ट

3 I. O. वक्षेन

4 I. O. स्नानस्नानपिते ; A स्नाने
स्नानपितो

5 A कुण्डलं

6 I. O. कुण्ड

7 I. O. omits ना

8 A omits the bracketed por-
tion.

9 Both I. O. and A भुवनाश्रयः

10 I. O. ब्रह्मालोक

11 A omits the bracketed por-
tion

12 I. O. नरभूतात्मा

13 I. O. एवमासङ्ग

14 A तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकं, I. O. वेष्टे-
दुच्छ्वासपञ्चकं

गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ।

कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ॥१६॥

[तत्तत्संस्कारानुष्ठानाभिधानं कृत्वा तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयुरित्यर्थः ।

गौतमङ्गलघोषेण गुरुकृत्यापयेत्ततः ।]^३

जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडश चापराः ॥१७॥

अत्रापि तत्तत्संस्काराभिधानं पूर्वकप्रधानमन्त्रपाठो बोद्धव्यः, संस्काराणां तदानीं^४ करणासम्भवात् ।

‘सूच्यादिकश्च गुरवे दत्त्वा मन्त्रमिमं पठेत्’ ।

नमो हिरण्यगर्भाय ^५[ब्रह्मगर्भाय वै नमः ।

चराचरस्य जगतो गृहभूताय] वै नमः ॥१८॥

माताहं जनितः^६ पूर्वं मर्त्यधर्माभरोत्तम^७ ।

त्वद्गर्भसम्भवा^८ देव दिव्यदेहो भवाम्यहम् ॥१९॥

चतुर्भिः कलसर्भुयस्ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ।

खानं कुर्युः प्रसन्नाङ्गाः^{१२} सर्वाभरणभूषिताः ॥२०॥

कलसैरिति होमकुण्डसमीपस्थैः । कुर्युः कारयेयुः ।

^{११}‘देवस्य त्वेतिमन्त्रेण स्थितस्य कनकासने ।

अथ जातस्य तेऽङ्गानि ^{१३}‘अभिषेक्ष्यामहे वयम् ।

दिव्येनानेन वपुषा [चिरं जीव]^{१५} सुखी भव ॥२१॥

कनकासने स्थितस्य ^{१६}‘कनकमयामनोपविष्टस्य । ^{१७}‘देवस्य त्वेति मन्त्रेण, ‘अथ जातस्य तेऽङ्गानि’ इत्यादि-^{१८}‘पुराणमन्त्रेण च जपनं कारयेयुः ।

1 I, O. संख्याचा for संस्कारा

2 I, O. पठेदित्यर्थः

3 A the bracketed portion as तत्तत्संस्कारान् कन्यामुत्थाय यवतः

4 A ०षान०

5 I, O. तदानीं

6 A मातृयादिकञ्च

7 A जपेत्

8 A the bracketed portion as गर्भभूताय

9 A जनितं

10 A नरोत्तमः and I, O. नरोत्तमाः for ०मरोत्तम

11 A ०देव for ०ईव

12 B and I, O. प्रसन्नाङ्गं

13 A देवस्य

14 I, O. अभिषेक्ष्यामहे

15 I, O. चिरञ्जीव for the bracketed portion

16 A कनकासनो०

17 A omits it

18 I, O. ०पूरण०

ततो हिरण्यगर्भं ¹तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः ।

ते पूज्याः सर्वभावेन ²बहवो वा तदाज्ञया ॥२२॥

³ततोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ।

पादुकोपानहौ छलं चामरासनभाजनम् ।

उपकरणमित्युपकरणत्वेन गुरवे देयमित्यर्थः ।

ग्रामं वा विषयं वापि यदन्य⁴द्व्यितं भवेत् ॥२३॥

अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत् ।

हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते ॥२४॥

⁵पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ।

कल्पकोटिशतं यावद् ब्रह्मलोके महीयते ॥२५॥

कलिकलुष⁶-विमुक्तः पूजितः सिद्धसङ्घ⁷-

रमरचमरमालावीज्यमानोऽप्सरोभिः ।

पितृशतमथ बन्धून् पुत्र⁸पौत्राननेका-

नपि नरक⁹-निमग्नस्तारयेदेक एव ॥२६॥

इति पठति ¹⁰[य इत्थं] ¹¹यः श्रणोतीह सम्यग्-

मधुरिपुपुर-¹²लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धैः ।

मतिमपि च जनानां¹³ यो ददाति प्रियार्थं¹⁴

विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोघम् ॥२७॥

प्रयोगः

अथ यजमानः¹⁵ समुत्पन्नहिरण्यगर्भमहादानदानेच्छः¹⁶ तुलापुरुषमहादानलिखितं¹⁷
खड्गचर्म¹⁸-मयडालसन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमासहित-सालङ्कार-तुला-वामहस्तग्राह्यसूर्यप्रति

1 A omits it

bracketed portion

2 Corrected from M. P. and
I. O. A बहुभ्यो

10 A omits it

11 A ०पुरा०

3 A ततोपकरण

12 A जनाना

4 A भूषितं for द्यित

13 I. O. यजमान

5 A दूरेषु

14 A ०महादानेषु

6 A ०कलुष०

15 A ०लिखित

7 A ०पौत्रान्धिकान्पि

16 I. O. ०मयादृज० and A
०मयातन० for ०मयादृज०

8 A ०निमग्नस्तारकोदक

9 Corrected from M. P. I. O.

इत्थं and A यद् for the

मा-बहिःसर्वसम्भारम्, अधिकत्वेनाभिमत¹-शुद्धसुवर्णघटितं स्वाङ्गुलेन ²द्वासप्तत्यङ्गुलो-
च्छ्रायमुपयधोऽष्टचत्वारिंशदङ्गुलविस्तारं सुदृढ³-तलकान्वितं ⁴कुण्डं, तन्मुखाच्छादनार्थं
पद्माकारं ⁵कुण्डमुखवेष्टनेनाङ्गुलाधिकमुत्कृष्टमाणिक्यभूषितं ⁶मुक्तास्रग्विभूषितं सौवर्णं
पिधानं, कुण्डगर्भस्थापनार्थमभिमतपरिमाणसुवर्णघटितं पद्मं, कुण्डपूरणार्थं घृतं क्षीरम्⁷,
कुण्डपाश्वर्-⁸स्थापनार्थमभिमतसुवर्णघटित-¹⁰[दात्र-सूची]-¹¹[कुश नाल]-कण्डोलिकाः,
सौवर्णं-¹²पत्तोत्खाटितादित्यप्रतिमां, ¹³'नाभ्याच्छादनार्थं' ¹⁴'[सौवर्णपत्र-¹⁵रचितवस्त्राकारं,
सौवर्णं यज्ञोपवीतं, दण्डं, कमण्डलुं, दात्रायलङ्करणार्थं रत्नानि च, कुण्डाधःस्थापनार्थं तिल-
द्रोणं यजमानप्रथमन्नानार्थं तीर्थजलं सर्वोषधिष्व, वामकरधारणार्थं] हैर्मि¹⁶ चतुर्मुखब्रह्म-
प्रतिमां¹⁷, गुरुदक्षिणार्थं काष्ठपादुकायुगोपानद्युग्-¹⁸'च्छत्रचामरासनभाजनानि चोत्पादयेत् ।
ततस्तुलापुरुषोक्त-¹⁹समयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुरुत्विग् जापकास्तुलापुरुषं²⁰-वद्-
विष्यभोजनादिकं कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने ²¹हिरण्य-गर्भपदं प्रक्षिप्य
यथायथं निवेदनं सङ्कल्पश्च कुर्युः । अपरदिने च²² यजमानस्तुलापुरुष-²³[वद्-गोविन्दा]-
द्याराधनादिमधुपर्कदानान्तं कर्म²⁴ गोविन्दाद्यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-²⁵-दानसङ्कल्प-पुरयाहादि-
वाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यगर्भपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुरुत्विग्-
²⁶[यजमानजापका उपवसेयुः । अपरदिने] च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदभिस्थापनादि मध्य-
ब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः । एवम् मध्यब्राह्मण-²⁷वाचनान्तं कर्म तुलापुरुष-

- 1 I. O. and A स्तदन् for यद्
- 2 A द्वासप्तत्यङ्गुलो.
- 3 I. O. °तलकान्वितं, A °तलिका-
न्वितं
- 4 A omits it
- 5 A कुण्ड
- 6 A omits it
- 7 A सौवर्णं
- 8 A क्षीरं जरसामग्रीञ्च, B क्षीरा-
र्जनसामग्री, I. O., क्षीरार्जनसामगाश्च
- 9 A कुण्डपाश्व
- 10 A दात्रवशीचि for the bracketed
portion
- 11 I. O., कुशनाल and A कलम
for the bracketed portion
- 12 Both I. O. and A °वटिता°
- 13 I. O., नाभ्याच्छादनार्थं

- 14 A omits the bracketed por-
tion
- 15 I. O. पात्र for पत्र
- 16 A क्षेमां, I. O., क्षेम
- 17 I. O., °प्रतिमा
- 18 I. O., °पानद्युग्, A °पानद्व°
- 19 A °समानानावा° for °समयाना°
- 20 A °पुरुषा°
- 21 A हिरण्यगर्भं
- 22 I. O. omits it
- 23 A वद्गोविन्दा for the bracketed
portion
- 24 Both I. O. and A omit it
- 25 A °जापकं
- 26 A यजमानाद्यपरे for the brac-
keted portion
- 27 A °वाचनान्तं

^१प्रोक्तमनुसन्धानानुप्रातव्यम् । ^२तत ऋत्विजः ^३सपिधानं हेम -^४कुण्डमानीय प्रधान-
वेदिकायां लिखितचक्रोपरि ^५तिलद्रोणं विकीर्य ^६[तत्वारोपयेयुः] । ^७[कुण्डमध्ये हैमं पद्मं
निधाय] ^८[यजमानोपवेशनयोग्यं यथा भवति, तथा कुण्डं धृतक्षीराभ्यां पूरयेयुः । कुण्ड-
पार्श्वतश्च^९ हैमानभिमतरन्नयुता^{१०}[न दात-]सूची-नाल-पिटक-बर्हि-रादित्यप्रतिमा-
^{११}नाभ्यावरण-यज्ञोपवीत-दण्डकमण्डलून् संस्थापयेयुः ।] ततो यजमानं स्वस्ववेदस्थाभि-
षेक-^{१२} मन्त्रैः सर्वौषधिमिश्रजलेन^{१३}क्षपयेयुः । तदा च मङ्गल-^{१४}[तुर्यवन्दि-]घोषान्
कारयेयुः ।

^{१५}[ततो यजमानः] शुक्रमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय 'नमो हिरण्य-
गर्भाये'त्यादि — 'दुःखसंसारसागरा'दित्यन्त-^{१६}मन्त्रैर्हिरण्यगर्भमामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिना चयेत् ।
ततो दक्षिणकमेण हस्तद्वय-^{१७}धृतहैमधर्मराज-^{१८}चतुर्मुखप्रतिमो ^{१९}हिरण्यगर्भमध्यं प्रविश्योद-
म्बुख उपविश्य जानुमध्यापितशिरा^{२०} ^{२१}उच्छ्वासपञ्चकं यावत्तिष्ठेत् । तदा च^{२२} ब्राह्मणाः
पिधानेन ^{२३}कुण्डमाच्छाद्य हिरण्यगर्भस्य गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनसंस्कारानभिध्याय^{२४}
स्वस्वगृह्योक्तांस्तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयुः । ततो गुरुमङ्गलतूर्यगोतवन्दिघोषेषु सत्सु
^{२५}हिरण्यगर्भस्थं यजमानं करे ^{२६}विधृत्योत्थापयेत् । तत ^{२७}[ऋत्विजो हिरण्यगर्भा-
न्निर्गतस्य] यजमानस्य संस्कारार्थं स्वस्वगृह्यविहितान् जातकर्मादिषोडशसंस्कारानभिध्याय
तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयुः ।

- 1 A. ० गन्ध०
- 2 A तत्र
- 3 A. सपिधादान
- 4 A कुण्डमानीय
- 5 A तिलाद्रोणं
- 6 A तत्र for the bracketed portion
- 7 I. O. omits the bracketed portion. A गुहृत्विग् for it
- 8 I. O. omits the bracketed portion
- 9 A कुण्डपार्श्वतः
- 10 A द्मात्र for the bracketed portion
- 11 A. मासादवरण
- 12 Both I. O. and A. omit चक
- 13 I. O. ० जलकुम्भाचतुष्टयेन

- 14 A पृष्ठवद् for the bracketed portion
- 15 A ततश्च
- 16 A सागरेत्यादि०
- 17 I. O. ० इयं
- 18 I. O. ० हिरण्यगर्भप्रतिमो, A चतुर्मुखप्रतिमा
- 19 A हिरण्यमध्यं
- 20 I. O. ० शिर
- 21 I. O. उच्छ्वास०, A उच्छ्वास०
- 22 I. O. ब्राच after this
- 23 I. O. कुम्भ०
- 24 A omits ध्याय
- 25 A हिरण्यस्य
- 26 A विधृत्योत्थापयेत्
- 27 A reads the bracketed portion as ऋत्विक्हिरण्यगर्भाभितस्तस्य

संस्काराश्च षोडश ऋग्वेदे—जातकर्म नामकरणं निष्कमणम् अन्नप्राशनं चूडाकरणम् उपनयनं क्षीणि वेदव्रतानि स्नानं विवाहः देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणां पञ्चमहायज्ञाः । यजुर्वेदे तु नामकरणं नास्ति, 'चत्वारि वेदव्रतानीति' विशेषः । सामवेदे नामकरणमस्ति, अन्नप्राशनं 'नास्तीति यजुर्वेदाद्विशेषः । अथर्ववेदे—जातकर्म निष्कमणम् अन्नप्राशनं गोदानम् उपनयनं सावित्रीव्रतं 'वेदव्रतं सावित्रीव्रतविसर्जनं' 'वेदव्रतविसर्जनं समावर्तनं विवाहः पञ्चमहायज्ञाश्चेति ।

ततो यजमानः पूर्वोक्तं दातादिकं गुरवे प्रतिपादयेत् । ततो 'नमो हिरण्यगर्भाय' 'ब्रह्मगर्भाय वै नमः' इत्यादि मन्त्रद्वयं जपेत् । तत ऋत्विजोऽष्टौ वरणादिलब्धा-
नङ्कारैरलङ्कृताः कनकमयासनोपविष्टं यजमानं 'देवस्य त्वे'ति वेदचतुष्टयस्थमन्त्रेण 'अथ जातस्य तेऽज्ञानो'त्यादिना च पुराणमन्त्रेण कण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्नपयेयुः ।

ततो यजमानः शुक्रमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारो गुरूर्त्विक्प्रमुखनानाव्राह्मणेभ्यो हिरण्य-^{१०}'गर्भमुत्सृज्य दद्यात् । तद्यथा—^{१०}अथ यथासम्भवगोलनामभ्यो गुरूर्त्विक्-
प्रमुखव्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्तहिरण्यगर्भ-^{११}'महादानदानफलप्राप्तिकामोऽहमेत'^{१२} हिरण्य-
गर्भ'^{१३} ददानि । प्रतिप्रहातारः स्वस्तात्युक्ता सावित्रीं पठित्वा हिरण्यगर्भोऽयं विष्णुदै-
वतः'^{१४} इत्युक्ता'^{१५} यथाशाखं कामस्तुतिं पठेयुः ।

ततो गुरवे पादुकोपानच्छ्रवचामरासन-^{१६}'भाजनप्रामान् दक्षिणां दद्यात् । तद्यथा—
^{१७}'अथ कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमहं दक्षिणांमेतानि पादुकोपानच्छ्रवचामरासनभाजनानि
^{१८}'इयदुत्पत्तियाग्याश्च भूमिं ददानि । स्वस्त्येति गुरुर्वदेत् ।

तत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादानम् । तद् यथा—^{१९}अथ कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं

1 A चत्वारि, F. O. रत्नानि

2 F. O. शेषः

3 A नास्ति

4 F. O. वेदव्रतं

5 F. O. इदं व्रतविसर्जनं, A omits it

6 F. O. विश्वगर्भाय, A. गर्भभूताय

7 F. O. पठेत्

8 F. O. कृष्णा for ऽष्टौ

9 A omits गर्भं

10 A omits it

11 Both F, O. and A omit महादान

12 A कामोमेत

13 A हिरण्य

14 F. O. देवतमित्युक्ता

15 F. O. omits भाजन

16 A omits it

17 A यदुत्पत्तिः

18 A ततो

19 A omits it

युष्मभ्यमहं दक्षिणा^१मियदुत्पत्तियोग्यां भूमिम् एतानि च^२ रत्नानि ददानि । स्वस्तीति प्रत्येकमृत्विजो ब्रूयुः । ततो गुर्वृत्विजः स्वं स्वं सुवर्णभागं स्पृशेयुः । यद्वा गुरवे हिरण्यगर्भस्यार्द्धम् "ऋत्विग्भ्यश्चार्द्धं दद्यात् । तल च—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-^३वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुक-^४देवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया तिलक्षोणारोपितं" फल-^५[पुष्पोपशोभितं पञ्चवर्णं]-^६वितानकसहितमिति च पूर्वदानवाक्याद्विशेषः ।

ततो यजमानस्तुलापुरुष-^७वज्रापकेभ्यो दक्षिणादानं दीनानाथादितर्पणं ब्राह्मणवाचनं "त्वरया यथायथं हिरण्यगर्भप्रतिपादनञ्च कुर्यात् ।

इति हिरण्यगर्भमहादानं समाप्तम्^{१०} ।

- 1 A °मिदं यदुत्पत्तियोग्यां
- 2 A omits it
- 3 A omits it
- 4 A omits वेदामुकामुक
- 5 L. O. omits देव
- 6 L. O. °रोपिणं

- 7 A पुष्प for the bracketed portion
- 8 A °जापकेभ्यो
- 9 A कृत्वा
- 10 L. O. omits it

तथा ब्रह्माण्डमहादानम् । (मत्स्यपुराणम्—२७६अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम् ।

^१यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् ॥१॥

पुरयं दिनमथासाय तुलापुरुषदानवत् ।

ऋत्विज्यण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

लोकेशावाहनं तद्वदधिवासनकं तथा ॥२॥

^२कुर्याद्विशपलाद्दर्द्रमासहृत्वा^३ च शक्तितः ।

शकल^४-द्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं^५ काञ्चनं बृधः ॥३॥

दिग्गजाष्टसमायुक्तं पङ्क्वेदाङ्गसमन्वितम् ।

^६लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखम् ।

शिवाच्युतार्कशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥४॥

शिवाच्युतार्कशिखरम् ऊर्ध्वभागोत्खाटितशिवाच्युतार्कमूर्तिम्^७ ।

वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम् ।

वितस्तेरङ्गुलशतं यावदायामविस्तरम् ॥५॥

वस्वादित्यमरुद्गर्भं गर्भोत्खाटितवस्वष्टक-द्वादशादित्य-सप्तमरुद्गणमूर्तिम्^८ । महा-
रत्नसमन्वितम् उत्कृष्टरत्नसमन्वितम् । वितस्तेरङ्गुलशतं यावदित्यनेन वितस्तेरारभ्याङ्गुल-
शतं यावत् स्वेच्छया दैर्घ्यविस्ताराभ्यां ब्रह्माण्डं^९ कर्तव्यमित्यर्थः ।

कौषेयवस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत् ।

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात्^{१०} परिवारयेत् ॥६॥

अष्टादश^{११}[धान्यानि प]रिभाषोक्तानि ।

पूर्वणानन्तशयनं^{१२} प्रद्युम्नं पूर्वदक्षिणे ।

प्रकृतिं दक्षिणे पार्श्वे सङ्कर्षणमतः परम् ॥७॥

1 I. O. यज्ञे

2 I. O. कुर्याद्विशपला

3 A ०साः

4 A कलसः, I. O. कलशः

5 A ब्रह्माण्ड

6 A लोकपालो

7 I. O. ०मूर्तिः, A ०मूर्ति

8 I. O. ०मूर्तिः

9 Both I. O. and A omit कर्तव्यम्

10 I. O. परिकल्पयेत्

11 A omits the bracketed portion

12 A ०यायनं

¹[अनन्तशयनं जलशायिनम् ।]

पथिमे चतुरो वेदाननिरुद्धमतः परम् ।

²[अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः]परम् ॥८॥

समन्तात् ³गुडपीठस्थानर्चयेत् काश्चनान् बुधः ।

स्थापयेद्वस्त्रसंवीतान् पूर्णकुम्भान् दशैव तु ॥९॥

काश्चनान् काश्चनपत्नोत्खाटितान् ।

दशैव धेनवो देयाः ⁴सहैमाम्बरदोहनाः ।

पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः ।

भक्ष्य-⁵भोज्यान्नदीपेक्षुफलमाल्यानुलेपनैः ॥१०॥

भक्ष्यं पिष्टकं मूलश्च, फलस्य ⁶स्वशब्दोपात्तत्वात् । ⁷एतैश्च पादुकादिभिः सहितः
तथा धेनवो देयाः पार्श्वतः स्थाप्या इत्यर्थः ।

⁸होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

इममुच्चारयेन्मन्त्रं लिधा कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥११॥

⁹होमाधिवासनान्ते इति ¹⁰पूर्वमेव देवतारोपणरूपस्याधिवासनस्योक्तत्वादिरण्यगर्भादिषु
तथा दर्शनाच्च होमं लोकपालाद्यावाहनपूजा-¹¹[पर्यन्तं समाप्याधिवासनं] देयद्रव्यस्य वेद्युप-
¹²रिस्थापनम् । ततः स्नापितो मन्त्रं पठेदिति सम्बन्धो बोद्धव्यः ।

नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्वधाम

जगत्सविवे भगवन्नमस्ते ।

¹³सप्तर्षिलोकामरभूतलेश

¹⁴गर्भेण सार्द्धं वितराभि-¹⁵रक्षाम् ॥१२॥

1 A अनन्तं शायिनं for the bracketed portion

2 I. O. अतः for the bracketed portion

3 I. O. पीठस्थानमर्चयेत्. A पीठस्थानार्चयेत्

4 I. O. सहैमाम्बरदोहनाः, A ऋत्विग्भ्यः सुरदोहनाः

5 Corrected from M. P. A. B and I. O. भोजन for भोज्यान्न

6 A मूलशब्दोपात्त इति

7 A तैश्च

8 A होमादि०

9 A होमादि०

10 A पूर्वं only

11 Both I. O. and A पर्यन्त-शय्याधिवासनं for the bracketed portion

12 A omits रि

13 Both I. O. and A सप्तर्षि-लोकामरभूतलेश

14 I. O. adds गर्भेण before this

15 A चि for भि

ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु

¹प्रयान्तु पापानि चराचराणाम् ।

²त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां

ब्रह्माण्डदोषाः प्रलयं ब्रजन्तु ॥१३॥

एवं ³प्रणम्यामरविश्वगर्भं

दद्याद्विजेभ्यो दशधा विभज्य ।

⁴भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य

समं भजेच्छेषमतः क्रमेण ॥१४॥

स्वल्पेषु होमं गुरुरेक एव

कुर्यादथैकामिविधानयुक्तया ।

स एव ⁵सम्पूज्यतमोऽल्पवित्तै-

र्यथोक्तवस्त्राभरणादिकेन ॥१५॥

स्वल्पेषु प्रचुरदानासमर्थेषु दातृषु सतसु गुरुरेक एव पूजनीयः ।

इत्थं य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्

ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम् ।

⁶निर्धुतकल्मष-विशुद्ध[तनुर्मुनारै]-

रानन्दकृत् पदमुपैति सहाप्सरोभिः⁸ ॥१६॥

सन्तारयेत् पितृपितामहपुत्रपौत्र-

¹⁰बन्धुप्रियातिथिकलत्र-¹¹शताष्टकं सः ।

ब्रह्माण्डदान-¹²शकलीकृतपातकीघ-

मानन्दयेच्च जननीकुलमप्यशेषम् ॥१७॥

इति पठति श्रणोति वा य एवं

सुरभवेनेषु गृहेषु धार्मिकाणाम् ।

1 I. O. omits it

2 A दूर्गानास्त्राहतः

3 A प्रणम्यमेवविश्वगर्भं

4 A भागद्वयं

5 A ०युष्मा

6 A पूज्यश्च तमाल्पवित्तः

7 A निर्धुतः

8 A अमरैः for the bracketed portion

9 A सहप्सरोभिः

10 A मातृः

11 A ०षट्ठाष्टकं

12 Both I. O. and A ०शकलीः

मतिमपि च ददाति ^१मोदतेऽसा-

^२वमरपतेर्भवने सहाप्सरोभिः ॥१८॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजातब्रह्माण्डमहादानदानेच्छस्तुलापुरुषमहादानलिखितं खड्गचर्ममय-
ढाल 'सन्नाह—तुलाम्थापनीयहरिप्रतिमा—^४[सालङ्कारतुला]—हस्तप्राप्त्यप्रतिमा—वहिःसर्व-
सम्भारम्, अधिकत्वेन विंशतिसंख्यपलेभ्यः ऊर्द्धं सहस्रपलावधि अभिमतकाञ्च[नघटितं]^५,
दैर्घ्यप्रस्ताराभ्यां^६ वितस्तिमारभ्याकुलशतपर्यन्तम्, सम्पुटमेलनीयखण्डद्वयरूपम्,^७ अन्तरुत्-
खाटितचतुर्मुखब्रह्म-^८वस्त्रष्टक-द्वादशादित्य-^९सप्तमरुद्राण्यप्रतिमं, वहिः स्वस्वदिकूकमोत-
खाटितैरावतादि-^{१०}दिग्गजाष्टकेन्द्रादिलोकपालप्रतिमम्, अभिमत-^{११}स्थानपङ्क्तुयत्खाटित-
शिक्ताकल्पनिरुक्तच्छन्दोज्योतिषव्याकरणरूप-वेदाङ्गषट्कप्रतिमम्, उपरिखण्डोर्द्ध-^{१२}भागोत्-
खाटित-शिवाच्युताकौमालक्ष्मीप्रतिमम्, अभ्योद्योतकृष्टरत्नखचितं ब्रह्माण्डं ; ब्रह्माण्ड-^{१३}[पूर्वादि-
दिग्गव]स्थापनार्थं काञ्चनान्तरविरचितपत्रोत्खाटित-जलशायि-प्रयुन्न-प्रकृति-सङ्कर्षण-वेदचतु-
ष्टयानिरुद्धामिवासुदेवप्रतिमाः. जलशाय्यादिप्रतिमास्थापनार्थमग्रे गुडपिण्डान्, ब्रह्माण्डा-
च्छादनार्थं कोषकारतन्तु^{१४}-निर्मितं वस्त्रं, ब्रह्माण्डस्थापनार्थं तिलद्रोणं, ब्रह्माण्ड-^{१५}पार्श्व-
स्थापनार्थमष्टादश^{१६}[धान्यानि, दश]कुम्भान्, तद्वेष्टनार्थं^{१७}दश वस्त्राणि, ब्रह्माण्डपार्श्व-^{१८}-
स्थापनार्थं दश धेनुः, तदलङ्करणार्थं दश हैमशृङ्गयुगवस्त्राणि, उपदोहनार्थं दशकांस्यपात्राणि,
ब्रह्माण्ड-^{१९}पार्श्वस्थापनार्थञ्च काष्ठमयपादुकायुगोपानद्युगच्छत्रचामरासनदर्पणपिष्टकसामग्र्यन्त्र-
सामग्री-^{२०}लुफलमूलमाल्यानुलेपनसामग्रीरुत्पादयेत् । ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य

1 I. O. omits मोदते

2 Both I. O. and A. वमरः

3 I. O. मयवेन सह तुला and मयातुल for मयढाल

4 A साला

5 I. O. omits the bracketed portion

6 A दैर्घ्यप्रस्ताराभिः

7 A. षडयम्

8 I. O. सुष्ठक and A. छ

9 I. O. omits सप्त

10 A omits दि

11 A स्थापनं

12 I. O. भागानुत्खाटित, A भागादुत्खाटित

13 A reads the bracketed portion as पूर्व दिशि

14 A न्तु for तन्तु

15 Both I. O. and A omit पार्श्व

16 A omits the bracketed portion

17 A अष्टादश

18 I. O. omits पार्श्व

19 I. O. omits पार्श्व

20 I. O. adds दीपसामग्री after this

पूर्वतरदिने यजमान-¹गुर्वृत्विग्जापकास्तुलापुरुषवद्विष्यभोजनादिकं² कृत्वा, निवेदनसङ्कल्प-
वाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने ब्रह्माण्डपदं प्रक्षिप्य यथायथं निवेदनं सङ्कल्पश्च कुर्युः । ततोऽ-
परदिने यजमानस्तुला-³पुरुषवद् गोविन्दाधाराधनादि-मधुपर्कदानान्तं⁴ कर्म⁵ गोविन्दाद्य⁶र्चन-
ब्राह्मणानुज्ञापन⁷-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-⁸वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने ब्रह्माण्डपदं
प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग् यजमानजापका उपवसेयुः । अपरदिने च कृतनित्या⁹-
स्तुलापुरुषवदभिस्थापनादि-मध्यब्राह्मणवाचनान्तं¹⁰ कर्म यथायथं¹¹ कुर्युः । एवञ्च मध्यब्राह्मण-
वाचनान्तं कर्म तुलापुरुषप्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विजः पूर्वघटितं यथोक्तं रूपं
सम्पुटमिलित-¹²शकलद्वयनिर्मितं ब्रह्माण्डमानीय, प्रधानवेषां लिखितचक्रोपरि तिलक्षोणं
विकीर्य, ¹³तदुपरि स्थापयित्वा, कौषेयवस्त्रेणाच्छाद्य, ब्रह्माण्डस्य ¹⁴सर्वपार्श्वेष्वष्टादशधान्यानि
आरोपयेयुः । ततो ब्रह्माण्डस्य पूर्वदिक्केण गुड-¹⁵पिण्डानामुपरि पूर्वोक्त-¹⁶जलशाठ्यादि-
प्रतिमाः स्थापयेयुः । गुरुश्च ताः¹⁷ क्रमेणैव प्रणवादिचतुर्थ्यन्तेन नमोऽन्तेन खनाममन्त्रेण
प्रत्येकं पूजयेत् । तत ऋत्विजो ब्रह्माण्डपार्श्वे¹⁸ वस्त्रवेष्टितग्रीवान् दश पूर्णकुम्भान्, ¹⁹हेम-
श्रीर्वस्त्राच्छादिताः सकांस्यदोहना दश धेनूः, पादुकाद्युपकरणञ्चा²⁰रोपयेयुः । ततो मङ्गल-
गीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुरण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं स्नापयेयुः ।

ततो यजमानः शुक्लमात्र्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय ब्रह्माण्डं त्रिः
प्रदक्षिणोक्त्य 'नमोऽस्तु विश्वेश्वरे'त्यादि मन्त्रद्वयं पठित्वा पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य प्रणम्य
²¹गुर्वृत्विग्भ्यो दद्यात् । ²²[तद् यथा—] अयामुकामुक्तसगोत्रेभ्योऽमुकामुक्तवेदामुका-
मुक्तशास्त्राभ्याभ्योऽमुकामुक्तदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मतस्यपुराणोक्त-ब्रह्माण्डमहादान-²³दानफल-
प्राप्तिकामोऽहं मतस्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया ²⁴एतन्महारजभूषितं कौषे²⁵-यवस्त्रसंवीतं तिल-

1 I. O. यजमानः	14 A ०जलग्रयादि०, I. O. ०क्रमे-
2 Both I. O. and A ०भोजनादि	ग्रयादि०
3 I. O. पुरुषवद् and A पुरुषपदवद्	15 I. O. भाव
4 A ०दानाचरणान्तं	16 A ०पार्श्व
5 Both I. O. and A omit it	17 A ०समवस्त्राच्छादितान्
6 A ०भार्या	18 A omits च
7 A ०स्थापन	19 A ०ऋत्विग्भ्यो
8 A वरण twice	20 A omits the bracketed por-
9 A कृतनित्यकृत्य०	tion
10 Both I. O. and A ०सकल०	21 A omits दान
11 Both I. O. and A तदुपरि	22 A एतं सदा०
12 I. O. सवपार्श्व अष्टादश धान्यानि	23 I. O. adds सदा before वस्त्र
13 I. O. ०पिण्ड०	

द्रोणस्थापितमष्टादशधान्यसहितं गुडपीठस्थकाश्वनानन्तशयन^१-प्रदन्न-प्रकृति-सङ्कर्षण-वेद-
चतुष्टयानिरुद्धामि-बाह्यदेव-प्रतिमासहितं वस्त्रसंवीतपूर्णकुम्भदशक^२-हेम-शृङ्खलवस्त्राच्छादित-
सर्कास्य^३-दोहनधेनुदशक^४-सहितं पादुकोपानच्छत्रचामरासनदर्पणभक्ष्यभोजनदीपेक्षुमाल्यफला-
नुलेपन-पुष्पफलोपशोभित-^५पञ्चवर्ण-वितानकसहितं ब्रह्माण्डं ददानि ।

प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा, ब्रह्माण्डमिदं विष्णुदेवतमित्युक्त्वा यथाशाखं
कामस्तुतिं पठेयुः^६ । ततः ॐ अथ कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्ति-
योग्यां भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि, प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा ब्रह्माण्डं स्पृशेयुः । ततस्तुला-
पुरुषवज्रापकेभ्यो दक्षिणादानं दीनानाथादितर्पणं पुण्याहादिवाचनञ्च^७ [कृत्वा, ब्रह्माण्डं]
दशधा विभज्य, भागद्वयं गुरवे, ऋत्विग्भ्यश्चाष्टौ भागान् त्वरया प्रतिपादयेत् । यथोक्तस्वल्प-
ब्रह्माण्डदाने तु^८ गुरुरेकामिवत्^९ सर्वम् ऋत्विगादिकर्तव्यं स्वगृह्योक्तविधिना शान्तिकाध्याय-
जपवहिः^{१०} कुर्यात् ।^{११} जापकास्तु^{१२} पूर्ववदेव कार्याः । कुशमयश्च ब्रह्मा कार्यः । तदा
च यजमानो गुरवे^{१३} तत्^{१४} [सर्वं महादानं] सम्प्रदानैकवचनोहेन दद्यात् ।

इति ब्रह्माण्डमहादानं^{१५} समाप्तम्^{१६} ।

- 1 A ग्रामिन
- 2 A दृष्ट
- 3 A omits दोहन
- 4 A दृष्ट
- 5 I. O. ०८७०
- 6 A पठेत्
- 7 A omits the bracketed portion
- 8 I. O. गुरवेवैकामिवत्, A गुरवे-
कामिवत्

- 9 A सठवे
- 10 I. O. शान्तिकाध्याजं च, A शान्ति-
काध्याजं जपं वहिः
- 11 A जापकान्, I. O. बाजकास्तु
- 12 A सठवेवाद्वाः
- 13 A omits it
- 14 A reads the b. p. as सठवेमहा-
दान
- 15 A ब्रह्माण्डदानमहादानम्
- 16 I. O. omits it

तथा कल्पपादपमहादानम् । (मत्स्यपुराणम्—२७७ अः)

कल्पपादपदानाख्यमतः परमनुत्तमम् ।

महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥१॥

पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् ।

पुण्याहवाचनं कृत्वा लोकेशावाहनं तथा ॥२॥

ऋत्विक्पण्डितसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

काञ्चनं कारयेद्भूतं नानाफलसमन्वितम् ॥३॥

नानाविहगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत् ।

शक्तिस्तिलपलादूर्द्ध्वा^१-सहस्रात् प्रकल्पयेत् ॥४॥

अर्द्ध-^२कल्पतं सुवर्णस्य कारयेत् कल्पपादपम् ।

गुडप्रस्थोपरिष्ठाञ्च ^३सितवस्त्रयुगावृतम् ।

अर्द्ध-^४कल्पतं यावदुपात्तसुवर्णस्यार्द्धेन निर्मितम् ।

ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पञ्चशाखं सभास्करम् ॥५॥

कामदेवमधस्ताञ्च सकलत्वं प्रकल्पयेत् ।

सन्तानं ^५पूर्वतस्तद्वत् ^६तुरीयांशेन कल्पयेत् ।

मन्दारं दक्षिणे पार्श्वे श्रिया सार्द्धं धृतोपरि ॥६॥

सन्तानं ^७पूर्वतस्तद्वदिति ^८गुडप्रस्थस्थं सितवस्त्रयुगावृतमित्यर्थः । कामदेवमधस्ताच्चेति सन्तानवृक्षस्याधस्तात् सकलत्वं कामदेवं प्रकल्पयेदिति योजना^९, मन्दारादिषु एकैकदेवता-सम्बन्धधृतेः ।

पश्चिमे पारिभद्रन्तु^{१०} मावित्र्या सह जीरके ।

सुरभीसंयुतं तद्वत्^{११} तिलेषु हरिचन्दनम् ।

तृतीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसंयुतम् ॥७॥

1 I. O. ०सा०

2 A ०कण्ठ

3 A वक्षित०

4 A ०ऊर्म

5 A पूर्ववत् for पूर्वत

6 I. O. बहुवीजांशिन

7 A पूर्ववत् तद्वत् इति

8 A गुडप्रस्थ

9 A योजनं

10 I. O. पारिभद्रन्तु. M. P. पारिजा-
तन्तु

11 A तप्त,

कौषेयवस्त्रसंयुक्तानि क्षुमाल्यफलान्वितान् ।

तृतीयांशेन सन्तानघटनावस्थितसुवर्णतृतीयभागेन । सौम्येन उत्तर^१-दिग्भागेन ।

तथाष्ट^२ पूर्णकलसान् पादुकासनभाजनान्^३ ॥८॥

दीपि^४कोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् ।

पादुकासनभाजनान् पादुकासनभाजनसहितानित्यर्थः । आसनपदं चात्र कलसावस्थानो-
चितासनपरं, चामरासनसंयुतमिति^५ पुनरासनपदश्रवणात् ।

कलपक्षियुतं तद्वदुपरिष्ठा^६[द् वितानकम् ।]

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत् ॥९॥

होमाभिवासनान्ते तु स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

विः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥१०॥

नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तितार्थप्रदायिने^७ ।

विश्वम्भराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्त्ये^८ ॥११॥

यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थाणुर्दिवाकरः ।

^{१०}मूर्तामूर्तं परं बीजमतः पाहि सनातन ॥१२॥

त्वमेवामृतसर्वस्वमनन्तपुरुषोऽव्ययः ।

सन्तानाद्यैरुपेतः सन्^{११} पाहि संसारसागरात् ॥१३॥

एवमामन्त्र्य तं^{१२} दद्यात् गुरवे कल्पपादपम् ।

चतुर्भ्यश्चापि ऋत्विग्भ्यः सन्तानादीनि कल्पयेत् ॥१४॥

एतेन चत्वार ^{१३}एवर्त्विजः कर्तव्याः, कुशमयाश्चत्वारो ब्रह्माण इत्युक्तं ^{१४}भवति ।

स्वल्पेष्वेकामिवत् कुर्याद्^{१५} गुरवेवाभिपूजितः ।

न वित्तशाठ्यं कुर्वीत न च विस्मयवान् भवेत्^{१६} ॥१५॥

1 I. O. ऽद्विभिभागेन

2 A तथा

3 A ऽभाजान

4 A दीप०

5 A omits इति

6 A तिलानां and I. O. तिलानां
for the bracketed portion

7 Corrected from M. P. A
चिन्तितानमप्रदायकः, B वित्तिभासु
प्रदाय ते, I. O. चिन्तितार्थप्रदाय च

8 A ऽमूर्त्येने

9 A ऽनुमेव, I. O. ऽन्नामेव

10 Both I. O. and A मूर्तामूर्तं परं.

11 I. O. स

12 A विद्याद्

13 I. O. एव चर्त्विजः, A एवर्दिजः

14 A सम्भवति

15 A गुरवेवाभिपूजितः, I. O. गुरवे
आतिपूजितः, M. P. गुरवे आभि-
पूजनम्

16 A नरः

¹ [न च विस्मयवान्] इयन्मया दत्तमिति नाहङ्कारवान् भवेदित्यर्थः ।

अनेन विधिना यस्तु [प्रदद्यात् कल्पपादपम्] ² ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥१६॥

³ [अप्सरोभिः परिभृतः] सिद्धचारणकिन्नरैः ।

भूतान् भव्यांश्च मनुजांस्तारयेदात्मसम्मितान् ॥१७॥

स्तूयमानो दिवः पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रवान् ।

विमानेनार्कवर्णं विष्णुलोकं स गच्छति ॥१८॥

दिवि कल्पशतं तिष्ठेद्वाजराज्यो भवेत्ततः ।

⁴ नारायण-बलोपेतो नारायणपरायणः ।

नारायणकथासक्तो⁵ नारायणपुरं व्रजेत् ॥१९॥

यो वा पठेत् ⁶ कनककल्पतरुप्रदानं

यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद् वा ।

सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य सहाप्सरोभि-

मैन्वन्तरं वसति पापविमुक्तदेहः ॥२०॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः ममुपजातकल्पपादप-⁷महादानदानेच्छस्तुलापुरुषनिखितं खड्गचर्म-⁸मयटाल-
मन्नाहतुलास्थायहरिप्रति⁹ [मा-सालङ्कारतुला-हस्तप्राश-प्रतिम-] ऋत्विक्चतुष्टय-¹⁰वरणदक्षिणा-
मामग्रीवहिः सर्वमम्भारम्, अधिकत्वेन पलत्रयाद्भुं सहस्रपलावधि यथेष्टं काञ्चन-
मुपादाय तस्यार्द्धेन ¹¹कल्पपादपमपराद्धेन समभागेन सन्तानं ¹²[मन्दारं पारिभद्रं] हरि-
चन्दनम् एवं पञ्च तरून् पञ्चशाखान् सीवर्णनानाफलपत्रि-हैमपत्रनिर्मितानेकवस्त्राकारसहितान्

1 Both I. O. and A omit the bracketed portion

2 Supplied from M. P. A. B and I. O. महादानं निवेद्येत्

3 A reads the bracketed portion as अप्सरोभिः परिभृतः

4 I. O. नारायणबलोपेतो, A नारायणबलोपेता

5 Both I. O. and A अक्तो

6 A कल्पतरुप्रदानं, M. P. मकल-
कल्पः

7 A ०दानस्थानेषु

8 I. O. मयाञ्जन and A मयाञ्जन
for मयटाल

9 A omits the bracketed portion

10 A ०वरणादि०

11 I. O. कल्पपादपपरिभद्रं, A कल्प-
पादपपरिभद्रं

12 I. O. reads the bracketed portion as मन्दारपरिभद्रं

केयूरकुण्डलाद्यभिमतालङ्कारभूषितान्, एषामाच्छादनार्थं श्वेतवस्त्रयुगपञ्चकं. तरुणा^१मधः-
स्थापनार्थम् गुडप्रस्थद्वयं, प्रत्येकं ^२[प्रस्थपरिमितान् पात्रस्थ]-घृतजीरक-^३तिलाश्च^४, -कल्पवृक्षाधः-
स्थापनार्थम् अभोष्टसुवर्णान्तर-^५पत्रोत्-^६खाटिता ब्रह्मविष्णु-^७शिवभास्करप्रतिमाः, यथोक्तकम-
तरुचतुष्टयाधःस्थापनार्थम् अभिमतसुवर्णान्तरपत्रोत्खाटिताः सरति-कामदेव-लक्ष्मी-सावित्री-
सुरभिप्रतिमाश्च^८, कल्पतरु-^९पार्श्वस्थापनार्थम् ^{१०}[अष्टौ कुम्भान् तदधःस्थापनार्थं] कुशादि-
निर्मितासनाष्टकं, कुम्भाच्छादनार्थं कोषेयवस्त्राष्टकं, कुम्भपार्श्वस्थापनार्थम् ^{११}इक्षुदण्डाष्टकं
पुष्पमाल्या-^{१२}ष्टकसामग्रीं यथेष्टफलाष्टकं पादुकायुगाष्टकं कांस्थभाजनाष्टकञ्च, कल्पतरुपार्श्व-
पणार्थं दीपिकोपानदयुगच्छत्रचामरा-^{१३}सनाष्टादशधान्यानि चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुर्वृत्तिगजापकाः तुलापुरुषव-
द्विष्यभोजनादिकं कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने ^{१४}कल्पपादपदं प्रक्षिप्य
यथायथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्युः ।

ततोऽपरदिने यजमानस्तुलापुरुषवद् गोविन्दा-^{१५}धाराधनादि-मधुपर्कदानान्तं कर्म^{१६} गोविन्दा-
यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुरयाहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने ^{१७}कल्प-
पादपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्तिग्यजमानजापका उपवसेयुः ।

अपरदिने च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदभिस्थापना^{१८}[दि-मध्यब्राह्मणवाचना]न्तं कर्म यथा-
ययं कुर्युः । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम् । तत
ऋत्विजः कल्पतरुमानीय प्रधानवेद्यां लिखितचक्रमध्ये गुडप्रस्थं दत्त्वा ^{१९}तदुपरि स्थापयेयुः ।
ततस्तस्याधो गुडप्रस्थोपरि पङ्क्तिक्रमेण सुवर्ण-^{२०}पत्रोत्खाटिता ब्रह्मविष्णुशिव-^{२१}भास्करप्रतिमाः

1 I. O. ०सव०, A ०सर०

2 Both I. O. and A प्रस्थपरि-
मिताच्चाव for the bracketed
portion

3 I. O. ०क्षीरक०

4 A तिलाः

5 I. O. ०न्तरं

6 A पात्रोत्, I. O. यन्त्रोत्०

7 A ०शिवाच्युताकर्कप्रतिमाः

8 I. O. ०प्रतिमा

9 I. O. ०पात्र

10 Both I. O. and A omit
the bracketed portion

11 A इक्षुकाष्टकं

12 Both I. O. and A ०माला०

13 Both I. O. and A omit
सना

14 A कल्पपादपदं

15 I. O. omits न्दा

16 I. O. and A omit it

17 A कल्पपादपदं

18 A omits the bracketed por-
tion

19 A परि

20 I. O. ०यन्त्रोत्०

21 A ०शिवा०

तथा गोसहस्रमहादानम् । (मतस्यपुराणम्—२७८ अः)

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।

गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं परम् ॥१॥

पुण्यां तिथिमथासाद्य युग^१-मन्वन्तरादिकाम् ।

^२पयोव्रतस्त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि वा ॥२॥

दानदिनात् पूर्वत्रिरात्रं दुग्धमात्रमाहारं कुर्यात्, अशक्तावेकरात्रमित्युन्नेयम् ।

लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ।

पुण्याहवाचनं तद्ब्रह्मोमकार्यन्तथैव च ॥३॥

ऋत्विज्यण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।

वृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत् ॥४॥

वृषलक्षणस्य विष्णुधर्मोत्तर उक्तम्, तद् यथा—

^३ [तस्याः सुतं] परीक्षेत 'वृष' लक्षणां न्वितम् ।

उन्नतस्कन्धकुद^५-मृजुलाङ्गुलकम्बलम् ॥५॥

मदाकटितटस्कन्धं वैदूर्यमणिलोचनम् ।

प्रवालशफ^६शङ्खाग्रं सुदीर्घवलवालधिम् ॥६॥

नवाष्टादशसंख्यैर्वा तीक्ष्णाग्रै^७-दर्शनैः शुभैः ।

मल्लिकाञ्च^८ 'मोक्तव्यो गृहेऽपि धनधान्यदः ॥७॥

तथा(वि. ध. १।१४६।४७-५५)—

^९मोक्तव्यानाय ^{१०}धूर्याणां भूयो वक्ष्यामि लक्षणम् ।

^{११}स्वस्तिकाकार^{१२}शङ्खाश्च मेघौघसदृशस्वनाः ॥८॥

1 A 'मन्तरादिक'

2 I. (O.), A and M. P. पयोव्रत'
त्रिरात्र'

3 A तस्माद् पक्षं for the bracketed
portion

4 A वृषय'

5 A omits च

6 A 'दृशनैः'

7 I. (O.) योक्तव्यः, A योक्तव्य'

8 I. (O.) and A योक्तव्यानाय

9 I. (O.) कार्याणां, A and V. D.
धार्याणां

10 A स्वस्तिकाकारशङ्खाया

महाप्रमाणाश्च तथा मत्तमातङ्गगामिनः ।

¹महोरस्का महोत्साहा² महाबलपराक्रमाः ॥६॥

शिरः कर्णौ ललाटश्च बालधिश्वरणानि च³ ।

⁴नेत्रपार्श्वे च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रमस्तिवषः⁵ ।

श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु विशेषतः ॥१०॥

भूमौ कर्षति लाङ्गूलं प्रलम्बस्थूल⁶-बालधिः ।

पुरस्ता⁷-दुन्नतो नीचः⁸ पृष्ठतश्च प्रशस्यते ॥११॥

शक्तिध्वजपताक्राभा येषां ⁹राजिर्विराजते ।

अनङ्गाहस्तु¹⁰ ते धन्या वित्तजीवजयावहाः ॥१२॥

प्रदक्षिण¹¹ निवर्तन्ते स्वयं ¹²[ये विनिवर्तिताः] ।

समुन्नत¹³-शिरोम्रीवा धन्यास्ते यूथवर्धनाः ॥१३॥

रक्तशृङ्गाग्रनयनः¹⁴ श्वेनवर्णो भवेद् यदि ।

शफैः ¹⁵प्रवालसदृशैर्नास्ति ¹⁶धन्यतरस्ततः ॥१४॥

एते धूर्याः¹⁷ प्रयत्नेन ¹⁸मोक्तव्या यदि वा वृषाः ।

धारिताश्च तथा ¹⁹मुक्ता धनधान्यविवर्धनाः ॥१५॥ इति ।

[गोसहस्राद्विनिष्कृष्य गवां दशकमेव वा ।]²⁰

गोसहस्रं बहिः कुर्याद् वस्त्रमात्यविभूषितम् ॥१६॥

गोसहस्राद् विनिष्कृष्येति ²¹[गोसहस्रात् पृथक्कृत्य], एतेन दशाधिकं गोसहस्रमुत्पाद्यं
‘गोसहस्रं बहिः कुर्यादिति श्रुतेः ।

- 1 I. O. महोवचा, A' महारोचा
- 2 A महोत्साहा V. D. महोक्क सा
- 3 A वा
- 4 I. O. नेत्रे पार्श्वे
- 5 Both I. O. and A चन्द्रमस्तिवषः
- 6 A स्तूल०
- 7 I. O. दुन्नतो, A लम्बतो, V. D. न्न तथा
- 8 Both I. O. and A नीलः
- 9 A रजि and I. O. बाबि for राजि
- 10 A अनङ्गाहस्त, I. O. अनङ्गाहाश्च
- 11 A प्रदक्षिण

- 12 A' परिनिवर्तिताः for the bracketed portion
- 13 I. O. समुन्नत
- 14 A यन for नयनः
- 15 I. O. प्रधान०
- 16 A धान्यवतस्ततः
- 17 I. O. धार्याः, A' भार्या, V. D. धन्याः
- 18 Both I. O. and A योक्तव्या
- 19 I. O. युक्ता
- 20 M. P. omits the bracketed portion
- 21 A' reads the bracketed portion as गोसहस्रापृथक्कृत्य

स्थापयेयुः । ^१तत्पूर्वतोऽधस्तादारोपित-सरतिकामदेवप्रतिमं ^२[गुडप्रस्थोपरि सन्तानं, कल्पतरुदक्षिणतोऽधःसमारोपितलक्ष्मीप्रतिमं घृतप्रस्थोपरि मन्दारं, ^३[कल्पतरुपश्चिमतः अधः-] समारोपितसावित्रीप्रतिमं जीरकप्रस्थोपरि पारिभद्रं, ^४[कल्पतरुत्तरतः अधः-] समारोपित-सुरभिप्रतिमं] तिलप्रस्थोपरि ^५हरिचन्दनञ्चारोपयेयुः । सर्वांश्च वृक्षान् प्रत्येकं ^६सितवस्त्रयुगेना-च्छादयेयुः । ^७[अष्टासु च दिक्षु] प्रत्येकं कौषेयवस्त्रान्छादितान् इक्षुदण्डफलान्वितान् माल्यालङ्कृतान् अष्टौ ^८पूर्णकुम्भान् पार्श्वारोपितपादुकायुगभाजनासनेष्वारोप्य, कल्पतरुपार्श्वे ^९पूर्वोक्तदीपिका-^{१०}युपकरणमारोपयेयुः ।

^{११}ततो मङ्गलतूर्यगीत-^{१२}वन्दिघोषेषु सत्सु ऋत्विजः कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं स्नापयेयुः । ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय कल्पपादपं ^{१३}तिः ^{१४}प्रदक्षिणीकृत्य, 'नमस्ते कल्पवृक्षाये'त्यादि 'पाहि संसारसागरा'दित्यन्त-मन्त्रान् पठित्वा, पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरुत्विरभ्यो यथायथं दद्यात् ।

ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्यः अमुकामुकवेदामुकामुकशाखाभ्यायिभ्यः अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं मतस्यपुराणोक्तकल्पपादपमहादानं^{१५}-दानफलप्राप्तिकामोऽहं मतस्यपुराणोक्तभागव्यव-स्थया एतं गुडप्रस्थारोपितं सौवर्णवृक्षविष्णुशिवभास्कर-^{१६}[प्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितं गुडप्रस्था-रोपितसौवर्णपरतिकामदेवप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णसन्तानसहितं घृतप्रस्थारोपितसौवर्ण-लक्ष्मीप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णमन्दारसहितं जीरकप्रस्थारोपितसौवर्णसावित्री-]प्रतिमा-सितवस्त्रयुगान्वितसौवर्ण-^{१७}पारिभद्रसहितं तिलप्रस्थारोपितसौवर्णसुरभिप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णहरिचन्दनसहितं कौषेयवस्त्र-^{१८}युगवेष्टितघ्रीवेक्षुमाल्यफलान्वित-कुशासनस्थ^{१९}-

- 1 I. O. omits तत्
- 2 A omits the bracketed portion
- 3 I. O. कल्पतरुः for the bracketed portion
- 4 I. O. कल्पतरोरधः
- 5 A omits हरि
- 6 A प्रत्येक
- 7 I. O. अष्टासु दिक्षु, A अष्टादिक्षु
- 8 A omits पूर्ण
- 9 A पार्श्व

- 10 I. O. has a lacuna here, A स
- 11 A omits it
- 12 I. O. वाद्य for वन्दि
- 13 A omits it
- 14 A प्रदक्षिणीकृत्य
- 15 A omits दानफल
- 16 A omits the bracketed portion
- 17 A सन्तान before this
- 18 I. O. omits युग
- 19 A omits स्य

-पादुकायुगकांस्यभाजनयुत-पूर्णकुम्भाष्टक^१-[दीपिकोपानद्]^२-युगच्छलचामरासन--^३फलमालययुत-पञ्चवर्णचितानकाष्टादशधान्ययुतं^४ कल्पपादपं ददानि ।

‘प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा यथायथम् ‘अमुकपादपोऽयं ‘विष्णु-
दैवतः’ इत्युक्त्वा यथाशास्त्रं कामस्तुतिं पठेयुः । ततो दक्षिणादानम् । ॐ अथ कृतैतद्दान-
प्रतिप्रार्थं शुष्मभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिम् एतानि च^७ रत्नानि ददानि ।
प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा प्रत्येकं^८ [तरुन् मूलेषु] स्पृशेयुः । ततो यजमानस्तुलापुरुष-
वज्जापकेभ्यो दक्षिणादानं दोनानाथादितर्पणं^९ ब्राह्मणवाचनञ्च कुर्यात् । ततः कल्पपादपं^{१०}
गुरवे,^{११} [सन्तानकादींश्च चतुरो] वृक्षान्^{१२} ऋग्वेद्यादिकमेण चतुर्भ्यं ऋत्विग्भ्यो निवेदेयत् ।
^{१३}[स्वल्पकल्पपादपदाने तु]^{१३} गुरुरेकामिवत् स्वगृह्योक्तविधिना सर्वं ब्रह्माण्डदानवत् कुर्यात् ।

इति कल्पपादपमहादानं समाप्तम् ।

- 1 A omits क
- 2 A पादुकापानद् for the bracke-
ted portion
- 3 A omits फल
- 4 A कल्पपादमहादानमहं
- 5 A ग्रहीतारः
- 6 Both I. O. and A विष्णुदैवत-
मित्युक्त्वा
- 7 A omits it
- 8 A तरुमूलेषु for the bracketed
portion

- 9 Both I. O. and A कल्पपाद-
पञ्च
- 10 Both I. O. and A read the
bracketed portion as सन्तान-
कादीश्चतुरो
- 11 A ऋग्वेदादि.
- 12 I. O. स्वल्पकल्पपादपदानेषु and A
स्वल्पपादपदाने तु
- 13 I. O. गुरुरेकामिवत्

गोसहस्रं दत्त्वा तद्दिने दुग्धमावाहारो भवेदित्यर्थः ।

श्रावयेच्छृणुयाद्वापि महादानानुकीर्तनम् ।

तद्दिनं ब्रह्मचारी स्याद् य इच्छेद् विपुलां श्रियम् ॥३२॥

तद्दिने च ^१महादानप्रस्थं शृणुयात्, ^२[अन्यान्यपि श्रावयेत् ।] ^३यदा विपुलश्रीकामो भवति, तदा तद्दिनं ब्रह्मचर्यमाचरेदित्यर्थः ।

अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः ॥३३॥

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किनीजालमालिना ।

सर्वेषां लोकपालानां ^४[लोके सम्पूज्यते] सुरैः ॥३४॥

प्रतिमन्वन्तरं तिष्ठेत् पुत्रपौत्रसमन्वितः ।

सप्तलोकानतिक्रम्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥३५॥

शतमेकोत्तरं तद्वत् पितृणां ^५तारयेद् बुधः ।

मातामहानां तद्वच्च पुत्रपौत्रसमन्वितम् ^६ ॥३६॥

यावत् ^७कल्पशतं तिष्ठेद्राजराजो भवेत् पुनः ।

अश्रमेधशतं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः ।

वेष्णवं योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात् ॥३७॥

^८पितरश्चाभिनन्दन्ति ^९[गोसहस्रप्रदं सुतम्] ^{१०} ।

^{११}अपि स्यात् ^{१२}स्वकुलेऽस्मार्कं पुत्रो दीहि व एव वा ॥३८॥

गोसहस्रप्रदो भूत्वा ^{१३}[नरकादुद्धरिष्यति] ॥

तस्य कर्मकरो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च ।

संसारसागरादस्माद् योऽस्मान् सन्तारयिष्यति ॥३९॥

1 A महादानविधियर्थः

2 L. O. omits the bracketed portion

3 A तदा

4 A लोकेशः पूज्यते for the bracketed portion

5 A तारयेद् बुधः

6 A and M. P. समन्वितः

7 A कल्पशतं

8 A पितरश्चापि नन्दन्ति

9 A गोदाने only for the bracketed portion

10 L. O. यत्

11 Corrected from M. P. A. B and L. O. अथ

12 L. O. सुकुलं

13 A नरस्य सु only for the bracketed portion

इति पठति य एतद् गोसहस्रप्रदानं
 सुर-]भवनमुपेतः संस्मरेद् वाथ परयेत् ।
 अनुभवति मुदं ¹[वा मुच्यमानो] निकामं
 प्रहतकलुषभावः सोऽपि यातीन्द्रलोकम् ॥४०॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुत्पन्नगोसहस्रमहादानदानेच्छ-²स्तुलापुरुषलिखितं खड्गचर्म-³मयढाल-
 सन्नाह-तुला⁴-स्थापनीयहरिप्रतिमा-⁵सालङ्कारतुला-हस्तप्राद्य-⁶प्रतिमाबहिः 'सर्वे' सम्भारम्,
 अधिकत्वेन दशाधिकाः सहस्रं गास्तथोक्तलक्षणयुतं वृषमेकं,⁸ गोदशकवृष-⁹[पूजार्थं] प्रत्येकं
 वस्त्रं] पूजोपकरणञ्च, पलशतोपरिपलसहस्रत्रयपर्यन्ताभिमतसुवर्णघटितानि ¹⁰यथेच्छनाना-
¹¹रत्नालङ्कृतनन्दिकेश्वरं, [गोदशकालङ्करणार्थं घण्टिका¹²-तिलक-ललाटपट्टाभिमत¹³-रत्न-
 खचितशृङ्ग¹⁴-युगानाञ्च दश स्थानानि]¹⁵ गोसहस्रालङ्करणार्थञ्च शृङ्ग¹⁶-युगाभीष्टतिलकाद्य-
 लङ्काराणां सहस्रं स्थानानि, तथा गोदशकालङ्कारार्थं ताम्रदोहन-कोषकारतन्तुकर्पटचामराणां
 दश स्थानानि. नन्दिकेश्वर-दशोत्तरगो-¹⁷[सहस्रवृषाणां] पूजार्थम् ¹⁸अलङ्करणार्थञ्च बहुतर-
 गन्धमाल्यसामग्रीं, ¹⁹गोदशकपाश्वस्थापनार्थञ्च काष्ठमय-²⁰पादुकायुगोपानद्युगच्छत्रकांस्य-
 भाजनासनानां ²¹दश स्थानानि, गोसहस्रालङ्करणार्थं वस्त्रयुगसहस्रम् अभीष्टपरिमाणौप्यसुर-
 चतुष्कसहस्रञ्च, नन्दिकेश्वरालङ्करणार्थं कौषेयवस्त्रं, नन्दिकेश्वरारोपणार्थं लवण-²²[द्रोणं तत्]-

1 Corrected from M. P. I. O. वा वाच्यमानो and A वाच्यमानो for the bracketed portion	12 I. O. गोदशकालङ्करणार्थघण्टिका
2 A omits दानेच्छ	13 I. O. omits न
3 I. O. मयाञ्जनं, A मयाञ्जनं for मयढाल	14 I. O. शृङ्ग
4 Both I. O. and A add पुरुष after तुला	15 A गोदशकालङ्करणार्थदशसंख्यघण्टिका...
5 A omits सालङ्कार	16 I. O. शृङ्ग
6 A तुलाबहिः	17 A सहस्राणां for the bracketed portion
7 A omits सर्वे	18 A अलङ्कारार्थञ्च
8 I. O. गोदश	19 A गोदश
9 A omits the bracketed por- tion	20 A omits पादुका
10 I. O. यथेष्ट	21 A omits दश
11 A omits रत्ना	22 A द्रोणवत् for the bracketed portion

सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ।

अन्तः ^१प्रवेश्य दशकं वज्रमाल्यैस्तु पूजयेत् ॥१७॥

सुवर्णशृङ्गाभरणं सुवर्णशृङ्गं सुवर्णभरणम् । एतदाभरणं ^२गोसहस्रस्यैव, गोदशके
'अन्तः' ^३प्रवेश्ये' ^४[त्यादिना अ]लङ्कारान्तरभ्रुतेः । ^५अन्तः प्रवेश्य मण्डपाभ्यन्तरं ^६प्रवेश्येत्यर्थः ।

सुवर्णघण्टिका' ^७-युक्तं ताम्रदोहनकान्वितम् ।

सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टैरलङ्कृतम् ॥१८॥

कौषेयवस्त्रसंवीतं माल्यगन्धसमन्वितम् ।

^८[नानारत्नमयैः शृङ्गैश्चामरैश्चोपशोभितम् ।

पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंयुतम् ॥१९॥] ^९

गवां दशकमध्ये स्यात् ^{१०}काञ्चनो नन्दिकेश्वरः ।

कौषेयवस्त्रसंवीतो नानारत्नसमन्वितः ॥२०॥

^{११}लवणद्रोणशिखरे माल्येक्षुफलसंयुतः ।

कुर्यात् पलशतादूर्द्ध्वं सर्वमेतदशेषतः ॥२१॥

शक्तिः पलसाहस्र ^{१२}क्षितयं यावदेव तु ।

सर्वमेतदिति नन्दिकेश्वरदशोत्तरगोसहस्रसोवर्णालङ्कारादिकम् ।

गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत् समाचरेत् ॥२२॥

पुरयकालं समासाद्य गीतमङ्गलनिःस्वनैः ।

^{१३}गोशतेऽपि दशांशेनेति गोसहस्रे यदुक्तं तस्य सर्वस्य ^{१४}दशांशेन ।

सर्वोपध्युदक ^{१५}स्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥२३॥

1 A पुरस्य

2 I. O. गोसहस्रस्यैव

3 I. O. तु

4 A ति नाना for the bracketed portion

5 I. O. चतः

6 A मण्डपाद्यन्तरं

7 A षटिका

8 I. O. ऐममरवयुतैः, M. P. ऐमरवमयैः

9 A omits the bracketed portion

10 I. O. काञ्चनो

11 A मन्त्रम्

12 I. O. 'साहस्र'

13 A omits it

14 Both I. O. and A' दशांशेन

15 A स for दक

नमो वो विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ।

लोकाधि-^१वासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः ॥२४॥

^२[गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति] भुवनान्येकविंशतिः ।

ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः ^३पान्तु मातरः ॥२५॥

गावो ममाग्रतः सन्तु गावः पृष्ठत एव च ।

गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥२६॥

यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्म एव सनातनः ।

^४[अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन ॥२७॥]

इलामन्त्र्य ततो दद्याद् गुरवे नन्दिकेश्वरम् ।

^५[सर्वोपकरणोपेतं गोयुगश्च विचक्षणः ॥२८॥

सर्वोपकरणोपेतमिति 'छत्वायुपकरणसहितं नन्दिकेश्वरं,] गोयुगश्च पादुकायुपकरण-
सहितमित्यर्थः ।

ऋत्विग्भ्यो ^७[धेनुमेकैकां दशकाद्] विनिवेदयेत् ।

गवां शतमथैकैकं 'तदर्धं' वाथ विंशतिम् ॥२९॥

दश पञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया ।

^८नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोषकरी भवेत् ॥३०॥

अत्र ^{१०}'सर्वत्र ऋत्विग्देयगवीभ्यो' ^{११}द्विगुणा गावो गुरवे देयाः, ^{१२}ऋत्विग्देयैकधेनुतो
'गोयुगश्च' ^{१३}विचक्षणः' इत्यनेन गुरवे द्विगुणगवीदानश्रुतेः । शतार्धादिदाने त्वन्येभ्योऽपि
गुर्वृत्विगनुज्ञया देयाः ।

बह्वयस्त्वेकस्य दातव्याः ^{१४}धीमतारोग्यवृद्धये ।

पयोव्रतः पुनस्तिष्ठेदेकाहं ^{१५}गोसहस्रदः ॥३१॥

- 1 A वासिनीभ्यश्च, I. O. वासवोभ्यश्च
- 2 A गवां मार्गप्रतिफलित for the bracketed portion
- 3 A सर्व
- 4 A omits the bracketed portion
- 5 A omits the bracketed portion
- 6 I. O. ऋषादृष०
- 7 A reads the bracketed portion as धेनुमेकैकं दश वा

- 8 A तद्वृद्धं
- 9 A नैको
- 10 A सर्व
- 11 I. O. गवीभ्योऽपि
- 12 I. O. ऋत्विग्देयैक०, A ऋत्विग्देयैक०
- 13 A गोयुगश्च
- 14 Corrected from M, P, A, B and I. O. श्रीमदारोग्य०
- 15 A ऋदेकाहं सहस्रदः

पार्श्वस्थापनार्थमिच्छुं यथेष्टं फलानि, यजमानस्नानार्थं^१ सर्वोपधिञ्चोत्पाद्य, तुलापुरुषोक्त^२-समयानामन्यतमस्य^३ पूर्वचतुर्थदिने प्रातः कृतनित्यो यजमानः शुचिर्^४ हीतोदक^५-पूर्णताम्रपात्र उदङ्मुखः सङ्कल्पयेत् ।

ॐ मत्स्यपुराणोक्तगोसहस्रमहादानकर्म^६ [कर्तुम् अद्यादिदिनचतुष्टयं] गोसहस्रमहादान-प्राच्योदीच्याङ्ग^७-भूतं दुग्धमात्राहारमहं^८ करिष्ये । अशक्तौ तु^९ [दानपूर्वदिन एव] पयोव्रतो भवेत् । तदा] पूर्वदिन एव प्रातः सङ्कल्पः^{१०} । वाक्ये^{११} च^{१२} दिनचतुष्टयपदस्थाने दिनद्वय-मिति निवेशो विशेषः । गुरुस्विग्जापकास्तु दानदिनपूर्वतरदिने तुलापुरुषवद् हविष्यभोजनादि कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने गोसहस्र^{१३}-पदं प्रक्षिप्य यथायथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च^{१४} कुर्यात् । अपरदिने यजमानः तुलापुरुषवद् गोविन्दायाराधनादि-मधुपर्कदानान्तं गोविन्दा-^{१५} चर्चनं ब्राह्मणानुज्ञापनं-^{१६} दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु^{१७} तुलापुरुषपद-स्थाने गोमहस्रपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुरुस्विग्जापका^{१८} [उपवसेयुः, यजमानस्तु क्षीर]-^{१९} मात्राहारो भवेत् । अपरदिने^{२०} [कृतनित्या यजमानादयः]-स्तुलापुरुष-^{२१} [वदमिस्थापनादि मध्यब्राह्मणवाचनान्तं] कर्म यथायथं कुर्यात् । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुष-^{२२} ग्रन्थमनुसन्धाय^{२३} सर्वैकानुप्रातव्यम् ।

1 A सर्वोपधिकादहविष्यति तस्य करो वा
स्यादपि दृष्टा तथेष्टं च । संस्रमानरा-
दस्मान् संस्रविष्यति । इति पठति य एतद्-
गोसहस्रपदानं । अधिकं

2 A omits क

3 A omits पूर्व

4 I. O. omits क

5 A स च चतुष्टय for the bracke-
ted portion

6 A ० नृष्टं

7 A omits चहं

8 A पूर्वदिने पयोव्रतस्वदा for the
bracketed portion

9 I. O. omits एव

10 Both I. O. and A सहस्र

11 I. O. omits it, A न

12 A स चतुष्टयस्थाने

13 A omits स

14 I. O. कुर्यात्

15 A ० यथेष्टं

16 I. O. omits दान

17 A omits ष

18 A स्तुलादयः for the bracketed
portion

19 I. O. माहारी

20 A कृतनित्यो यजमान for the brac-
keted portion

21 A वदादि मध्यब्राह्मणवाचनं for the
bracketed portion

22 A ० यज्ञमनुसन्धाय, I. O. ० यज्ञमत

23 A omits सर्वैक

तत ऋत्विजः पूर्वघटितं नन्दिकेश्वर-¹ [मानोय, दशाधिकं गोसहस्रं सवृषञ्चानाय, वृषं प्रधान]-वेद्यां लिखितचक्रोपरि स्थापयित्वा तत्पार्श्वे लवणद्रोण-² राशिमारोप्य, तदुपरि³ [नन्दिकेश्वरमारोप्य, कौषेयवस्त्रेणाच्छाद्य, तत्पार्श्वे माल्येक्षुफलानि यथेच्छमारोपयेयुः] । ततः ⁴ [पूर्वानीतदशाधिक]-गोसहस्राद् गोदशकमुत्कृष्टं पृथक् कृत्वा, ⁵ गोसहस्रं ⁶ [मण्डपबहिः वस्त्रमाल्यसोवर्ण]-शृङ्गतिलकाद्यभिमतभरणै रौप्यखुरैश्चालङ्कारयेयुः⁷ । गोदशकन्तु मण्डपं प्रवेश्य नन्दिकेश्वरवेष्टनेन स्थापयेयुः ⁸ उक्तालङ्कारैश्चालङ्कारयेयुः । तत्पार्श्वे चोक्तपादुकाद्युपकरणानि स्थापयेयुः । ततो यजमानस्तद्गोदशकम् अभीष्टवस्त्रमाल्यादिभिः पूजयेत् । तत ऋत्विजो ⁹ [मङ्गलगोतर्क्यवन्दिघोषेषु सत्सु], कुण्डसमीपस्थ-¹⁰ [कुम्भचतुष्टयजलं सर्वोपाधिमिश्रं कृत्वा, तेन] यजमानं स्नापयेयुः ।

ततो यजमानः शुक्रमाल्याम्बरधरो ¹¹ धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय 'नमो वो विश्वमूर्तिभ्य' इत्यादि—'पाहि सनातन' इत्यन्त-मन्त्रान् पठित्वा, दश गाः प्रदक्षिणीकृत्य पुष्पाञ्जलिना चरित्वा, गोसहस्रं वृषं नन्दिकेश्वरश्च गन्धमाल्यादिभिरभ्यर्च्य गुर्वृत्तिकप्रमुखब्राह्मणेभ्यो दद्यात् । ¹² [तद् यथा—ॐ] अथ यथासम्भवगोत्रनामभ्यो गुर्वृत्तिकप्रमुखब्राह्मणेभ्यो मतस्यपुराणोक्तगोसहस्रमहादानं ¹³ दानफलप्राप्तिकामोऽहं मतस्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया ¹⁴ एता वृषकासन- ¹⁵ रत्नालङ्कृत-लवणद्रोणशिखरारोपित-कौषेयवस्त्राच्छादित-¹⁶ [फलमाल्येक्षुसहित-नन्दिकेश्वरसहित-सोवर्णघण्टिका-तिलक-ललाटपट्ट रत्नखचितशृङ्गयुगालङ्कृत-कौषेयवस्त्राच्छादित-माल्यगन्धसमन्वित-चामरोपशोभित-पार्श्वन्यस्त]- पादुकायुगोपानद्युग-च्छत्र- भाजनासन-¹⁷ गोदशकसहिता ¹⁸ वस्त्रमाल्यभूषिताः सुवर्णशृङ्गाः सुवर्णाभरणा रौप्यपादाः सहस्रं गा ददानि ।

- 1 A दानाय दशाधिकं महा for the bracketed portion
- 2 A omits राशि
- 3 A नन्दिकेश्वरं यथेष्टमारोपयेयुः for the bracketed portion
- 4 A पूर्वोक्त for the bracketed portion
- 5 I. O. गोसहस्र
- 6 A स्वर्ण only for the bracketed portion
- 7 A ०ङ्कारियुः, I. O. ०ङ्कारियुः
- 8 A चालङ्कारैः
- 9 A मङ्गलगोतर्क्योषेषु for the bracketed portion

- 10 A कुम्भचतुष्टयस्यसर्वोपाधिमिश्रजलेन for the bracketed portion
- 11 A परिहितालङ्कारः
- 12 A omits the bracketed portion
- 13 A omits दान
- 14 A एतद्
- 15 A omits रत्न
- 16 A omits the bracketed portion
- 17 A गोदश०
- 18 A वस्त्राणि माल्यभूषिताः

प्रतिग्रहीतारः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'गाव एता रुद्रदेवताः' इत्युक्त्वा, यथाशाखं कामस्तुतिं पठेयुः । ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यश्च दक्षिणां दद्यात् । तद् यथा—ॐ अथ कृतै-
तदानकर्मप्रतिप्रार्थं युष्मभ्यमहं दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि रत्नानि च^१ ददानि ।
ब्राह्मणाः स्वस्तीत्युक्त्वा यथायथं गाः पुच्छेषु गृहीयुः । यद्वा गुरूर्त्विग्भ्य एव दद्यात् । तत्र
दानवाक्ये ॐ अयामुक्तसगोत्रेभ्योऽमुकामुक्तवेदामुकामुक्तशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुक्तदेवशर्मभ्यो
युष्मभ्यं फलपुष्पोपशोभितपञ्चवर्णवितानकसहिता इति च^२ निवेशो विशेषः । तत्र च सोप-
करणनन्दिकेश्वरसहितं गोयुगं^३ गोशतद्वयश्च गुरवे देयम् । ^४ [शेषे ऋत्विजां समो विभागः ।]
ततो यजमानस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादानं, दीनानाथादितर्पणं, पुण्याहादिवाचनम्,
उक्तकमेण ब्राह्मणेभ्यो विभज्य गोसहस्रप्रतिपादनञ्च कुर्यात् । ततस्तद्दिनं बन्धुसहितो महा-
दानविधिग्रन्थं श्रुत्वा दुग्धमात्राहारस्तिष्ठेत् । विपुलश्रीकाम-^५ [स्तु तद्दिनं] ब्रह्मचर्यमाचरेत् ।

नन्दिकेश्वरसहितगो-^६ शतदाने तु गोदशकस्थाने गौरेका, पूर्वघटितनन्दिकेश्वरालङ्कारादि-
सुवर्णदशमभागसुवर्णेन नन्दिकेश्वरालङ्कारादिघटनम् । तदा ^७ च ^८ मण्डपाभ्यन्तरप्रवेशिताया
गौरेकत्वेन विभागासम्भवात् "स्वल्पेष्विति पूर्वोत्तरदानयोः श्रुतेः, अस्य ^९ "सन्देशपाठाच्च
गुरुरेव ब्रह्माण्डदानवत् ^{११} सर्वं कुर्यात् ।

इति गोसहस्रमहादानं ^{१२} समाप्तम् ।

1 I. O. च before रत्नानि

2 A omits it

3 I. O. गोयुतं

4 A omits the bracketed por-
tion

5 A स्तुतिघट्टिनं

6 A ० सहस्रदाने

7 A omits it

8 A मण्डपाभ्यान्तरप्रवेशं

9 I. O. स्वल्पेष्विति

10 A मण्डसपाठाच्च

11 A omits it

12 I. O. omits it

अथ कामधेनुमहादानम् । (मतस्यपुराणम्—२७६ अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि ^१ [कामधेनुविधिं परम्]

सर्वकामफलं नृणां महापातकनाशनम् ॥१॥

लोकेशावाहनं तद्वद्धोमकर्माधिवासनम् ।

तुलापुरुषवत् कार्यं ^२ कुण्डमण्डपवेदिकम् ॥२॥

खल्पेष्वेकामिवत् ^३ कुर्याद् गुरुरेव समाहितः ।

काञ्चनस्यातिशुद्धस्य ^४ [धेनुं वत्सञ्च] कारयेत् ॥३॥

^५ [धेनुं वत्सञ्चेल्यनेन] धेन्वर्थोपात्तसुवर्णेनैव ^६ स्वेच्छया ^७ वत्सकल्पनमुक्तम् ।

उत्तमा पलसाहस्रा ^८ तदर्धेन तु मध्यमा ।

कनीयसी तदर्धेन कामधेनुः प्रकीर्तिता ॥४॥

शक्तिस्त्रिपलाद्दूर्गमशक्तोऽपीह कारयेत् ।

वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य गुडप्रस्थसमन्वितम् ॥५॥

^९ [न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नैरलङ्कृताम् ।]

^{१०} कुम्भाष्टकसमोपेतां ^{११} नानाफलसमन्विताम् ॥६॥

महारत्नैरुत्कृष्टरत्नैः ।

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत् ।

इक्षु-^{१२} दण्डाष्टकं ^{१३} तद्वन्नानाफलसमन्वितम् ।

भाजनं चासनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा ॥७॥

1 A कामधेनुपरपरं for the bracketed portion

2 A कुण्डं मण्डपवेदिकं

3 A कार्यं

4 A धेनोर्वत्सञ्च

5 A धेनोर्वत्सञ्चेल्यनेन

6 A ष्छेयाया

7 A वत्सकल्पनं कुर्यात् यत्नं. I. O.
वत्सकल्पयत्नं

8 A माहसी

9 A omits the bracketed portion

10 I. O. कुम्भाष्टके

11 A नारायणसमन्वितं

12 A ०४माष्टकं

13 A तद्वत् नारायणसमन्वितं

कौषेयवस्त्रद्वय-[संप्रयुक्तां^१

दीपातपत्ताभरणाभिरामाम्^२ ।

सचामरां^३ कुण्डलिनीं^४ सघण्टां^५

‘गायत्रिका-पादुक-रीप्यपादाम्’ ॥८॥]^६

^७गायत्रिका अक्षमाला ।

रसैश्च सर्वैः परितोऽभिजुष्टां^{१०}

हरिद्रया पुष्पफलैरनेकैः ।

अजाजि-^{११}कुस्तुम्बुदशर्कराभि-

र्वितानकघोपरि पञ्चवर्णम् ॥९॥

रसैः सर्वैरिति लवणादिभिः षड्भिः । अजाजी [जीरकः^{१२} । कुस्तुम्बुद
धान्याकम्^{१३} ।

स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषैः

प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पदस्तः ।]^{१४}

आवाहयेत्तां गुडधेनुमन्त्रैः^{१५}-

द्विजाय दद्यादथ दर्भपाणिः ॥१०॥

बहुतरमतस्यपुराणपुस्तकेषु गुडधेनुमन्त्रैरिति पाठदर्शनात् गुडधेनूक्त-‘या लक्ष्मी’रित्यादि-
‘[मन्त्रपाठोऽतएव]मन्त्रपाठश्चात्र कर्तव्यः । द्विजाय दद्यादिति श्रुतेः ^{१६}‘कृतस्नैव कामधेनुर्गर्ध्वे
देया, ऋत्विग्भ्यस्तु दक्षिणामात्रम्^{१७} ।

1 I. O. ०संप्रयुक्ता

2 I. O. ०भरणातिवासा

3 I. O. सचामरा

4 I. O. कुण्डलिनी

5 I. O. सघण्टा

6 I. O. गायत्रिका

7 I. O. रीप्यपादा

8 A reads the bracketed portion as संयुक्तानिलौसंघण्टां मालति कां पादुका रीप्यापादाद

9 I. O. मालतिका, A मालतिका

10 Both I. O. and A ०जुष्टा

11 A कस्तुम्बुद

12 I. O. जीरकं

13 I. O. धान्याकं

14 A रक्त only for the bracketed portion

15 A ०षड्भिः, M. P. गुडधेनुमन्त्रैः

16 Both I. O. and A omit the bracketed portion

17 Both I. O. and A कृतस्नैव

18 I. O. ०मात्रार्धं, A ०मात्रार्धं

^१त्वं सर्वदेवगण-^२[मन्दिरमङ्गभूता
 विश्वेश्वरि त्रिपथ]-गोदधिपर्वतानाम् ।
^३त्वद्दान-^४शस्त्रशकलीकृतपातकौघः
 प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव पराङ्गमामि ॥११॥
 लोके यथेप्सित-^५फलानुविधायिनीं त्वा-
 मासाय को हि [भवदुःखमुपैति मर्त्यः]^६ ।
 संसारदुःखशमनाय [यतस्व कामं]^७
 त्वां कामधेनुमिति देवगणा वदन्ति ॥१२॥
 आमन्त्र्य शीलकुल-^८रूपगुणान्विताय
 विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात् ।
 प्राप्नोति धाम स पुरन्दरदेव-^९जुष्टं
 कन्यागणैः परिवृतं^{१०} पदमिन्दुमौलेः^{११} ॥१३॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजात^{१२}-कामधेनुमहा^{१३}-दानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखितं खड्गचर्म^{१४}-मय-
 ालसन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला^{१५}-हस्तप्राह्यप्रतिमावहिः^{१६} सर्व-^{१७}सम्भारम्,
 अधिकत्वेन सुवर्णपलसहस्रनिर्मिता^{१८}-मुत्तमां—सुवर्णपलशतपञ्चकनिर्मितां मध्यमां—सुवर्णसार्द्ध-
 ालशतद्वयनिर्मितां कनीयसीम्—^{१९}अशक्तौ पलत्रयाद्द्^{१९} यथाशक्नुयुपात्तसुवर्ण-^{२०}[घटिताम्

1 Both I. O. and A omit it	12 I. O. °जाता°
2 A omits the bracketed por- tion	13 A दाने for दानदानेच्छ
3 A तद्दान, I. O. त्व न	14 I. O. मयाङ्गन and A मयाह्वय for मयाह्वय
4 A omits शस्त्र	15 I. O. °तुल
5 A फलानुविधायिनी	16 I. O. °यथाप्रतिमावहिः, A °प्राप्त प्रतिमाहिः
6 A ततवदुमुपैतिमर्थः	17 A °सम्भावनावधिकत्वेन
7 I. O. यतः सकामं, A तनुप्रकाशे	18 A °निर्मितं
8 A °कल°	19 अशक्तौः
9 A धाम for देव	20 A घटितस्वतकृष्ण for the brac- keted portion
10 I. O. and M. P. परिवृतः	
11 A °मिन्दुमौले	

उत्कृष्ट] रत्नालङ्कृतं ¹[सवत्सां धेनुं], धेनुवस्थापनार्थं कृष्णाजिनं गुडप्रस्थश्च, ²धेनुवलङ्करणार्थं ³यथेष्टसुवर्णघटितचन्द्रतिलक-ललाटपट्टिका-कुण्डलयुग-⁴घण्टा-रौप्यखुर-⁵[चतुष्टय-स्फाटिकाक्ष]माला-चामराणि, धेनुवाच्छादनार्थं ⁶कौषेयवस्त्रयुगं, धेनुपार्ष्वस्थापनार्थं ⁷कुम्भाष्टकातिप्रचुरनाना-⁸फलाष्टादशधान्यैस्तुदण्डाष्टक—कांस्यभाजनासन—ताम्रदोहन—दीप-सामग्री-च्छत्रपादुकायुगानि, धेनुव्रतः स्थापनार्थं मधुरादिरसषट्क हरिद्रानानाविध-⁹पुष्पाह्वण-सामग्री-जीरक-धान्याक-शर्कराश्चेत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्यृत्विग्यजमानजापकाः तुलापुरुष-वद्विष्यभोजनादिकं कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्यगोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपदं प्रक्षिप्य निवेदनं सङ्कल्प्य ¹⁰कुर्युः । अपरदिने ¹¹च यजमानस्तुलापुरुषवद्गोविन्दाद्या-राधनादि-¹²मधुपर्कदानान्तं गोविन्दा-¹³धर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्पपुण्याहादिवाचन-वरण-वाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्यृत्विग्यजमान-जापका उपवसेयुः ।

अपरदिने च कृतनित्या ¹⁴स्तुलापुरुष-¹⁵वदमिस्थापनादिमन्थब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः । एवञ्च मन्थब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुष-¹⁶प्रन्थमनुसन्धानयानुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विजः सवत्सां धेनुं प्रधान-¹⁷वेदीमन्थलिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि गुडप्रस्थं निधाय तत्तारोप्य, पूर्वोक्तालङ्कारैरलङ्कृत्य, कौषेयवस्त्रयुगेनाच्छाद्य, धेनुपार्ष्वं ¹⁸पूर्णकुम्भाष्टकं ¹⁹[नानाविधफलानि अष्टादशधान्यानि] ²⁰बहुनानाविधफलमिन्दुदण्डाष्टकं कांस्यभाजन-

1 A omits the bracketed por-
tion

2 A धेनुवलङ्करणार्थं

3 A यथेष्टं

4 I. O. घण्टा

5 I. O. चतुष्पाटिकाक्ष A चतु-
स्फाटिकाक्ष

6 I. O. adds कृष्णाजिनं before
this

7 A omits फला

8 I. O. पुष्पाह्वणं

9 A कुर्यात्

10 I. O. omits it

11 A वरणास्तं

12 A द्वाभ्याम्

13 A कृतनित्यं

14 A omits च

15 A वहुं

16 A omits वेदी

17 I. O. omits पूर्ण, A च before
पूर्ण

18 I. O. नानाविधधान्यानि for the
bracketed portion

19 I. O. वचं, A वचं

'पीठिका-ताम्रदोहन-दीप-च्छत्र-पादुका'^२-युगान्यारोपयेयुः । धेन्वप्रतश्च^३ मधुरादिरसषट्कं हरिद्रां^४ नानाविधपुष्पाणि^५ नानाविधफलानि^६ [जीरकं धान्याकं शर्कराञ्च स्थापयेयुः ।

ततो]^७ मङ्गलगतीतवाद्यवन्दिघोषेषु^८ सतसु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्वस्ववेदोक्ताभि-
^९षेचनिकमन्त्रैर्यजमानं स्थापयेयुः । ततो यजमानः शुक्लमास्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः
कुशहस्तः पुष्पाञ्जलिमादाय^{१०} [कामधेनुं^{११} प्रदक्षिणीकृत्य] 'या लक्ष्मा' रित्यादि^{१२} [मन्त्रैः 'त्वं
सर्वदेवगणे'त्यादि-] 'देवगणा वदन्तो'^{१३} [त्यन्त-मन्त्राभ्याश्चामन्त्र्य] ^{१४}पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरवे
दद्यात् । तद् यथा—ॐ अयामुक्तसगोत्राय अमुकवेदामुक्तशाखाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे
तुभ्यं मतस्यपुराणोक्तहिरण्यकामधेनुमहादानदानं^{१५} -फलप्राप्तिकामोऽहम् एतां कृष्णाजिन-
न्यस्तगुडप्रस्थारोपितामुत्कृष्टरत्नसौवर्णचन्द्रतिलकललाटपट्ट-कुण्डलयुग-धरटा-रोप्यखुर-स्फाटिका-
क्षमाला चामरालङ्कृतां ^{१६}कौपेयवस्त्रयुगाच्छादितां ^{१७}[पूर्णकुम्भाष्टक-नानाफलाष्टादशधान्य-
फलसहितेक्षुदण्डाष्टक-कांस्थभाजनासन-ताम्रदोहन-दीपच्छत्र-पादुकायुग-सर्वरस-हरिद्रा-नाना-
विध पुष्प-फल-जीरक-धान्याक-शर्करायुतां] पञ्चवर्ण-वितानकसहितां ^{१८}सवत्सां हिरण्य^{१९}-
कामधेनुं ददानि । गुरुः स्वस्त्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'हिरण्यकामधेनुरियं विष्णुदैवते'त्युक्त्वा
यथाशास्त्रं कामस्तुतिं पठेत् । ततो गुरुर्विष्णोर्दक्षिणां दद्यात् । ॐ अथ कृतैतद्दान-
^{२०}[कर्मप्रतिप्रार्थं युष्मभ्यमहं] दक्षिणाम् ^{२१}इयदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि ।
स्वस्तीति ब्राह्मणा ब्रूयुः । गुरुस्तु ^{२२}स्वस्त्यनन्तरं ^{२३}[धेनुं पुच्छे] गृहीयात् । ततो यजमान-

1 A पठिका

2 I. O. पादक

3 A धेनुप्रतः

4 Both I. O. and A हरिद्रा

5 A नानाविधपुष्पाङ्गण सामयौ

6 A omits it

7 A जीरकधान्याकशर्कराचारोप्य for the bracketed portion

8 A omits it

9 I. O. षेचनमन्त्रैः

10 I. O. omits the bracketed portion

11 A omits the bracketed portion

12 I. O. लक्ष्मालाभ्यामलक्ष्माला and A लक्ष्मं पठित्वा for the bracketed portion

13 I. O. प्रदक्षिणीकृत्य before this and A reads this as कामधेनुं पुष्पाञ्जलिना संपूज्य

14 A omits one दान

15 A omits it

16 I. O. omits the bracketed portion

17 A सवाससां

18 A omits हिरण्य

19 A omits the bracketed portion

20 A इयामुत्पत्तिः

21 I. O. स्वस्त्यनन्तरं

22 A धेनुं पुच्छं for the bracketed portion

स्तुलापुरुषवज्रापकेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा दीनानाथादींस्तर्पयित्वा ब्राह्मण-^१स्वस्तिवाचनञ्च कृत्वा, त्वरया^२ [गुरवे कामधेनुं प्रतिपादयेत्] । पलत्रयाद्द्^३ यथाशक्ति स्वल्पमहा-^३दानदाने तु ^४गुरुरेव स्वगृह्योक्तविधिना ^५सर्वं ब्रह्माण्डवत् कुर्यात् ।

इति हिरण्यकामधेनुमहादानं ^६समाप्तम् ।

1 Both I. O. and A omit स्वस्ति

2 I. O. कामधेनुं द्वापयेत् for the bracketed portion

3 A omits दान

4 Both I. O. and A गुरवे

5 A omits it

6 I. O. omits it

[तथा हिरण्याश्वमहादानम् ।]¹ (मत्स्यपुराणम्—२८०अः)

अथातः संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् ।
यस्य प्रसादाद् भुवने अनन्तं³ फलमश्नुते ॥१॥
पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
लोकेशावाहनं कुर्यात् तुलापुरुषदानवत् ॥२॥
ऋत्विङ्मण्डप⁴-सम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
खल्पेष्वे⁵[कामिवत् कुर्याद्धेम]-वाजिमखं बुधः ॥३॥
स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनं⁶ तिलोपरि ।
कौषेयवस्त्रसंवीतं कारयेद्धेमवाजिनम् ॥४॥
शक्तितस्त्रिपलाद्द्विमासहृद्यपलाद् बुधः ।
पादुकोपानहच्छत्रचामरासन⁷-भाजनैः ॥५॥

उपेतमिति सम्बन्धः ।

पूर्णकुम्भाष्ट⁸[कोपेतं माल्येक्षु]-फलसंयुतम् ।
शय्यां सोपस्करां तद्वद्धेममार्तण्डसंयुताम् ॥६॥

सोपस्करां⁹ मशकवारणी-¹⁰[गेण्डक-दीपिका-पीठ-पादुकाव्यजनादिकलोक-प्रसिद्धोपकरणा-
न्विताम् ।]¹¹

ततः सर्वापधिलानन्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
इममुच्चारयेन्मन्त्रं¹² गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥७॥
नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट ।
वाजिरूपेण मामस्मात् पाहि संसारसागरात् ॥८॥

1 A omits the bracketed portion

2 I. O. भवने, A गुणवान्

3 A अनन्त, M. P. चानन्त

4 A ऋत्विङ्क

5 A व च कुर्यात्तु धेर्व for the bracketed portion

6 I. O. and M. P. कृष्णाजिन

7 I. O. चामरासनं

8 A कौषेयमाल्य for the bracketed portion

9 A omits it

10 A गण्डक

11 I. O. and B गण्डकादियुतां for the bracketed portion

12 A ऋत्विङ्क

त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्करम्^१ ।
यस्माद् भ्रामयसे^२ लोकानतः पाहि सनातनः^३ ॥६॥
एवमुच्चार्य गुरवे तमश्वं प्रतिपादयेत् ।
दत्त्वा पापक्षयाङ्गानोलोकमाप्नोति शाश्वतम् ॥१०॥
गोभिर्विभवतः सर्वा^४ नृत्विजश्चापि पूजयेत् ।
सर्वेषा^५ लोपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥११॥

^६अलोपकरणम् अश्लोपकरणम्, निरुक्ते अश्ववाचित्वेना-^७ लशब्दस्योक्तेः ।

सर्वं शय्यादिकं दत्त्वा भुञ्जीतातैलमेव हि ।

पुराणश्रवणं तद्वत् कारयेद्भोजनादिकम् ॥१२॥

पुराणश्रवणं मतस्यपुराणादिश्रवणम् । भोजनादिकं "[ब्राह्मणभोजनं वस्त्रदानादिकम् ।]

इमं हिरण्याश्वविधिं करोति यः

पुरयं समासाद्य दिनं नरेन्द्र^८ ।

विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः^९

प्राप्नोति सिद्धं^{१०} रभिपूजितः सन् ॥१३॥

इति पठति य इत्थं हेमवाजिप्रदानं

सकलकलुषमुक्तः^{११} [सोऽश्वयुक्तेन भूयः ।

कनकमयवि] मानेनार्कलोकं^{१२} [प्रयात-

स्त्रिदश]-पतिवधुभिः पूज्यते योऽथ पश्येत् ॥१४॥

यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा

हेमाश्वदानमभिनन्दयतीह लोके ।

- 1 A भास्करः; M. P. भास्कर
- 2 I. O. भ्रामययत्, A भ्रामयसे, M. P. भ्रामयसे
- 3 A सनातनः
- 4 A नृत्विजश्चापि
- 5 A यो and I. O. रो for लो
- 6 Both I. O. and A आलोपकरणम्
- 7 I. O. लशब्दस्याङ्गः; A लशब्द-
स्वीकृत्वात्
- 8 I. O. omits it

- 9 Both I. O. and A ब्राह्मण
भोजनादिकं वस्त्रादिकम् for the
bracketed portion
- 10 I. O. नरेन्द्रः; A नरेन्द्र
- 11 Both I. O. and A मुरारे
- 12 A सिद्धिः
- 13 A omits the bracketed portion
- 14 A and M. P. प्रयाति त्रिदश for
the bracketed portion

सोऽपि प्रयाति ^१हतकल्मषशुद्धदेहः

स्थानं पुरन्दर-^२महेश्वरलोकजुष्टम् ॥

प्रयोगः

अत्र यजमानः समुपजातहिरण्याश्वमहा-^३दानदानेच्छः^४ तुलापुरुषलिखितं खज्ज-चर्म^५-मय-
ढालसन्नाह-^६तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला-हस्तप्राह्यदेवताप्रतिमा-ऋत्विग्दक्षिणाबहिः
^७सर्वसम्भारम्, अधिकत्वेन ^८पलत्रयादुद्धं पलसहस्रावध्यभोष्टमुवर्णेन घटितमश्वं, तदधः^९-
स्थापनार्थं कृष्णाजिनं तिलांश्च, ^{१०}अश्वाच्छादनार्थं ^{११}कौशेयवस्त्रम्, ^{१२}अश्वपार्श्वस्थापनार्थं
^{१३}पादुकायुगोपानदयुग-च्छन्न-चामरासन-^{१४}कांस्यभाजन-^{१५}[कुम्भाष्टकेक्षुफलानि, यथोपकल्पितो-
पस्करयुतां] शय्यां, तत ऊर्द्धं स्थापनार्थं यथेष्ट^{१६}-हेम-^{१७}पत्तोत्खाटितसूर्यप्रतिमां प्रचुर-^{१८}माल्या-
र्जनसामग्रीम्, ऋत्विग्भ्यो दक्षिणार्थमभिमत्तसंख्या गाः, यजमान-रूपनार्थं सर्वौषधि-^{१९}श्रोत-
पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्गृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषव-
द्धविष्यभोजनादि^{२०} कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वपदं प्रक्षिप्य
निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्यात् । अपरदिने च यजमानः पूर्ववद् गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्क-
^{२१}[दानान्तं कर्म] गोविन्दाद्यभ्यर्चन^{२२}ब्राह्मणानुज्ञापन^{२३}-दानसङ्कल्प-पुरायाहादिवाचन-वरण-
वाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वपदं ^{२४}प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्गृत्विग्यजमानजापका
उपवसेयुः । अपरदिने च तुलापुरुष-^{२५}वदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मण-^{२६}वाचनान्तं कर्म यथायथं
^{२७}कुर्यात् । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुप्रातव्यम् ।

1 I. O. ऊत०

2 A स for महेश्वर

3 Both I. O. and A omit दान

4 A ०दानेषु

5 I. O. ०मयादृत, A ०मयाच्छ

6 I. O. स, A सलापुरुष for तुला

7 Both I. O. and A सत्त०

8 A पवसादूर्ध्वं

9 A तदध०

10 Both I.O. and A आच्छादनार्थं

11 I. O. कौशेयवस्त्रं

12 A omits अथ

13 A पादुकोपानदयुग

14 A omits कांस्य

15 A सोपस्करयुतां for the brack-
keted portion

16 A यथेष्ट०

17 I. O. यत्तोत्खाटित, A परोक्षोचित

18 A माल्यसामग्री

19 I. O. ०ऊचोपपादयेत्

20 A ०दिकं

21 A दानादिवरणास्तं for the brack-
keted portion

22 I. O. ०भार्गवं

23 A ०आपना

24 I. O. पक्षिप्य

25 A omits च

26 A वचनास्तं

27 I. O. omits it

तत ऋत्विजो^१ हिरण्याश्वं प्रधानवेद्यां लिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि^२ तिलान् दत्त्वा तत्तारोप्य कौषेयवस्त्रेणाच्छादयेयुः । ^३अश्वपार्श्वे च काष्ठमयपादुकायुगोपानद्वयग-
च्छत्र-^४चामरासन-कांस्यभाजन-पूर्णकुम्भाष्टकेक्षुयष्टि-यथेच्छफलमाल्यानि, अभीष्टदारुमयखदा-
स्तीर्ण-कम्बल-^५ [पटोटुलिकादिरूपां] ^६ [गण्डोपधान-मशकवारणो]-^७ [दीपिका-पीठ-पादुका-व्यजन]-
सहिताम् उपरिदत्तसौवर्णमार्तण्डप्रतिमाश्च^८ शय्यां स्थापयेयुः । ततः कुण्डसमीपस्थ-
कुम्भचतुष्टयजलं सर्वौषधिमिश्रं कृत्वा, तेन तूर्यगीतवन्दिघोषेषु ^९सत्सु यजमानं ज्ञापयेयुः ।
ततो यजमानः शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय अश्वं प्रदक्षिणीकृत्य
'नमस्ते सर्वे-^{१०} 'देवेशे'त्यादि—'पाहि ^{११}सनातने'त्यन्तमन्त्राभ्यामामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य
गुरवे दद्यात् । तद् यथा—^{१२} ॐ अयामुक्तसगोत्राय अमुक-^{१३} वेदामुक्तशाखाभ्यायिने अमुक-
देवशर्मणे तुभ्यं मतस्यपुराणोक्तहिरण्याश्वमहादान-^{१४} दानफलप्राप्तिकामोऽहम् एतं कृष्णाजिन-
न्यस्ततिलोपरिस्थापितं कौषेयवस्त्राच्छादितं पादुको-^{१५} पानच्छत्रचामरासनभाजन-^{१६} पूर्णकुम्भाष्ट-
केक्षुफलमाल्य-यथोप-^{१७} कल्पितोपस्करसहितोर्द्धन्यस्तसौवर्णमार्तण्ड-^{१८} प्रतिमाशय्या-पञ्चवर्णविता-
नकसहितं हिरण्याश्वं ददानि ।

गुरुः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा 'हिरण्याश्वोऽयं विष्णुर्देवत' इत्युक्त्वा यथाशाखं
कामस्तुतिं पठेत् । ततो गुरवे दक्षिणां दद्यात् । ॐ अथ कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं ^{१९} तुभ्यमहं
दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्यां भूमिमेतानि च^{२०} रत्नानि ददानि । गुरुः स्वस्तीत्युक्त्वा अश्वं^{२१} ^{२२} कर्णे
गृहीयात् । तत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात् । तद् यथा—ॐ अयामुक्तसगोत्रेभ्योऽ-
मुकामुक्तेदामुक्तसगोत्राभ्यायिभ्योऽमुकामुक्तेदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं ^{२३} हिरण्याश्वमहादानकर्मणि

1 A ऋत्विजा	12 A omits it
2 A तातिलान्	13 A वेद् for वेदामुक्त
3 A अश्वपार्श्वे	14 A omits दान
4 A चामर	15 A परि for पान
5 A पटोटुलिकादिरूपां for the bracketed portion	16 I. O. omits पूर्ण
6 I. O. गण्डुक and A गण्डुक for the bracketed portion	17 I. O. कल्पितोपस्कर
7 B omits the bracketed portion	18 A omits प्रतिमा
8 A प्रतिमां	19 A omits it
9 A omits it	20 I. O. omits it
10 Both I. O. and A देवेश	21 I. O. अथ
11 I. O. संसारसागरादित्यन्तमन्त्रे- स्त्वामन्त्र, A संसारमन्त्रे क्षामामन्त्र	22 A omits it
	23 I. O. हिरण्याश्वदानकर्मणि, A महादानकर्मणि